

ISSN 1512-6706

**REVIJA ZA PRAVO
I EKONOMIJU**

**REVIEW FOR LAW
& ECONOMICS**

Godina 18. broj 1. Mostar 2018.

**REVIJA ZA PRAVO I EKONOMIJU
REVIEW FOR LAW AND ECONOMICS**

Izdavač – Publisher

Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

Za izdavača – For Publisher

dekan prof. dr. Alena Huseinbegović

Uredništvo – Editorial Board

prof. dr. Amra Jašarbegović

glavni i odgovorni urednik – Editor in Chief

prof. dr. Jozo Čizmić

prof. dr. Goran Koevski

doc. dr. Nerma Čolaković – Prguda

viša ass. mr. Sunčica Hajdarović

ISSN 1512-6707

Adresa uredništva: Pravni fakultet Univerziteta “Džemal Bijedić” u Mostaru, Univerzitetski kampus b.b.

Časopis izlazi polugodišnje. Radovi se klasificiraju i referiraju po UDC i JEL publikacijama, London, Pittsburgh i Sydney

SADRŽAJ

IZVORNI NAUČNI RAD

Dr. sc. Mirjana Nadaždin – Defterdarević

ZABRANA RODNO UTEMELJENOG NASILJA NAD ŽENAMA KAO OBLIKA DISKRIMINACIJE U MEĐUNARODNIM INSTRUMENTIMA ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA	7
--	----------

PRETHODNO SAOPĆENJE

Dr. sc. Denis Pajić

Dr. sc. Šejla Maslo Čerkić

Mr. Sunčica Hajdarović

HISTORIJSKI, NORMATIVNI I PRAKTIČNI ASPEKTI SPORAZUMA O PRIZNANJU KRIVICE	29
--	-----------

PREGLEDNI NAUČNI RADOVI

Dr. sc. Rebeka Kotlo

GRADANSKI AKTIVIZAM I POLITIČKA KULTURA U KONTEKSTU RAZVOJA I JAČANJA CIVILNOG DRUŠTVA I DEMOKRATSKE DRŽAVE	53
--	-----------

Dr. sc. Nerma Čolaković-Prguda

GLOBALIZACIJA I NEJEDNAKOST – EKONOMSKI ASPEKT	69
---	-----------

Dr. sc. Irma Đidelića, viša asistentica

MA, Haris Omerika, viši asistent

UTICAJ RASTA IZVOZA IZ BOSNE I HERCEGOVINE U EVROPSKU UNIJU NA RAST BDP-a BiH	84
--	-----------

Dr. sc. Ivana Stipanović

Ivan Tomić

METODE KRIMINALISTIČKE PSIHOLOGIJE	98
---	-----------

Dr. sc. Martina Matić

ANALITIČKI PRIKAZ PRESUDA EUROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA U POSTUPCIMA VOĐENIMA PROTIV BOSNE I HERCEGOVINE ZBOG POVREDE PRAVA NA PRAVIČNO SUĐENJE	116
--	------------

STRUČNI ČLANCI

dipl. iur. Naida Kurt

**PRAVO NARODA NA SAMOOPREDJELJENJE- DEFINICIJA NARODA
U MEĐUNARODNIM DOKUMENTIMA 137**

Dr. sc. Dubravko Grgić

**PRISTUPI U TUMAČENJU NEIMOVINSKE ŠTETE U PRAVU
OSIGURANJA BOSNE I HERCEGOVINE 157**

Abdulah Ribić

**OTKUP POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA U BOSNI I HERCEGOVINI
– REGULATIVA I POKAZATELJI 173**

Hišam Hafizović

**POLITIČKA PARTICIPACIJA MUSLIMANA U NEMUSLIMANSKIM
ZEMLJAMA 191**

IZVORNI NAUČNI RAD

ZABRANA RODNO UTEMELJENOG NASILJA NAD ŽENAMA KAO OBLIKA DISKRIMINACIJE U MEĐUNARODNIM INSTRUMENTIMA ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA

Sažetak: Sadržaj rada bavi se pitanjem borbe protiv rodno utemeljenog nasilja nad ženama u kontekstu međunarodnog sistema zaštite ljudskih prava. Normativni okvir predmetne analize polazi od Međunarodnog zakonika o ljudskim pravima, uz poseban osvrt na UN Konvenciju o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, CEDAW, kao osnovni međunarodnopravni instrument za zaštitu prava žena. Rad referira na najznačajnije instrumente za zaštitu ljudskih prava regionalnog karaktera, sa naročitom pažnjom na Konvenciju o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici Vijeća Evrope (Istanbulske konvencije, IC).

Cilj analize je da odgovori na koji način međunarodnopravni instrumenti tretiraju diskriminaciju i da li je njenim sadržajem obuhvaćeno i rodno utemeljeno nasilje na ženama. Analizom sadržaja, uporednopravnom i teleološkom metodom rezultat istraživanja dovodi do zaključka da CEDAW i IC rodno utemeljeno nasilje nad ženama tretiraju kao oblik diskriminacije žena i kao kršenje ljudskih prava. Upoređujući njihova normativna rješenja nameće se konstatacija da će Istanbulska konvencija, mada dokument regionalnog karaktera, zbog univerzalnog značaja vrijednosti koje proklamuje, načina kako to čini i poziva na međunarodnu saradnju u borbi protiv rodno uslovljenog nasilja, sasvim izvjesno imati snažan efekat na buduća normativna rješenja kojima će se normirati pitanje rodno utemeljenog nasilja nad ženama i na globalnom nivou.

Ključne riječi: ljudska prava, rodno utemeljeno nasilje, diskriminacija, UN Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, Konvencija VE o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici .

UVOD

Internacionalizacija ljudskih prava za posljedicu je imala široku normativnu aktivnost sa ciljem da uspostavi jasne, pouzdane i jedinstvene međunarodne standarde za zaštitu ljudskih prava kojima će se, uz ostalo, osigurati da zaštita ljudskih prava počiva na načelu jednakosti i nediskriminacije.

Načelo da su sva ljudska bića jednaka u svojim pravima, i da način postupanja prema njima mora biti jednak, refleksija je ne samo stava o urođenom i jednakom ljudskom dostojanstvu koje pripada svakom ljudskom biću, već je to i osnovna

ideja cjelokupnog koncepta ljudskih prava. Ipak, prirodno pravo na jednakost ni u jednom trenutku razvoja ljudske zajednice nije bilo, niti jeste, društvena stvarnost.

Zbog značaja koji ima zabrana diskriminacije za ostvarivanje ljudskih prava njena opšta zabrana proklamovana je dokumentima o zaštiti ljudskih prava univerzalnog i regionalnog karaktera. Ipak, diskriminacija je još uvijek dio društvene stvarnosti, a u nekim aspektima je posebno izražena. Načelo rodne ravnopravnosti muškaraca i žena, mada je proklamovano u svim najznačajnijim dokumentima u oblasti ljudskih prava, stvarno je imalo slab uticaj na duboko ukorijenjenu tradiciju razlikovanja prema polu. Činjenica je da prava žena i pitanje njihove ravnopravnosti sa muškarcima snažno utiču ne samo na sferu braka i porodičnih odnosa već se snažno reflektuju i u drugim aspektima života zahtijevajući da se o njima odrede ne samo pojedinci, kojih se oni neposredno tiču, već i država i društvo, čini opravdanim razmatranje pitanja diskriminacije generalno, u kontekstu zaštite ljudskih prava, i posebno kada je u pitanju diskriminacija žena i kada se osnov diskriminacije veže uz rodnu pripadnost.

U tom smislu rad će u prvom dijelu dati osvrt na opštu zabranu diskriminacije u kontekstu najznačajnijih međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima. Drugi dio rada bavi se zabranom diskriminacije žena i uklanjanjem rodno uslovljenog nasilja nad ženama, kao njenog manifestnog oblika, u kontekstu rješavanja Konvencije UN-a o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, kao najznačajnijeg dokumenta u oblasti zaštite ljudskih prava žena i Konvencije Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, te doprinosa koji Konvencija daje međunarodnom okviru zaštite prava žena.

1. Načelo nediskriminacije u dokumentima za zaštitu ljudskih prava s posebnim osvrtom na rodnu ravnopravnost muškaraca i žena

Pojmom diskriminacija određuje se svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili favorizovanje koje ima za cilj da ospori ili porekne jednakost u pravima i zaštiti prava. Mada pojam diskriminacije nije moguće precizno definisati, svaki oblik diskriminacije ima tri zajednička elementa. To su postupci, uzroci i svrha diskriminacije.

Postupci se manifestuju kao razlikovanje, ograničavanje, isključivanje ili favorizovanje.

Uzroci diskriminacije su specifična lična svojstava diskriminisane osobe ili grupe. Neki od uzroka su uvriježeni i tradicionalno se navode kod određivanja pojma diskriminacije (boja kože, pol, religija, etničko porijeklo), ali se uz njih neprestano pojavljuju i neki novi. Uzroci se mijenjaju, proširuju i adaptiraju potrebama vremena i okolnostima u kojima se diskriminacija vrši.

Treći element diskriminacije, svrha diskriminacije, je dehumanizacija - namjera da se žrtve diskriminacije liše svojih osnovnih ljudskih prava i sloboda.

Diskriminacija uvijek, bez obzira na osnovu na kojoj počiva, vodi do nejednakosti

u pravima i mogućnostima, vodi društvenoj i ekonomskoj nesigurnosti, narušava samopoštovanje, samoodređenje i dostojanstvo osobe koja je njom pogođena.

Načelo jednakosti u pravu ljudskih prava, u formalno pravnom značenju, u kome se ne pravi razlika između muškaraca i žena, često podrazumijeva skrivenu nejednakost žena. Različit položaj i uloga koji se ženi nameću u društvu često jednakost „de iure“ pretvaraju u diskriminaciju „de facto“, i potpuno je opravdano da se princip jednakosti u ovom kontekstu smatra jednim od najkontroverznijih načela ljudskih prava.

Povelja Ujedinjenih nacija, inicijalni dokument savremenog sistema ljudskih prava, ljudska prava je odredio kao najveću društvenu vrijednost i proklamovao zabranu diskriminacije po osnovu rase, pola, jezika ili vjere. Zabrana diskriminacije temelj je ne samo za uvažavanje čovjekove ličnosti i ravnopravnosti muškaraca i žena, već je i jedan od ciljeva Organizacije ujedinjenih naroda: „Ostvarivati međunarodnu saradnju ... razvijanjem i podsticanjem poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve bez razlike, a s obzirom na rasu, spol, jezik ili vjeru“¹, čije ostvarivanje nameće obavezu državama članicama da u tom smislu „preduzimaju zajedničku i pojedinačnu akciju, u saradnji sa Organizacijom“².

Načelo nediskriminacije utvrđeno Poveljom dodatno je razrađeno i prošireno u Univerzalnoj deklaraciji o pravima čovjeka³. Bez obzira na činjenicu što formalno nije bila dokument pravnoobavezujuće snage, Univerzalna deklaracija je imala vrlo značajan stvarni učinak.⁴ Doprinos Deklaracije zabrani diskriminacije je izuzetno značajan. Već u svoja dva prva člana Deklaracija razrađuje i proširuje osnov zabrane diskriminacije: „Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima“⁵, „Svatomu pripadaju sva prava i slobode proglašene u ovoj Deklaraciji bez ikakvih razlika u pogledu rase, boje, pola, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, imovine, rođenja ili drugih okolnosti.“⁶ Na zabranu diskriminacije odnosi se i sadržaj člana 7. – „Svi su pred zakonom jednaki ... Svi imaju pravo na jednaku zaštitu protiv bilo kakve diskriminacije kojom se krši ova Deklaracija i protiv svakog podstrekavanja na ovakvu diskriminaciju.“⁷ Zabrana diskriminacije predviđena je i kod sklapanja braka: „Punoljetni muškarci i žene, bez ikakvog ograničenja u pogledu rase, državljanstva ili vjere, imaju pravo sklopiti brak i osnovati porodicu. Oni su ravnopravni prilikom sklapanja braka, za vrijeme njegovog trajanja i prilikom njegovog prestanka.“⁸. Deklaracija eksplicitno zabranjuje diskriminaciju u još

1 Povelje UN-a, član 1.(3)

2 Isto, čl. 56.

3 Univerzalnu deklaraciju o pravima čovjeka Generalna skupština UN-a usvojila je 10.XII 1948.

4 Vidjeti šire: T. Burgenthal, D. Shelton, D. P. Stewart: *International Human Rights In a Nutshell*, West Nuthshall series, , 4th Ed., 2009., 43.

5 Univerzalna deklaracije o pravima čovjeka, čl.1.

6 Isto, čl. 2

7 Isto, čl. 7.

8 Isto, čl.16. st.1.

dva svoja člana predviđajući da „Svako, bez razlike, ima pravo na jednaku platu za jednak rad.“⁹ i da „Sva djeca, rođena u braku ili van njega, uživaju jednaku socijalnu zaštitu.“¹⁰ Način na koji je diskriminacija zabranjena u navedenim članovima međusobno se razlikuje. U nekim slučajevima autori Deklaracije su iscrpno nabrajali osnov diskriminacije, ali svjesni da potpuni katalog nije moguće načiniti pobrajanje osnova diskriminacije su završavali formulacijama „neki drugi osnov“, „druge okolnosti“ ili su umjesto toga koristili formulaciju „bez ikakve diskriminacije“, kao u članu 7., ili „bez ikakvih ograničenja“, kao u članu 16. Deklaracije, ili „bez ikakve razlike“, kao u članu 23., ne navodeći posebno osnov diskriminacije osiguravajući tako širinu primjene načela nediskriminacije i na osnove koji taksativno nisu navedene.

Zabrana diskriminacije u međunarodnom pravu dobila je obavezujući karakter tek donošenjem dva međunarodna pakta: Pakta o građanskim i političkim pravima i Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, oba iz 1966. godine.¹¹

Mada u Paktu o građanskim i političkim pravima ima više članova koji su posvećeni načelu nediskriminacije¹² poseban značaj među njima ima član 26.:

„Sva su lica jednaka pred zakonom i imaju pravo da bez ikakve diskriminacije na jednaku zaštitu zakona. Zakon treba da zabrani svaku diskriminaciju i da garantuje svim licima jednaku i djelotvornu zaštitu protiv diskriminacije na osnovu bilo kojeg razloga kao što su rasa, boja kože, pol, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, imovina, rod, ili bilo koja druga okolnost.“

Mada član 26. ne sadrži ništa novo u odnosu na sadržaj člana 2. st.1.¹³ Pakta, obzirom na osnov zabrane diskriminacije, njegova formulacija načelo nediskriminacije promovise kao opšti uslov za ostvarivanje svih ljudskih prava, ne samo onih propisanih Paktom, predviđajući da zakonom mora biti zabranjena

9 Isto, čl. 23. st.2.

10 Isto, čl. 25.st.2.

11 Oba pakta Generalna skupština UN donijela je 16.XII 1966. Pakt o građanskim i političkim pravima stupio je na snagu 3.I 1976., a Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima stupio je na snagu 23.III 1976.

12 „Države stranke ovog pakta obavezuju se da osiguraju jednako pravo muškaraca i žena da uživaju svoja građanska i politička prava navedena u ovom paktu“, Pakt o građanskim i političkim pravima, čl.3.

Jednakost svih pred sudovima utvrđena je članom 14. Pakta.

Članom 24. st.1. Pakt propisuje „Svako dijete, bez razlike rase, boje kože, pola, jezika, vjere, nacionalnog ili društvenog porijekla, imovine ili roda, ima pravo na takve mjere zaštite, od strane svoje porodice, društva i države, kakve zahtijeva njegov položaj maloljetnika.“

Zabranu diskriminacije predviđa i član 25. Pakta koji „bez ikakvih razlika navedenih u članu 2. i bez nerazumnih ograničenja“ima pravo učešća u vođenju javnih poslova (t.1.), da bira i bude biran (st.2.), da ima pristup javnim službama svoje zemlje uz opšte uslove jednakosti (st.3.).

13 „Svaka država stranka ovog Pakta obavezuje se da će poštovati i osigurati svim pojedincima na svojoj teritoriji i pod njenom jurisdikcijom prava priznata u ovom Paktu bez obzira na razlike kao što su one u rasi, boji kože, polu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom mišljenju, nacionalnom ili socijalnom porijeklu, rodu ili kojoj god drugoj okolnosti.“

svaka diskriminacija uz obavezu ostvarivanja djelotvorne zaštite kojom će zabrana biti i osigurana. Na ovaj način načelo zabrane diskriminacije dobilo je status opšteg uslova za ostvarivanje svih ljudskih prava.

Načelo nediskriminacije, mada nije posebno normirano Paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Pakt ističe kao temeljno načelo za realizaciju prava koja su njime garantovana: „Države stranke ovog Pakta obavezuju se da će garantovati da se prava proglašena u ovom Paktu vrše bez diskriminacije bilo koje vrste na osnovu rase, boje kože, pola, jezika vjere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, imovine, roda ili bilo koje druge okolnosti.“¹⁴

U formulaciji ovog člana autori su prihvatili isti osnov diskriminacije kao što je to učinjeno u članu 2. st.1. Pakta o građanskim i političkim pravima. Jedina razlika je što Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima ne koristi ranije upotrijebljen izraz „bez razlike bilo koje vrste“ već ga zamjenjuje novim – „bez diskriminacije bilo koje vrste“. Podrobna analiza ovog člana Pakta dovodi do zaključka da njegov značaj demantuje ustaljenu praksu po kojoj se obaveze država potpisnica Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima implementiraju postepeno, do najviše granice svojih raspoloživih sredstava, jer zabrana diskriminacije propisana članom 2. st.2. ovog Pakta podrazumijeva obavezu trenutne i bezuslovne implementacije.

Nakon Međunarodnog zakonika o ljudskim pravima, koji je načelu nediskriminacije dao univerzalni i obavezujući karakter, načelo nediskriminacije je dodatno normirano u dokumentima univerzalnog i regionalnog karaktera koji su primarno bili posvećeni diskriminaciji u slučajevima njenog masovnog, dosljednog i prepoznatljivog manifestovanja vezanog uz određeni osnov diskriminacije. U kontekstu zabrane diskriminacije nad ženama i rodno utemeljenog nasilja posebno su značajna dva međunarodna dokumenta: UN deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama iz 1993. godine i Pekinška deklaracija i platforma za akciju¹⁵ iz 1995. godine. UN deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama, prvi univerzalni instrument zaštite u ovoj oblasti, mada bez pravno obavezujućeg karaktera, nasilje nad ženama eksplicitno određuje kao kršenje ljudskih prava, ali ga, što je signifikantno, ne konstatuje kao oblik diskriminacije. Na sličan način prema nasilju nad ženama se određuje Pekinška deklaracija i platforma za akciju koja među prioritetna pitanja stavlja nasilje nad ženama i predviđa obavezu sprovođenja određenih aktivnosti i mjera koje za cilj imaju njegovo suzbijanje.

Načelo nediskriminacije fundamentalni je princip i u regionalnim sistemima zaštite ljudskih prava.

Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama¹⁶ zabranu diskriminacije normira članom 14 Konvencije. Zabrana diskriminacije koja je njim predviđena odnosi se samo na prava i slobode propisane Konvencijom,

¹⁴ Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, član 2 st.2.

¹⁵ Usvojena u Pekingu 1995., na Četvrtoj svjetskoj konferenciji o ženama UN-a

¹⁶ Evropska konvencija potpisana je 4.XI 1950., na sagu je stupila 3.IX 1953.

što je uz činjenicu da karakter zaštite po ovom osnovu nije jasno određen (da li je autonomne ili akcesorne prirode) bila povod za brojne kritike autorima Konvencije. Oba ova prigovora otklonjena su donošenjem Protokola br 12. iz 2000. godine kojim je nediskriminacija utvrđena kao opšte pravo praćeno opštom zabranom diskriminacije.

Zabranu diskriminacije nalazimo u dokumentima Konferencije o bezbjednosti i saradnji u Evropi – od završnog akta iz Helsinkija, zaključnog dokumenta iz Beča (1989.), dokumenta iz Kopenhagena (1990.), Pariške povelje za novu Evropu (1990.), završnog dokumenta iz Moskve (1991.), te završnog akta iz Budimpešte (1994.) – u kojima se insistira na jednakosti pred zakonom i zabrani diskriminacije po bilo kom osnovu.

Međuamerički regionalni sistem za zaštitu ljudskih prava, koji počiva na Povelji Organizacije Američkih Država¹⁷, Američkoj deklaraciji o pravima i dužnostima čovjeka¹⁸ i Američkoj konvenciji o ljudskim pravima¹⁹ i njenim pratećim protokolima, nediskriminaciju određuje kao svoj temeljni princip. Već Povelja, mada sama ne definiše ljudska prava, proglašava uživanje ljudskih prava bez razlike na nacionalnost, vjeru ili pol. Američka deklaracija će uz široki katalog prava koja proklamuje u svom 2. članu definisati i princip nediskriminacije u njihovom ostvarivanju – sve osobe su pred zakonom jednake obzirom na prava i dužnosti koje im po Deklaraciji pripadaju, bez obzira na razlike u rasi, polu, jeziku, vjeri ili kojoj drugoj okolnosti. Američka konvencija o ljudskim pravima, uz obiman katalog prava koji predviđa, normira i zabranu diskriminacije po osnovu rase, boje kože, pola, jezika, religije, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, ekonomskog statusa, rođenja, ili bilo kog drugog socijalnog uslova.²⁰

Afrički sistem zaštite ljudskih prava reprezentovan je Afričkom poveljom o ljudskim pravima i pravima naroda²¹. Široki katalog prava koje Povelja proklamuje praćen je i zabranom diskriminacije u njihovom ostvarivanju. Princip nediskriminacije, borba protiv svih oblika diskriminacije, posebno one zasnovane na rasi, etničkoj pripadnosti, boji, polu, jeziku, vjeri ili političkom mišljenju, formulisan je u Povelji ne samo kao politički cilj već i kao pravna obaveza država potpisnica da garantuju prava i slobode iz Povelje bez obzira na razlike bilo koje vrste, čl.2., osiguraju jednakost pred zakonom i jednaku sudsku zaštitu, čl. 3, te da uklone svaki oblik diskriminacije žena, čl.18.

Na nasilje nad ženama referira i Dodatni protokol o pravima žena, koji je 2003. godine usvojila Afrička unija, kojim je unaprijeđen standard rodne osjetljivosti u tumačenju Afričke povelje o ljudskim pravima i pravima naroda.²²

17 Povelja Organizacije Američkih Država je donesena 1948., a na snagu je stupila 1951. godine

18 Deklaracija je proglašena 1948.

19 Američka konvencija o ljudskim pravima donesena je 1969. godine, a na snagu je stupila 1978.

20 Američka Konvencija o ljudskim pravima, član 1(1).

21 Organizacija afričkog jedinstva Povelju je usvojila 1981, a ista je stupila na snagu 1986.

22 http://www.achpr.org/files/instruments/women-protocol/achpr_instr_proto_women_eng.pdf

Donošenjem Arapske povelje o ljudskim pravima²³ i države članice Arapske lige usvojile su svoj regionalni dokument za zaštitu ljudskih prava. Arapska povelja prava koja proklamuje priznaje svim licima na teritoriji država članica bez diskriminacije po osnovu rase, boje, pola, jezika, vjere, političkog mišljenja, nacionalnog i socijalnog porijekla, imovine, rođenja ili bilo kog drugog statusa. Uz generalnu zabranu diskriminacije Arapska povelja posebno zabranjuje diskriminaciju žena.

2. Zabrana diskriminacije žena i uklanjanje rodno uslovljenog nasilja nad ženama u kontekstu rješenja Konvencije UN-a o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena i Konvencije Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici

Uprkos brojnosti i značaju međunarodnih dokumenata koji su princip nediskriminacije promovisali kao fundamentalni za ostvarivanje ljudskih prava tradicionalna shvatanja i uvriježeni stereotipi, ukorijenjeni u kulturi koji determinišu društvene vrijednosti, suočavaju nas sa činjenicom da položaj žena i muškaraca u ostvarivanju njihovih ljudskih prava još uvijek, nije isti.

Diskriminacija žena je globalni problem. Principom univerzalnosti i zabranom diskriminacije potvrđuje se da ljudska prava jesu ženska prava, ali se ova garancija pokazala nedovoljnom da bi ljudska prava osigurala priznavanje, zabranu diskriminacije i zaštitu svojim titularima kada su to bile žene. Ovo je upućivalo na potrebu i opravdanost da se osigura dodatna zaštita ženama - da se zaštititi njihova ravnopravnost i osigura nediskriminacija.

Ujedinjene nacije su sa tom namjerom poduzele vrlo plodonosnu normativnu aktivnost koja je za cilj imala da globalno unaprijedi status žena²⁴, što je poticajno djelovalo na regionalne sisteme zaštite ljudskih prava koji su se trudili da slijede globalni sistem zaštite i dodatno ga unaprijede. Nasuprot tom ambiciozno postavljenom cilju bila je spoznaja da žene u porodici i u društvu, na političkom, ekonomskom, kulturnom i javnom planu ne uživaju ravnopravan status sa muškarcima i da njihova uloga i doprinos u ukupnom historijskom kontekstu nisu na adekvatan način vrednovani.²⁵

Široko rasprostranjena i vrlo tvrdokorna tradicija diskriminacije žena po osnovu
(15.II 2018.)

23 Arapska povelja o ljudskim pravima donesena je 15. IX 1994., izmijenjena je i revidirana 2004., na snagu stupila 2008.

24 Značajni dokumenti za zaštitu prava žena doneseni u Ujedinjenim nacijama su:

Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena,

Konvencija o političkim pravima žena,

Konvencija o statusu udatih žena,

Konvencija o pristanku na brak, minimalnoj dobi za brak i registrovanju brakova,

Konvencija o zabrani trgovine ljudima i iskorištavanju prostitucije drugih,

Deklaracija o ukidanju nasilja nad ženama,

Pojedine odredbe u Dopunskoj konvenciji o zabrani ropstva i svih institucija i prakse slične ropstvu.

25 Vidjeti uvod u Konvenciju o ukidanju svih oblika diskriminacije žena.

pola potakla je UN na donošenje Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena²⁶, kao najznačajnijeg dokumenta u oblasti zaštite ljudskih prava žena.

2.1. Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena

Od osnivanja Ujedinjenih nacija postojali su jasni naponi da se u instrumentima za zaštitu ljudskih prava i u mehanizmima koji prate njihovu realizaciju skrene pažnja i osigura zaštita pitanjima koja su se odnosila na položaj i prava žena. To potvrđuje i osnivanje Komisije za položaj žena (CSW) već 1946. godine. Zadatak Komisije je bio da promoviše prava žena širom svijeta. Bez obzira na napore koje je Komisija ulagala rezultati koje je postigla su imali vrlo skromne stvarne domete. Nejednakost muškaraca i žena u različitim područjima života bila je sveprisutna i izražena u alarmantnoj mjeri. Ove okolnosti navele su Ujedinjene nacije da proglase UN Deceniju žena: jednakost, razvoj i mir od 1976-1985. godine, u okviru koje je 1979. donesena Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)²⁷. Nadzor nad primjenom CEDAW-a povjeren je Komitetu CEDAW-a. Mjere implementacije utvrđene Konvencijom predviđaju obavezu periodičnog izvještavanja država ugovornica o „zakonodavnim, sudskim, upravnim ili drugim mjerama koje su usvojile radi primjene odredaba Konvencije“²⁸. Izvještaji se dostavljaju Komitetu za ukidanje diskriminacije žena²⁹ sastavljenom od 23 člana koja djeluju u ličnom svojstvu.

Komitet je, inicijalno, izgledao „kao siroče među ugovornim organima za ljudska prava UN-a“³⁰ čemu su doprinijela skromna ovlaštenja (CEDAW nije ustanovio ni međudržavni, ni individualni sistem pritužbi), a činjenica da se sastajao tek jednom godišnje na dvije sedmice dodatno je pojačavala takav utisak.

Usvajanjem dodatnog, fakultativnog, protokola 2000. godine slika se bitno mijenja - Komitet u nadležnost dobija razmatranje individualnih pritužbi za zaštitu prava iz Konvencije. Ovim Komitet dobija karakter kvazi sudskog tijela što mu otvara mogućnost da provede istrage o ozbiljnom ili sistematskom kršenju prava iz Konvencije i donosi odluke u konkretnim slučajevima, ukoliko država ugovornica takvu mogućnost nije isključila kod ratifikacije fakultativnog protokola³¹.

CEDAW je bio donesen s namjerom da ukloni diskriminaciju prema ženama koju on definiše kao svako razlikovanje, isključivanje ili ograničavanje po polu

26 Generalna skupština UN-a ovaj ugovor je usvojila 18.XII 1979, a Konvencija je stupila na snagu 3.IX 1981.

27 Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena usvojena je 18.XII 1979, a na snagu je stupila 3.IX 1981.

28 Čl. 18. st.1.

29 Čl. 17.

30 T. Burgental et al, ibid, 95.

31 Fakultativni protokol je prihvaćen od strane 109 država ugovornica. Bangladeš, Belize, Kolumbija i Kuba su isključile mogućnost provođenja istrage o ozbiljnom ili sistematskom kršenju prava prema članovima 8 i 9. <http://www2.ohch.r.org/english/law/cedaw-one.htm> . A/72/93 od 1.IV 2018.

koje ženama sužava uživanje ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom, građanskom ili drugom polju.³²

Princip ravnopravnosti Konvencija terminološki određuje kao „načelo jednakosti muškaraca i žena“, „rodnu jednakost“³³ i kao „ravnopravnost polova“. Pored obaveze da se pristupanjem Konvenciji države obavežu na sprečavanje diskriminacije CEDAW je za njih predvidio i obavezu da u svoj unutrašnji pravni poredak, ustave i zakone, unesu načelo ravnopravnosti muškaraca i žena, te da usvoje zakonske ili druge mjere, uključujući i sankcije kada je potrebno, kojima se diskriminacija žena zabranjuje.³⁴

U tom smislu, aktivnost država će podrazumijevati usvajanje „svih odgovarajućih mjera ... da bi osigurale potpun razvoj i napredak žena, kako bi im se garantovalo ostvarivanje i uživanje prava čovjeka i osnovnih sloboda, ravnopravno sa muškarcima“³⁵. Preuzete obaveze mogu podrazumijevati „usvajanje posebnih privremenih mjera od država članica, kojima se ubrzava ostvarivanje ravnopravnosti muškaraca i žena de facto“³⁶, što je pravni osnov za mjere afirmativne akcije, koje zbog cilja koji se njima postiže same nemaju diskriminatoran karakter. Konvencija predviđa i „usvajanje posebnih mjera ... kojima je cilj zaštita majčinstva“³⁷ i svih „odgovarajućih mjera“³⁸.

Poseban značaj Konvencija daje obavezi država potpisnica da mijenjaju rodne stereotipe. Pojam roda, a time i pojam rodnog stereotipa, Konvencija eksplicitno ne navodi, ali sadržaj člana 5. Konvencije, o preduzimanju svih odgovarajućih mjera „u cilju izmjene društvenih i kulturnih običaja i otklanjanja predrasuda u ponašanju muškaraca i žena, te otklanjanja uobičajene i svake druge prakse zasnovane na inferiornosti ili superiornosti jednog ili drugog pola ili tradicionalnoj ulozi muškaraca odnosno žena“ na to nesumnjivo upućuje.

Rodni stereotipi koji počivaju na tradicionalnim ulogama muškaraca i žena, rodnim ulogama, koje su posebno izražene u porodici i odgoju djece, koji su opterećeni snažnim patrijarhalnim pečatom i koji imaju izražen diskriminatoran karakter onemogućavaju ostvarivanje jednakosti muškaraca i žena. Mijenjanje i odbacivanje takvih stereotipa je cilj CEDAW-a, a najbolji put u tom smislu je „pravilno shvatanje majčinstva kao društvene funkcije i priznanje zajedničke odgovornosti muškaraca i žena u podizanju i razvoju djece“³⁹.

Uz diskriminaciju na osnovu pola, CEDAW u svom sadržaju referira i na druge

32 CEDAW, član 1.

33 Termin rodne jednakosti „gender equality“, prvi put se pominje u Pekinškoj platformi za djelovanje iz 1995., nakon čega je prihvaćen i ustalio se u praksi Komiteta CEDAW-a.

34 CEDAW, član 2.

35 Član 3.

36 Član 4. st.1.

37 Član 4. st. 2.

38 Isto, čl.5.

39 CEDAW, čl.5.(b)

oblike diskriminacije prema ženama⁴⁰. U tekstu Konvencije nema posebne odredbe o rodno utemeljenom nasilju, mada se izostanak iste može opravdati vrlo detaljnom i sveobuhvatnom definicijom diskriminacije iz člana 1. koja, mada ga eksplicitno ne navodi, kao oblik diskriminacije podrazumijeva i nasilje nad ženama. Na to upućuje davanje diskriminatornog karaktera svakom aktu „koji ima za posljedicu ili svrhu da ženama ugrozi ili onemogući priznanje, ostvarenje ili vršenje ljudskih prava i osnovnih sloboda“⁴¹.

Zabranu nasilja prema ženama kao oblika diskriminacije nalazimo u kontekstu člana 16. Konvencije koji se odnosi na zabranu diskriminacije u porodičnim odnosima, čime se internacionalizira i izuzima iz domena nacionalnog suvereniteta oblast koja je do tada tradicionalno tretirana kao privatna sfera u isključivoj nadležnosti nacionalnog prava.

Ipak, stvarni efekat Konvencije, bez obzira na veliki broj država potpisnica⁴², daleko je od očekivanog. Razlog tome treba tražiti u činjenici da su države ugovornice čin formalnog pristupanja Konvenciji redovno koristile kao mogućnost da stavljanjem rezervi na njene članove, izuzimajući se tako od obaveze da po njima postupaju, stvarno ograniče domen njene primjene i tako nekažnjeno produže sa postojećom praksom diskriminacije žena pod svojom jurisdikcijom.

Formalno prihvatanje ideje o jednakosti muškaraca i žena puno je lakše i jednostavnije od njenog stvarnog provođenja u unutrašnjem pravnom poretku država ugovornica. Izbjegavanje preuzimanja ugovornih obaveza osigurava kontinuitet rigidne prakse, tim više što su neke od uložениh rezervi bile očigledno nespojive sa predmetom i ciljem Konvencije. Ovo potvrđuje i činjenica da su rezerve najčešće ulagane na član 2 Konvencije, koji je od suštinskog značaja za ostvarivanje načela pune jednakosti između muškaraca i žena i zabranu svih oblika diskriminacije, i član 16 koji se odnosi na jednakost u porodičnim odnosima.⁴³

Praksu ulaganja rezervi koje su očigledno nespojive sa ciljem i predmetom CEDAW-a nije mogla da osujeti ni zabrana koja je predviđena u članu 28. st.2 Konvencije. Nastojanje da se države ugovornice navedu da povuku svoje rezerve, koje je bilo skoro bez rezultata, osnažio je poziv Svjetske konferencije o ljudskim pravima u Beču 1993., koja je Komitet CEDAW-a pozvala da nastavi sa razmatranjem rezervi na Konvenciju i preporučila državama ugovornicama Konvencije da same povuku svoje rezerve koje su u suprotnosti sa predmetom i

40 Članovi 6.-16. pored ostaloga odnose se i na diskriminaciju u oblasti trgovine ženama, iskorištavanje i prostituciju žena, diskriminaciju žena u političkom i javnom životu, obzirom na državljanstvo, u oblasti obrazovanja, u oblasti zapošljavanja, zdravstvene zaštite, u različitim oblastima privrednog i društvenog života, probleme žena na selu, diskriminaciju u svim pitanjima koja se tiču braka i porodičnih odnosa.

41 CEDAW: čl.1.

42 Konvencija prihvaćena u u 189 država svijeta

43 Prema mišljenju Komiteta CEDAW-a članovi 2. i 16. su najznačajniji članovi Konvencije i rezerve uložene ne njih su nespojive sa predmetom i ciljem Konvencije. Vidjeti šire: Statement on reservation of the CEDAW Committee, Report of the Cpmmittee on the Elimination Of Discrimination against Women, UN GA, A/53/38/Rev.1.

ciljem Konvencije, ili su na bilo koji način nespojive sa međunarodnim ugovornim pravom.⁴⁴

Stvarnom dometu normativnih rješenja CEDAW-a značajno doprinosi aktivnost Komiteta CEDAW-a koji svojim evolutivnim tumačenjem Konvencije značajno doprinosi njegovom unapređivanju i aktuelizira njihov sadržaj. Komitet to ostvaruje Opštim preporukama koje kao instrument tumačenja koristi da bi pojasnio domet pojedinih odredbi ili područja na koje se Konvencija primjenjuje. Sadržaj Opštih preporuka ima univerzalni značaj.

U ovom smislu Komitet CEDAW-a je 1989. usvojio Opštu preporuku br.12 o nasilju nad ženama prema kojoj članovi 2., 5., 11., 12. i 16. Konvencije za države koje su Konvenciji pristupile kreiraju obavezu zaštite žena od nasilja i od njih traže da u svoje izvještaje o primjeni Konvencije, uz ostalo, uvrste i informacije o mjerama koje su u tu svrhu poduzele, te relevantne statističke podatke.

Značaj djelatnosti Komiteta CEDAW-a, kada je u pitanju nasilje nad ženama, dodatno je potvrđen donošenjem Opšte preporuke br.19., iz 1992. godine. Ovom Preporukom Komitet je u svom tumačenju eksplicitno konstatovao da „definicija diskriminacije iz člana 1 Konvencije uključuje rodno utemeljeno nasilje ... (koje je, op.a.)... nasilje prema ženi zato što je žena ili zato što disproporcionalno pogađa žene. Ono uključuje akte kojima se nanosi fizičko, psihičko ili seksualno oštećenje ili patnja, prijetnja takvim aktima, prisila ili oduzimanje slobode“⁴⁵. Komitet na ovaj način rodno utemeljeno nasilje nominuje kao diskriminaciju u smislu člana 1 Konvencije ukazujući na odgovornost države za privatne akte kršenja ljudskih prava, obaveza predviđena članom 2(e) Konvencije, ukoliko, kako je to Opštom preporukom br 19. predviđeno, izostane djelovanje da se dužnom pažnjom prevenira kršenje prava, da se istraže ili kazne akti nasilja, osigura zaštita i kompenzacija žrtvi.

Ovo opravdava značaj koji se pridaje Opštoj preporuci br. 19 CEDAW-a, za koju neki autori navode da je „inkluzivnim tumačenjem“ ustanovila princip da je „nasilje nad ženama izjednačeno sa diskriminacijom žena (VAW=SD)“, i na taj način pravno klasificirala, do tada nepostojeću odredbu rodno utemeljenog nasilja.⁴⁶

Zaštita od rodno utemeljenog nasilja dodatno je unaprijeđena Opštom preporukom br. 35., donesenom 2017. godine, koja je, oslanjajući se na evolutivno tumačenje CEDAW-a u razdoblju od 1992-2017., dala jedan sveobuhvatan pregled primjene Konvencije.

44 Navedeno prema: T. Burgenthal, D. Shelton, D. P. Stewart: *International Human Rights In a Nutshell*, West Nuthshall series, 4th Ed., 2009., 95.

45 Opšta preporuka Komiteta CEDAW-a, br 19, 1992., *On Violence Against Women*,

<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/comments.htm> (15.II 2018.)

46 Edwards, A, *Violence against Women under International Human Rights Law*, Cambridge University Press, 2011., str.180 i str.183.

2.2. Konvencija Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici

Univerzalni okvir zaštite od rodno utemeljenog nasilja potaknuo je donošenje regionalnih dokumenta koji se odnose na ovu oblast. Među njima poseban značaj ima Konvencija Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici⁴⁷.

Donošenju Konvencije o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici prethodila je kampanja Vijeća Evrope o sprječavanju nasilja prema ženama u porodici koja je istraživala postojeće stanje i efekte Preporuke Odbora ministara Vijeća Evrope o zaštiti žena od nasilja⁴⁸. Nedovoljna primjena Preporuke inicirala je donošenje konvencije, kojom bi se kao pravnoobavezujućim dokumentom regulisala ova oblast na evropskom nivou. Istovremeno, u okviru Vijeća Evrope bilo je u toku usvajanje konvencija koje su se odnosile na sprječavanje porodičnog nasilja i sprečavanje rodno utemeljenog nasilja. Ovakva normativna aktivnost navela je Odbor ministara Vijeća Evrope da ove tri inicijative, mada su inicijalno bile odvojeno razmatrane, objedini. Formiran je Odbor za izradu konvencije o sprječavanju nasilja nad ženama i porodičnog nasilja, čiji rad je rezultirao usvajanjem Konvencije Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici.

U svojoj preambuli Istanbulska konvencija navodi sve relevantne dokumente donesene u okviru UN-a i Vijeća Evrope za zaštitu ljudskih prava koji su joj prethodili, a koji su svojim sadržajem u većoj ili manjoj mjeri referirali na pitanje zaštite žena od nasilja i zabranu diskriminacije. Na ovaj način Konvencija prezentira, s jedne strane, kontinuitet normativnog angažmana u ovoj oblasti, a sa druge evolutivni pristup u normiranju njegovog sadržaja.

Svrha Konvencije⁴⁹ je da zaštiti žene od svih oblika nasilja, da ukloni nasilje nad ženama i u porodici, da pridonesu suzbijanju svih oblika diskriminacije žena i promoviše osnaživanje žena i njihovu punu ravnopravnost sa muškaracima. Ovo podrazumijeva izradu sveobuhvatnog okvira, politika i mjera kojima će se osigurati pomoć svim žrtvama nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Svrha Konvencije je i promovisanje međunarodne saradnje u tom smislu, kao i pružanje pomoći organizacijama i tijelima nadležnim za provođenje zakona efikasnom saradnjom u cilju usvajanja sveobuhvatnog pristupa suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici.

Sadržaj Konvencije je strukturiran u XII poglavlja koja se uz Svrhu, definicije, ravnopravnost i nediskriminaciju i opšte obaveze (poglavlje I), odnose na Integrisane politike i prikupljanje podataka (II), Prevenciju (III), Zaštitu i podršku (IV), Materijalno pravo (V), Istrage, sudske postupke, procesno pravo i zaštitne

⁴⁷ Konvencija je usvojena 11. maja 2011. u Istanbulu, Istanbulska konvencija. Na snagu je stupila 1. avgusta 2014. Do sad Istanbulsku konvenciju je ratifikovalo 28 država. Konvenciju je ratifikovala i EU. Tekst Konvencije dostupan na: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046031c>

⁴⁸ Rec (2002)5.

⁴⁹ IC, čl.1.

mjere (VI), Migraciju i azil (VII), Međunarodnu saradnja (VIII), Mehanizam za praćenje i nadzor (IX), Odnos prema drugim međunarodnim instrumentima (X), Izmjene i dopune konvencije (XI) i Završne odredbe (XII).

Poseban značaj imaju definicije pojmova koje daje Istanbulska konvencija: „rodno utemeljeno nasilje nad ženama“ označava kao „nasilje usmjereno na ženu zbog toga što je žena“ ili „nasilje koje nesrazmjerno pogađa žene“. U definisanju pojma „rodno utemeljeno nasilje nad ženama“ Konvencija slijedi standard utvrđen u Opštoj preporuci br. 19. CEDAW-a, promovišući ga kao pravno obavezan. U prvom poglavlju Konvencije koje se bavi svrhom Konvencije, ravnopravnošću i nediskriminacijom i opštim obavezama u članu 3, definicije, „uz nasilje nad ženama“, 3.(a), dato je autentično značenje terminima „nasilje u porodici“, 3.(b), „rod“, 3(c), „rodno utemeljeno nasilje nad ženama“, 3.(d), „žrtva“, 3.(e) i „žene“, 3.(f).

Nasilje nad ženama Konvencija određuje kao kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije žena i tim pojmom označava sva djela rodno utemeljenog nasilja koja imaju za posljedicu (ili će vjerovatno imati za posljedicu) tjelesnu, seksualnu, psihičku ili ekonomsku štetu ili patnju žena, uključujući prijetnje takvim djelima, prisilu ili namjerno oduzimanje slobode, bilo da se pojavljuju u javnom ili privatnom životu.⁵⁰

Definišući nasilje nad ženama na ovaj način, kao kršenje ljudskih prava, Konvencija predviđa i odgovornost države za počinjeno nasilje. Istovremeno, Konvencija na međunarodnom nivou širi međunarodnopravni standard u pogledu osnova zabrane diskriminacije te određuje, u članu 4.(3), da će države potpisnice osigurati provođenje odredbi Konvencije bez diskriminacije po bilo kom osnovu kao što su pol, rod, rasa, boja kože, jezik, vjera, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, pripadnost nacionalnim manjinama, imovinsko stanje, rođenje, seksualna orijentacija, rodni identitet, dob, zdravstveno stanje, invaliditet, bračno stanje, migrantski, izbjeglički ili drugi status.

Mada kao svoj primarni cilj Konvencija određuje zaštitu žena od svih oblika nasilja i uklanjanje svih oblika nasilja i nasilja u porodici, njen je sadržaj jednako namijenjen i suzbijanju svih oblika diskriminacije žena i promovisanju pune ravnopravnosti polova, izgradnji sveobuhvatnog okvira politika i mjera za pomoć i zaštitu ženama žrtvama nasilja i nasilja u porodici, jačanju međunarodne saradnje u tom smislu, davanju podrške i pomoći organizacijama i tijelima za provođenje zakona usmjerenih u ovom smislu, te, na kraju, uspostavljanju efikasnog nadzornog mehanizma koji će pratiti realizaciju Konvencije.⁵¹

Pitanju nadzora nad provođenjem Konvencije posvećen je sadržaj IX poglavlja. Njegova četiri člana sadrže odredbe koje bi trebale osigurati jak i nezavisan mehanizam praćenja primjene Konvencije i biti njeno pouzdano uporište.

Konvencija utvrđuje Ekspertnu grupu za borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, GREVIO.

⁵⁰ Čl.3 (a).

⁵¹ Čl. 1. Konvencije

GREVIO čine nezavisni i visokokvalifikovani stručnjaci - najmanje njih 10, najviše 15 – izabrani od strane Komiteta članica konvencije između kandidata koje su stranke predložile na period od 4 godine, uz mogućnost jednog reizbora, vodeći računa o rodnoj i geografskoj ravnoteži i multidisciplinarnom stručnom znanju.⁵² Procedurom izbora članova GREVIA-a rukovodi Komitet ministara VE.

GREVIO je ovlašten da sam donosi svoj poslovnik. Članovi GREVIO-a i članovi delegacija koje idu u posjete državama u skladu sa čl. 68. st. 9. i 14. uživaju povlastice i imunitete koji su utvrđeni u dodatku Konvencije. Ovo je posebno značajno obzirom na činjenicu da je Konvencija otvorena i za države koje nisu članice VE.

Uz GREVIO nadzorni mehanizam predviđa i postojanje Komiteta članica, tijelo primarno političkog karaktera, sastavljeno od predstavnika visokih strana ugovornica, članica Konvencije.

Komitet članica saziva Generalni sekretar VE u roku od godinu dana nakon stupanja Konvencije na snagu. Osnovni zadatak Komiteta članica je da izabere članove GREVIO-a. Nakon toga Komitet članica će se sastajati kada to zatraži jedna trećina članica, predsjednik Komiteta ili predsjednik GREVIO-a.

Cilj osnivanja ovog tijela je da osigura ravnopravno učešće svih visokih strana ugovornica u postupku donošenja odluka, u procedurama koje prate primjenu Konvencije, ali i da ojača njihovu međusobnu saradnju i njihovu pojedinačnu saradnju sa GREVIO-m što u svakom slučaju treba da dovede do ispravne i djelotvorne implementacije Konvencije.

Procedura za praćenje i međusobni odnos GREVIO-a i Komiteta članica detaljno je propisana članom 68. Konvencije.

Primarna zadaća GREVIO-a je da razmatra izvještaje sa predstavnicima visoke strane ugovornice koja ih je podnijela o opštim zakonskim i drugim mjerama koje je ista preduzela da bi oživotvorila odredbe Konvencije. Visoka strana ugovornica, članica Konvencije, predaje svoj izvještaj koji je odgovor na upitnik koji je sačinio GREVIO. Cilj ovog obrasca postupanja je da se utvrdi temelj zakonskih i drugih mjera koje članice Konvencije već imaju pri pristupanju Konvenciji, što je od značaja za opštu i konkretnu implementaciju Konvencije.

Nakon inicijalnog izvještaja evaluacijska procedura podjeljena je u krugove čije trajanje određuje GREVIO, jednako kao što određuje i izbor odredbi na koje će nadzor biti fokusiran.⁵³

GREVIO autonomno određuje na početku svakog kruga, odredbe procedure koje će se u tom krugu primjenjivati i tako utvrđuje najprimjereniji način evaluacije. To može da uključuje upitnik (niz propisanih pitanja ili smjernica za dobivanje informacija kvalitativne ili kvantitativne prirode koje se odnose na mjere koje su preduzete za primjenu Konvencije) ili bilo koju drugu formu zahtjeva za informacijama.

⁵² O uslovima izbora vidjeti čl. 66 st. 2-4.

⁵³ Čl.68. st. 3.

Tražene informacije GREVIO može primati i od nevladinih organizacija, institucija civilnog društva, te nacionalnih institucija sa nadležnošću zaštite ljudskih prava. Uz ovo GREVIO uzima u obzir sve postojeće izvore informacija.

Na osnovu raspoloživih informacija GREVIO priprema nacrt izvještaja koji će sadržavati njegovu analizu o provođenju odredbi koje su bile predmet procjene uz svoje preporuke i prijedloge koji se tiču načina na koji odnosna članica može riješiti utvrđene probleme. Tako utvrđen nacrt izvještaja dostaviće se visokoj strani ugovornici članici Konvencije na koju se odnosi da bi se o istom ona mogla očitovati.

To očitovanje o nacrtu izvještaja GREVIO će uzeti u obzir kod usvajanja finalnog izvještaja.

GREVIO usvaja svoj izvještaj i zaključke o mjerama koje je država članica poduzela na provođenju Konvencije na osnovu svih primljenih informacija i primjedbi koje je dostavila sama Stranka. Izvještaj i zaključci GREVIO-a dostavljaju se državi članici i Komitetu članica, a postaće i javno dostupni nakon njihovog usvajanja zajedno sa komentarima države članice, ako isti budu dostavljeni. Opis faza izrade nacrtu izvještaja i zaključaka GREVIO-a upućuje na važnost dijaloga između GREVIO-a i države članice čije postupanje je predmet valorizacije koji će osigurati da se odredbe Konvencije ispravno primijene.

Uloga Komiteta članica u postupku nadzora utvrđena je članom 68. st. 12. Komitet članica može usvojiti, na temelju izvještaja i zaključaka GREVIO-a, dvije vrste preporuka. Prvu čine preporuke koje su upućene državi članici Konvencije koja je bila predmet evaluacije, a koje se tiču mjera čije je preduzimanje potrebno da bi se mogli provesti zaključci GREVIO-a (Komitet članica može odrediti i rok do kada se to treba učiniti). Druga kategorija preporuka odnosi se na unapređivanje saradnje sa tom državom članicom u cilju pravilne primjene Konvencije.

Konvencijom je predviđeno⁵⁴ da GREVIO ima ovlaštenje da organizuje i državne posjete. Ovo je predviđeno u dva specifična slučaja: ako informacije koje su primljene nisu dovoljne i ne postoji drugi način da se do pouzdanih informacija dođe i u slučaju kada GREVIO dobije pouzdane informacije koje upućuju na situaciju u kojoj problemi zahtijevaju neposrednu pažnju da bi se spriječio ili ograničio obim ili broj teških povreda Konvencije.

Članom 69. Konvencije u nadležnost GREVIO-a stavljena je i mogućnost davanja opštih preporuka za provođenje Konvencije. Autori Konvencije su ovim slijedili obrazac koji je utvrđen u članu 21. st.1. CEDAW-a. Ukoliko to smatra primjerenim GREVIO može usvojiti generalne preporuke, univerzalnog karaktera, koje su upućene svim državama članicama i tiču se članova ili tema kojima se bavi Konvencija. Preporuke nemaju obavezujući karakter. Ipak one su važna referenca za bolje razumijevanje Konvencije i jasna su smjernica za djelotvorniju primjenu njenih odredaba.

54 Čl. 68. st.9.

Nadzor nad provođenjem Konvencije predviđa i mogućnost da se u isti uključe i nacionalni parlamenti.⁵⁵ Članice Konvencije u tom smislu imaju dvostruku obavezu - da pozovu nacionalne parlamente da učestvuju u kontroli mjera preduzetih u svrhu primjene Konvencije i da im podnesu izvještaje GREVIO-a.

Stav 3. ovog člana u nadzorni mehanizam uključuje i Parlamentarnu skupštinu Vijeća Evrope koja će biti pozvana da redovno prati primjenu Konvencije. Ovom odredbom jasno se odaje priznanje Parlamentarnoj skupštini VE na angažmanu da stavljanjem pitanja diskriminacije i nasilja nad ženama u dnevni red svoje političke aktivnosti aktuelizira njihov značaj i svojim angažmanom doprinese na značaju Konvencije dodatno osigura primjenu.

U posebnom, X, poglavlju, autori Konvencije su, u članu 71. st.1., definisali njen odnos prema drugim međunarodnim instrumentima. Precizirano je da obaveze iz Konvencije ne utiču na obaveze iz drugih međunarodnih instrumenata kojima su članice Konvencije već postale ili će to tek postati, a koje sadrže odredbe o pitanjima koja su utvrđena sadržajem ove Konvencije. Stranke Konvencije mogu sklapati bileteralne ili multilateralne sporazume čiji sadržaj se odnosi na pitanja koja su uređena ovom Konvencijom u svrhu njihove dopune ili njihovog osnaživanja ili olakšavanja primjene standarda koji su njom utvrđeni. Iz načina kako je normiran član 71. st. 2. može se sa zaključiti da ovdje pomenuta sloboda ugovaranja ne dopušta odstupanje od utvrđenog konvencijskog standarda u garantovanju prava i njihovoj zaštiti.

U Završnim odredbama, poglavlje XII Konvencije, autori Konvencije su posebnu pažnju posvetili mogućnosti ulaganja rezervi prilikom ratifikacije Konvencije. Član 78. Konvencije navodi da ne može biti rezervi u pogledu bilo koje odredbe Konvencije sem izuzetaka navedenih u stavu 2. i 3. ovog člana. Prema navedenom, izuzetci se odnose na odredbe oko kojih ni sami autori Konvencije nisu mogli postići saglasnost, te su smatrali da su navedeni slučajevi ili posebni uslovi za ulaganje rezervi opravdani jer dozvoljavaju državama članicama odstupanja kojima će zadržati dosljednosti svojih osnovnih pravnih koncepata, a istovremeno im i dati priliku za ratifikaciju.⁵⁶

Ovaj restriktivni normativni pristup je trebao da osigura jedinstveni standard implementacije Konvencije. U tom smislu autori Konvencije su pribjegli i mogućnosti povremene revizije rezervi kako bi članice Konvencije potakli da ih ili ukinu ili navedu razloge za njihovo zadržavanje. Rezerve uložene po osnovu stava 2. i 3. iz člana 78. imaju rok važenja od 5 godina. Rok je utvrđen sa ciljem progresivnog uklanjanja ograničenja koje rezerve postavljaju. Konvencija, doduše, dozvoljava da se rok važenja rezervi može i produžiti.⁵⁷

⁵⁵ Čl.70.

⁵⁶ Detaljnije vidjeti: čl.78. Konvencije

⁵⁷ Čl. 79. Konvencije

Normiranjem ulaganja rezervi na Konvenciju na ovakav način njeni autori su osujetili pogubne posljedice izigravanja cilja i svrhe kojima je Konvencija namijenjena.

Važno je napomenuti da normativna rješenja koje Konvencija Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici nudi odražavaju i standard zaštite od diskriminacije koji je uspostavila praksa Evropskog suda za ljudska prava⁵⁸ i praksa Komiteta CEDAW-a u slučajevima koji su se odnosili na nasilje nad ženama i nasilje u porodici⁵⁹.

Razmatrana praksa je potvrdila potrebu da se rodno utemeljeno nasilje nad ženama treba eksplicitno odrediti kao diskriminacija i kao kršenje ljudskih prava i kao takvo normirati ne samo u smislu zabrane takve prakse već sa ciljem uspostavljanja generalnog mehanizma prevencije, zaštite i unapređenja položaja žena, što treba biti praćeno i djelotvornim mehanizmom nadzora. Istanbulska konvencija je ovim zahtjevima odgovorila, te je ocjena dr. Šimonović da Istanbulska konvencija „...kao najnovija na ovome području predstavlja moderan i sveobuhvatan instrument koji je rodno osvješten i koji se temelji na holističkom pristupu jer uključuje prevenciju nasilja, mjere za pomaganje žrtvama, progon počinitelja te sveobuhvatne politike.“, nesporno primjerena i osnovana.

ZAKLJUČAK

Dokumenti o zaštiti ljudskih prava, univerzalnog i regionalnog karaktera, proklamuju opštu zabranu diskriminacije kao pretpostavku ostvarivanja ljudskih prava. Ipak, diskriminacija je još uvijek dio društvene stvarnosti, a u nekim aspektima je posebno izražena.

Načelo rodne ravnopravnosti muškaraca i žena, mada je proklamovano u svim najznačajnijim dokumentima u oblasti ljudskih prava, stvarno je imalo slab uticaj na duboko ukorijenjenu tradiciju razlikovanja prema polu. Različite društvene uloge i različit društveni status muškaraca i žena za posljedicu ima i njihovo razlikovanje u mogućnosti uživanja i zaštite njihovih ljudskih prava. Svijest o potrebi da se ostvarivanju i zaštiti ljudskih prava pristupi sa senzibiliziranošću da razlike u polu mogu imati društvene refleksije koje predstavljaju specifične oblike kršenja ljudskih prava sporo se razvijala i kasno je dobila svoju potvrdu u pravnim instrumentima.

Ovo se prije svega odnosi na fenomen rodno utemeljenog nasilja kao oblika diskriminacije i kršenja ljudskih prava. Rodno utemeljeno nasilje dugo je izmicalo percepciji ove vrste, a pomanjkanje njegove eksplicitne kvalifikacije kao oblika diskriminacije i kršenja ljudskih prava omogućavalo je da se praksa

58 Kontrova v. Slovakia (no 751/04), Tomašić i drugi v. Hrvatska (no.46598/06), Opuz v. Turkey (no.33401/02).

59 CEDAW, Case A.T. v Hungary, 2/2003. i Case Yildirim v. Austria, 6/2006.

rodno utemeljenog nasilja ne samo nekažnjeno održava već da se ista opravdava društvenim, ideološkim, kulturnim ili političkim razlozima.

Nasilje nad ženama kao oblik diskriminacije prvi put navodi CEDAW Konvencija, mada bez eksplicitne odredbe tog sadržaja, što je odraz društvenog tretmana ovog pitanja u vremenu kada je Konvencija donesena. Trebale su proteći pune tri decenije do donošenja pravnog instrumenta koji će nasilje nad ženama definisati ne samo kao diskriminaciju već i kao kršenje ljudskih prava, kako je to učinjeno Istanbulsom konvencijom - rodno utemeljeno nasilje nad ženama oblik je diskriminacije i kršenja ljudskih prava.

Ove dvije konvencije, jedna univerzalnog, a druga regionalnog karaktera, normama koje propisuju i mehanizmom nadzora koji uspostavljaju, daju dovoljno osnova za uvjerenje da međunarodno pravo ljudskih prava raspolaže pravnim instrumentima koji zabranjuju rodno utemeljeno nasilje nad ženama određujući ga kao oblik diskriminacije. Koliko će se ovaj normativno utvrđeni nivo zaštite stvarno primijeniti izlazi iz domena međunarodnog prava jer neposredno zavisi od toga kako i koliko će se implementirati u okviru nacionalnog prava država koje su, pristupajući ovim konvencijama, preuzele obaveze njegove realizacije.

Literatura

Bakšić Muftić, J.: Sistem ljudskih prava, Magistrat, Sarajevo 2002.

Barić Punda, V.: Načelo nediskriminacije - jedno od temeljnih načela zaštite ljudskih prava i sloboda, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god 42., Split 2005.

Burgenthal, T., Shelton, D., Stewart D.P.: International Human Rights In a Nutshell, West Nutshell series, 4th Ed., 2009.

Crnić-Grotić, V., Matulović, M.: Zaštita ljudskih prava, Dometi br 5.-6., Rijeka 2002.,

Dimitrijević, V., Paunović, M. (u saradnji sa Đerićem, V.): Ljudska prava, Dosije, Beograd 1997.

Edwards, A, Violence against Women under International Human Rights Law, Cambridge University Press, Cambridge 2011.

Šimonović, D.: Razvoj i sinergija globalne CEDAW konvencije i regionalne Istanbulske konvencije kao instrumenta za uklanjanje diskriminacije nad ženama, Perspektive Antidiskriminacijskog Prava, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb 2014.

Ljudska prava, Human Rights I i III – Odabrani međunarodni dokumenti, Ministarstvo vanjskih poslova BiH, Nezavisni biro za humanitarna pitanja, Sarajevo 1996.

Prava čoveka – Zbornik dokumenata, Prometej, Beograd 1991.

Praksa Evropskog suda za ljudska prava:

Kontrova v. Slovakia (no 751/04), Tomašić i drugi v. Hrvatska (no.46598/06),
Opuz v. Turkey (no.33401/02).

Praksa Komiteta CEDAW-a:

Case A.T. v Hungary, 2/2003. i Case Yildirim v. Austria, 6/2006.

<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/comments.htm>

<http://www2.ohchr.org/english/law/cedaw-one.htm> . A/72/93

http://www.achpr.org/files/instruments/women-protocol/achpr_instr_proto_women_eng.pdf

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046031c>

Mirjana Nadaždin Defterdarević, Ph.D, Full professor
Faculty of Law of the Dzemal Bijedic University of Mosta

Prohibition of gender based violence against women as a form of discrimination in the international instruments for the protection of human rights

Summary: The content of the paper studies the issue of combating gender based violence against women in the context of the international system of human rights protection. The normative framework of the study relies on the International Bill of Human Rights, with referencing the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW), as a fundamental international legal instrument for the protection of women's rights. The paper also refers to the most important instruments of regional character, especially the Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence of the Council of Europe (IC).

The objective of the analysis is to determine the manner in which international legal instruments treat discrimination and whether their content includes gender based violence against women as a form of human rights violation. The research results in the conclusion that the manner in which it standardizes this issue treating gender based violence against women as a form of discrimination and as a violation of human rights, will certainly strongly direct future normative decisions that will regulate this issue on the global scale.

Keywords: human rights, gender based violence, discrimination, UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence.

PRETHODNO SAOPĆENJE

Dr. sc. Denis Pajić, docent

Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

Dr. sc. Šejla Maslo Čerkić, docentica

Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

Mr. Sunčica Hajdarović, viša asistentica

Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

HISTORIJSKI, NORMATIVNI I PRAKTIČNI ASPEKTI SPORAZUMA O PRIZNANJU KRIVICE*

Sažetak: Rad predstavlja pokušaj da se sporazum o priznanju krivice, institut koji u bosanskohercegovačkom krivičnom procesnom zakonodavstvu egzistira već petnaest godina, sagleda kako sa teorijskog, tako i praktičnog aspekta, kako bi se došlo do odgovora na pitanje opravdanosti njegovog uvođenja u domaći krivični postupak, istovremeno uvažavajući sve veće tendencije prihvatanja rješenja koja vode porijeklo iz anglosaksonskog pravnog sistema. Autori u radu daju detaljnu analizu postojeće zakonske regulative, te ukazuju na njene prednosti i mane. Također, dio rada je posvećen istorijskom i pravnom razvoju sporazuma o priznanju krivice. Empirijski dio rada posvećene je praksi općinskih sudova u Federaciji BiH u primjeni instituta pregovaranja o krivici. Konačno, u radu se razmatra uspješnost ostvarivanja ciljeva koje je zakonodavac imao prilikom uvođenja instituta sporazuma o pregovaranju krivice u domaće krivično procesno zakonodavstvo.

Ključne riječi: sporazum o priznanju krivice, krivični postupak

UVOD

Jedna od karakteristika savremenih krivičnoprocesnih sistema jeste prihvatanje različitih oblika konsenzualnih (sporazumnih) postupaka za procesuiranje počinilaca krivičnih djela. Raznovrsni oblici konsenzualnih modela krivičnih postupaka omogućavaju da reakcija na kriminalitet bude u skladu sa zahtjevima o pravičnosti, efikasnosti i ekonomičnosti, te rasterećenju krivičnog pravosuđa.¹ Jedan od reprezentativnijih oblika pojednostavljenog postupanja u krivičnim stvarima jeste sporazum o priznanju krivice. Sporazum o priznanju krivice je

* Rad je nastao u okviru projekta „Utjecaj anglosaksonskog prava na bosanskohercegovačko zakonodavstvo i praksu: pregovaranje o krivici u FBiH 2003-2015.“ finansiranog od strane Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke.

1 Sijerčić-Čolić, H., *Krivično procesno pravo, Knjiga II, Tok redovnog krivičnog postupka i posebni postupci, Četvrto izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2017, str. 19.

pravni institut karakterističan za anglosaksonske pravne sisteme, ali je danas sve više prihvaćen i u kontinentalnoevropskim krivičnim procesnim zakonodavstvima, u tolikoj meri da se u teoriji ponekad govori o svojevrsnoj zarazi ovim institutom (*plea bargaining infection*).²

Samo prihvatanje sporazuma o priznanju krivice u evropska zakonodavstva odvijalo se u dva pravca. Zemlje koje pripadaju anglosaksonskom pravnom području, s izuzetkom Italije, prihvatile su ovaj institut u izvornom obliku, dok su, s druge strane, zemlje čiji su sistemi nastali na temeljima civilnog prava poput Njemačke i Francuske³ nisu ga prihvatile u izvornom obliku, već su ga prilagodile svom pravnom sistemu.⁴ U krivičnoprocesnoj teoriji preovladavaju mišljenja o potrebi, odnosno opravdanosti ozakonjenja instituta sporazuma o priznanju krivice⁵, ali ima i mišljenja da se ovaj institut ne može opravdati, jer se jedna funkcija koju treba da vrši isključivo sud prenosi na tužioca, negira se načelo legaliteta krivičnog gonjenja i pravo osumnjičenog, odnosno optuženog na presumpciju nevinosti, te se dozvoljava da se voljom pojedinih procesnih subjekata mijenjaju opšte norme materijalnog krivičnog prava o kažnjavanju počinitelaca krivičnih djela.⁶

Institut pregovaranja o krivici uveden je u domaće zakonodavstvo u okviru reformi krivičnog pravosuđa i krivičnog zakonodavstva iz 2003. godine.⁷ Više je

2 Đurđić, V., Racionalizacija krivičnog postupka Srbije, *Pravna riječ*, godina IX, br. 12/2007, str. 99.

3 Više: Turanjanin, V., Sporazum o priznanju krivice u pravima evropskih zemalja: primjer Italije, *Strani pravni život*, 2/2011, str. 147 – 166; Turanjanin V., Sporazum o priznanju krivice u krivičnom procesnom pravu Nemačke, *Nova rješenja u krivičnom zakonodavstvu Srbije i njihova praktična primena*, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i prasku, Intermex, Zlatibor, 2013, str. 300-318.

4 Langer M., From Legal Transplants to Legal Translations: The Globalization of Plea Bargaining and the Americanization Thesis in Criminal Procedure, *Harvard International Law Journal*, vol. 45, br. 1/2004, str. 3.

5 Vidi: Nikolić, D., *Stranački sporazum o priznanju krivice*, Službeni glasnik, Beograd, 2009; Bejatović, S., Sporazum o priznanju krivice i druge pojednostavljene forme postupanja u krivičnom procesnom pravu Srbije kao instrument normativne efikasnosti krivičnog postupka, *Pravni sistem Srbije i standardi Evropske unije i Savjeta Evrope*, Pravni fakultet Kragujevac, 2009; Simović, M., Pojednostavljene forme postupka u krivičnom procesnom pravu BiH, *Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim strvarima i alternativne krivične sankcije*, Zlatibor, 2009.

6 Grubač, M., Vučković, B., *Komentar zakonika o krivičnom postupku Crne Gore*, Tivat, 2010, str. 722.

7 Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine - ZKP BiH („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 36/03, 25/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 12/09, 16/09, 93/09 i 72/13); Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine – ZKP FBiH („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 9/09, 12/10, 08/13 i 59/14); Zakon o krivičnom postupku Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine – ZKP BD BiH („Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine“, br. 7/00, 10/03, 6/05 i 21/10). Prečišćeni tekst je objavljen u („Službenom glasniku Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine“, br. 33/13 i 27/14) i Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske – ZKP RS („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 50/03, 111/04, 115/04, 29/07, 68/07, 119/08, 55/09, 80/09, 88/09, 92/09, 100/09). Prečišćeni tekst je objavljen u („Službenom glasniku Republike

razloga koji su uticali na zakonodavca da se odluči na tako ozbiljan korak kakav je uvođenje sporazuma o priznanju krivice u sistem pozitivnog krivičnog procesnog prava Bosne i Hercegovine. Kao glavni razlog može se istaći porast broja krivičnih predmeta te dugi i iscrpljujući krivični postupci, što je za posljedicu imalo potrebu za traženjem alternativnih načina za povećanje efikasnosti pravosuđa. Značajnu ulogu u uvođenju ovog instituta u naše zakonodavstvo imao je i Komitet ministara Vijeća Evrope, koji je svojom preporukom⁸ ukazao na potrebu pojednostavljivanjem krivičnih postupaka u kontinentalnim krivičnim postupcima, kao i na to da osumnjičeni, odnosno optuženi koji priznaje izvršenje krivičnog djela ne treba dugo da bude u neizvjesnosti u pogledu krivične sankcije. S druge strane, ne treba zaboraviti da je domaće krivično procesno zakonodavstvo izgrađeno pod odlučujućim uticajem američkih pravnih savjetnika, inspirisano anglo-američkim procesnim idejama i određenim rješenjima iz Statuta i Pravilnika o postupku i dokazima Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ).

Sporazum o priznanju krivice u domaćem pravu je u pismenoj formi sačinjena saglasnost slobodnih volja tužioca, s jedne strane, i osumnjičenog, odnosno optuženog i njegovog branioca s druge, kojim osumnjičeni, odnosno optuženi svjesno, dobrovoljno i sa razumjevanjem u potpunosti priznaje krivicu za jedno ili više krivičnih djela za koja se tereti, a koja su predmet optužbe, a tužilac zauzvrat pristaje na davanje pojedinih ustupaka osumnjičenom, odnosno optuženom, a koji se odnose na vrstu i visinu krivičnih sankcija. Dakle, suština ovog instituta ogleda se u vođenju pregovora između tužioca i osumnjičenog, odnosno optuženog i njegovog branioca sa ciljem da osumnjičeni, odnosno optuženi prizna izvršenje krivičnog djela koje mu se stavlja na teret kako bi zauzvrat dobio pogodnosti u vidu popusta u pogledu vrste i visine kazne ili druge krivične sankcije. Nakon zaključenja sporazuma o priznanju krivice njegova sadržina podliježe ocijeni suda u pogledu ispunjenosti zakonskih uslova, te se sporazum prihvata ili odbacuje.

1. Porijeklo i osnovne karakteristike sporazuma o priznanju krivice u anglo-američkom pravu (*plea bargaining*)

U uvodnom dijelu navedeno je da ustanova sporazuma o priznanju krivice (*plea bargaining, dogovoranje o priznanju krivice*) vodi porijeklo iz anglosaksonske, odnosno preciznije anglo-američke pravne tradicije. Početke njegove primjene nalazimo u 19. vijeku kada je sa uvođenjem obaveze učešća branioca u određenim vrstama krivičnih postupaka došlo do usložnjavanja i povećavanja troškova postupka, te je potreba za efikasnijim i jeftinijim krivičnim pravosuđem postajala sve izraženija. Prvi pokušaj uvođenja sporazuma o priznanju krivice koji je

Srpske“, br. 53/12 i 91/17).

8 Preporuka Vijeća Evrope R (87) od 17.9.1987. godine. Vidi isto: Preporuku R (95) 12 koja donosi vrlo korisne upute državama članicama kako da usklade svoje pravosudne sisteme u sučeljavanju sa sve većim brojem, često i sve složenijih, krivičnih djela.

zabilježen 1858. godine u predmetu *Cancemi vs. People* nije bio uspješan.⁹ U narednom slučaju. *State vs. Kaufman* iz 1879. godine, o kojem je odlučivao Vrhovni sud SAD, istaknuto je da se optuženi može odreći svojih procesnih prava, uključujući i pravo da mu se sudi u redovnom postupku pred velikom porotom.¹⁰ Ovakav stav Vrhovnog suda SAD otvorio je vrata drugim sudovima širom države koji su u narednim decenijama počeli široko koristiti ustanovu sporazuma o priznanju krivice. On je *de facto* postao najpoželjniji način rješavanja krivičnih predmeta čiji je broj bio u stalnom porastu.¹¹

Sam izraz *plea bargaining* ušao u je upotrebu nakon Drugog svjetskog rata, a u ovom periodu uobličen je sadržaj i učvršćen značaj ove ustanove. Iako ne postoji precizna zakonska definicija sporazuma o priznanju krivice, njegova ustavnost je potvrđena u presudi Vrhovnog suda SAD u slučaju *Brady vs. United States* iz 1970, kada je istaknuto da on čini sastavni dio krivičnog sistema u Sjedinjenim Državama, i da su prednosti njegove primjene značajne za obje procesne stranke.¹² U pogledu definicije, sadržaja i značaja sporazuma o priznanju krivice u Sjedinjenim Američkim Državama, bitno je napomenuti postoje da razlike kako u pogledu općih, tako i u pogledu njegovih posebnih elemenata u odnosu na ostale pravne sisteme. One su uslovljene različitim pravnim tradicijama i kulturama i historijskim razlozima, iako možemo govoriti i o razlikama unutar jedne pravne tradicije. Specifičnosti američkog modela priznanja krivice uslovljene su na prvom mjestu adversarnim karakterom postupka, iako je, imajući u vidu sve veću međusobnu interakciju anglosaksonskog i evropskog kontinentalnog postupka i utjecaj jednog na drugi, o međusobnim razlikama moguće samo uslovno govoriti. Iako primjena sporazuma o priznanju krivice predstavlja osnovnu karaktersitiku američkog krivičnogpravnog sistema, i tako reći njime dominira¹³, on nije zakonski uređen na sveobuhvatan način. Njegova suština odnosi se na pregovaranje između tužioca i optuženog u pogledu predmeta optuženja (*charge bargaining*) ili o sankciji (*sentence bargaining*), a od rezultata ovih pregovora zavisi ishod

9 Optuženi se odrekao prava na suđenje pred porotom koja u ovom slučaju nije djelovala u punom sastavu, sto je bilo problematično za vrhovni sud savezne države. On je zauzeo stav da se u krivičnim postupcima ne može dopustiti onolika fleksibilnost kao u građanskim, te da se optuženom ne može uskratiti pravo na suđenje pred porotom čak iako je on tako izabrao, ukoliko nisu zadovoljene sve pretpostavke. 18 N.Y. 128 (N.Y. 1858), <https://casetext.com/case/cancemi-v-the-people>, pristupljeno 22.5.2018.

10 Radilo se o situaciji sličnoj prethodnoj, kada je nedostajao jedan porotnik. *State vs. Kaufman*, 51 Iowa 578 (1879).

11 Viano, E. C., Plea Bargaining In The United States: A Perversion Of Justice, *Revue Internationale De Droit Pénal*, 2012/1 Vol. 83, 109-145 (113).

12 *Brady vs. United States*, 397 U.S. 742 (1970).

13 Prema podacima iz 2010. godine, skoro 97% svih krivičnih predmeta na federalnom nivou i 94% predmeta na nivou saveznih država riješeno je sklapanjem sporazuma o priznanju krivice. Ovaj podatak ponukao je sudiju Kennedyia da u predmetu *Missouri v. Frye* (2012), istakne kako američko "system krivičnogpravnog zaštite danas u najvećem dijelu predstavlja sistem priznanja, a ne sistem suđenja." Sudija Anthony Kennedy, *Missouri v. Frye*, 132 S.Ct. 1399 (2012). Vidi: Sourcebook of Criminal Justice Statistics Online 2010; <http://www.albany.edu/sourcebook/pdf/t5342010.pdf>, pristupljeno 22.5.2018.

postupka. Osim američkog Ustava i posebno Povelje o pravima (*Bill of Rights*), sporazum je posebno uređen Federalnim pravilima o krivičnom postupku,¹⁴ pred saveznom sudovima i Vrhovnom sudu. Savezne države uglavnom slijede ova pravila, a obavezuje ih naravno i Ustav kao i stavovi Vrhovnog suda.¹⁵¹⁶

Osnovne specifičnosti američkog sporazuma o priznanju krivice odnose se na vrstu djela o kojem se pregovara, mogućnost prekvalifikacije djela, postupka donošenja odluke nakon sklopljenog sporazuma, ulogu suda i branioca, i motivaciju stranaka za sklapanje sporazuma. Za razliku od evropsko-kontinentalnih sistema koji dozvoljavaju većinom samo pregovaranje o sankciji, u SAD se može pregovarati o djelu (*charge*), gdje optuženi priznaje jedno ili više krivičnih djela, a tužioc u zamjenu odustaje od određenih tačaka optužnice ili se odlučuje za prekvalifikaciju djela, i o kazni (*sentence*).¹⁷ Osim toga, dozvoljeno je sklapanje sporazuma za sve vrste krivičnih djela, s tim da je za najteža djela potrebno odobrenje Ministarstva pravde (*Department of Justice*).¹⁸ U pogledu uloge suda, bitno je napomenuti da je ona uglavnom pasivna. Radi potrebe očuvanja neutralnost suda, nije dozvoljeno njegovo miješanje u pregovaranje o uslovima priznanja.¹⁹ Međutim, da bi sporazum bio važeći, sud ga, naravno, mora odobriti.²⁰ Nadalje, prisustvo branioca je obavezno prilikom sklapanja sporazuma, tako da tužioc ne smije pregovarati s optuženim ukoliko je on odsutan. Na kraju, ali ne i najmanje važno,

14 *Federal Rules of Criminal Procedure for the United States District Courts*, <https://www.justice.gov/usa/principles-federal-prosecution#9-27.400>, pristupljeno 22.5.2018.

15 Iako je sporazum o priznanju krivice tipični institut američkog sistema, nije jednako prihvaćen u svim saveznom državama. Tako je Aljaska 1975. zabranila sklapanje sporazuma. Ova zabrana, iako nije u potpunosti zaživjela u praksi, još uvijek je zvanično na snazi.

16 Osim slučaja *Brady v. United States*, važne odluke o sporazumu o priznanju krivice donesene su u predmetima *North Carolina versus Alford* (1970) i *Bordenkircher versus Hayes* (1978). U prvom slučaju, Sud je zauzeo stav da je neustavan sporazum o priznanju krivice na koji je optuženi pristao isključivo zbog straha od smrtne kazne, što ne može biti dovoljan razlog za ublažavanje kazne. U drugom slučaju, Sud je zaključio da ne prihvati žalbu optuženog da je kazna koja mu je izrečena nakon neprihvatanja sporazuma i provedenog redovnog postupka nepravedno visoka isključivo iz razloga što nije prihvatio sporazum o priznanju krivice.

17 Kombinacija ove dvije vrste sporazuma je također moguća (*mixed agreements*). Postoji i treći oblik, tzv. pregovaranje ili sporazum o priznanju činjenica (*fact bargaining*), koji podrazumijeva priznanje određenih činjenica kako tužilac ne bi otkrio neke druge relevantne činjenice o slučaju. Većina sudova ne dozvoljava ovaj oblik sporazuma, te se on rijetko koristi. Određena kontrola slobode pregovaranja o visini i vrste sankcije pokušala se uvesti Smjernicama o određivanju kazne (*Sentencing Guidelines*), kojima su utvrđene granice pregovaranja. Iako je Vrhovni sud odlučio da Smjernice ne mogu imati obavezujući, nego jedino savjetodavni karakter, tužiocu su ih nastavili koristiti u velikoj većini slučajeva. Turner, Jenia I., *Plea Bargaining*, Academy For Justice, A Report on Scholarship and Criminal Justice Reform, Erik Luna ed., 2017, Forthcoming; SMU Dedman School of Law Legal Studies Research Paper No. 348., str. 7. <https://ssrn.com/abstract=2930521>, pristupljeno 24.5.2018.

18 To se odnosi na djelo otmice aviona, djelo koje počinio član Kongresa, djela iz oblasti organizovanog kriminala i reketiranja, kao i za sva krivična djela za koja je propisana smrtna kazna. Vidi: Bukarica, M., *Uporedni krivični sistemi*, Banja Luka, 2016, str. 112.

19 U praksi se, međutim, događa da sud neformalno učestvuje u iniciranju sklapanja sporazuma i kontaktiranju sa procesnim stranama tokom pregovora.

20 Viano, E. C., *op.cit.*, str. 110

postavlja se pitanje motiva procesnih strana za sklapanje sporazuma. Očigledno je da američki model dozvoljava mnogo širi prostor za pregovaranje i postizanje sporazuma koji će biti znatno povoljniji u odnosu na neizvjesni ishod redovnog postupka. U kontinentalnim sistemima, tužioc je zakonom ograničen u pogledu vrste sporazuma (pregovaranja samo o ublažavanju sankcije) bez mogućnosti izmjene inkriminacije ili odustajanja od pojedinih tačaka optužnice.

Kritike američkog modela sporazuma o priznanju krivice kreću se u više pravaca i dolaze sa različitih strana. Osim nespornih prednosti, koje se odnose prvenstveno na racionalizaciju troškova, rasterećenje pravosudnog sistema i skraćivanje postupka, kao i osiguranje izvjesnog ishoda postupka, najznačajniji prigovori odnose se na njegovu svrsishodnost, značaj za zadovoljenje principa pravde i opasnost od ugrožavanja ustavom zaštićenih prava stranaka. Tako se navodi da nevine osobe pristaju na sklapanje sporazuma pod utjecajem prisile, zastrašivanja, psihičkog pritiska, i uslijed neefikasne pomoći branioca. To se posebno odnosi na siromašne optužene, pripadnike rasnih, nacionalnih i seksualnih manjina, a razlike su primjetne i s obzirom na starost, pol, invaliditet, jezik i imigrantski status optuženog.²¹ Opaska kako je za sklapanje sporazuma o priznanju krivice nevažno je li optuženi kriv ili nevin dobiva na značaju ukoliko se uzmu u obzir brojke naknadno oslobođenih osoba koje su osuđene na osnovu sklopljenog sporazuma o priznanju krivice, odnosno lažnog priznanja.²² Važna kritika tiče se uloge žrtve/svjedoka koji ne moraju biti obaviješteni o pregovaranju i sklapanju sporazuma, niti se od njih traži pristanak.²³ Sve navedeno dovodi u pitanje integritet, pravičnost i kredibilitet sistema krivičnopravne zaštite, a potreba za sveobuhvatnom reformom ističe se i u skorašnjim presudama Vrhovnog suda SAD.²⁴

2. Sporazum o priznanju krivice prema pozitivnom pravu

Osnovne karakteristike instituta pregovaranja o krivici u bosanskohercegovačkom krivičnom procesnom zakonodavstvu ogledaju se u sljedećem²⁵:

21 *Ibid*, str. 142.

22 Gross, S., Shaffer, M., *Exonerations in the United States 1989-2012*, University of Michigan Working Paper No. 277 (June 25, 2012).

23 Samo mali broj država nameće obavezu tužiocu da se konsultuje sa žrtvom odnosno da je obavijesti. U.S. Department of Justice, *Victim Input into Plea Agreements* (2002), www.ojp.usdoj.gov/archives/pressreleases/2002/OVC03015.html - 12k - 2010-08-20. Prema Viano, E. C., *op.cit.*, str. 114.

24 *Padilla v. Kentucky*, 130 S. Ct. 1473. (2010) (obaveza branioca da upozna optuženog sa mogućnošću deportacije u slučaju sklapanja sporazuma), *Missouri v. Frye*, 132 S. Ct. 1399. (2012), (prava garantovana Šestim amandmanom na Ustav odnose se i na fazu pregovaranja o krivnji, i na ponudu za sklapanje sporazuma koja je istekla ili je odbijena), i *Lafler v. Cooper*, 132 S. Ct. 1376 (2012) (mogućnost izmjene osuđujuće presude u slučaju nezadovoljavajućeg savjeta odbrane).

25 Odredbe o pregovaranju o krivici sadržane su u članovima 231. ZKP BiH, 246. ZKP FBiH, 231. ZKP BD BiH i 246. ZKP RS.

Prvo, zakonodavac ne postavlja nikakva ograničenja u pogledu težine krivičnog djela ili zapriječene kazne. Dakle, pregovaranje o krivici otvoreno je za sva, pa i najteža krivična djela.²⁶ Pojedini autori smatraju da mogućnost zaključenja sporazuma o priznanju krivice za sva krivična djela predstavlja neopravdano širenje dometa ovog instituta za koja se ne mogu pronaći kriminalnopolitički razlozi koji to opravdavaju.²⁷ U prilog kritici mogućnosti sporazumjevanja za najteža krivična djela navode se razlozi da se ovim daje preveliko ovlaštenje tužiocu da u najtežim krivičnim djelima on određuje kaznu što može dovesti do zloupotreba, nude se privilegije optuženom i na taj način neujednako tretiraju građani pred zakonom, važnost pravičnog i transparentnog suđenja za teška krivična djela sa aspekta položaja optuženog i prava koja uživa u okviru krivičnog postupka, ne poštuju se interesi žrtve krivičnog djela i javnosti. S druge strane, kao argumenti u prilog sporazumjevanju i za najteža krivična djela navodi se ubrzanje rješavanja najsloženijih predmeta, a to su po pravilu predmeti najtežih krivičnih djela za koja su zapriječene i najteže kazne, obim i sadržina pogodnosti koje tužilac nudi osumnjičenom ili optuženom mogu se kontrolisati od strane višeg tužioca, uspostavljanjem efikasne tužilačke organizacije s odgovarajućim nivoom odgovornosti. Osim toga sud je taj koji vrši kontrolu sporazuma, uključujući i kaznu koja je njime predviđena, tako da postoji brana eventualnoj nezakonitoj primjeni u praksi. Suština je u uspostavljanju povjerenja u institucije, njihovoj efikasnoj kontroli i odgovornosti, a ne u ograničavanju pregovaranja.²⁸

Drugo, pravo predlaganja sporazuma pripada isključivo strankama i odvija se na

26 Osvrt na uporednopravna rješenja omogućuje zaključak da kontinentalni pravni sistemi uglavnom ne previđaju mogućnost konsenzualnih postupaka za teška ili naročito teška krivična djela. Tako u italijanskom pravu sporazumijevanje je moguće za krivična djela s propisanom kaznom zatvora do pet godina, a prošireno sporazumijevanje (*patteggiamento allargato*) i za krivična djela s propisanom kaznom zatvora do sedam i pol godina. Francusko pravo isključuje sporazumijevanje (*plaider coupable*) za zločine (*crimes*) kao najtežu kategoriju krivičnih djela, a omogućuje ga za krivična djela kategorije delikata (*délits*) za koja je propisana novčana kazna ili kazna zatvora koja ne prelazi pet godina. Švajcarsko pravo ne ograničava izričito mogućnost sporazumijevanja s obzirom na težinu krivičnog djela, ali provođenje skraćenog postupka (*abgekürzten Verfahren*) koji odgovara modelu *plea bargaining* uslovljava time da tužilac zahtijeva kaznu oduzimanja slobode dužu od pet godina (§ 358 StPO). Slično je i u španskom pravu, nagodba je (*conformidad*) moguća pod uslovom da tužilac zahtijeva kaznu koja ne prelazi šest godina oduzimanja slobode (§ 655 CPP). Detaljnije: Ivičević Karas, E., Puljić, D., Presuda na temelju sporazuma stranaka u hrvatskom kaznenom procesnom pravu i praksi Županijskog suda u Zagrebu, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 20, br. 2/2013, Zagreb, str. 842-843.

27 Vidi: Bejatović, S., Krivičnoprocesni instrumenti adekvatnosti kaznene politike, *Kaznena politika (raskol između zakona i njegove primjene)*, Istočno Sarajevo, 2012, str. 36; Škulić, M., Glavni pretres u novom Zakoniku o krivičnom postupku Srbije, *Aktuelna pitanja krivičnog zakonodavstva (normativni i praktični aspekt)*, Beograd, 2012, str. 111; Brkić, S., *Krivično procesno pravo – II*, Novi Sad, 2013, str. 251.

28 Ikanović, V., Pregovaranje o krivici nakon desetogodišnje primjene u Bosni i Hercegovini, u: „*Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima (regionalna krivičnoprocesna zakonodavstva i iskustva u praksi)*”, OEBS, Beograd, 2013, str. 182.

ravnopravnoj osnovi. Dakle, pregovaranje o krivici odvija se između osumnjičenog, odnosno optuženog i njegovog branioca, s jedne strane, i tužioca, s druge strane. Zakon ne propisuje uslove pod kojima se odvija pregovaranje o krivici, tako da se može reći da je strankama, odnosno tužiocu, osumnjičenom, odnosno optuženom i njegovom braniocu ostavljena potpuna sloboda prilikom pregovaranja o uslovima priznanja krivnje.²⁹ Sud nema nikakva prava u pogledu inicijative, niti u pogledu procesa pregovaranja i zaključivanja sporazuma o priznanju krivice.

Treće, precizirani su procesni trenuci mogućnosti zaključenja sporazuma. Tako, osumnjičeni, odnosno optuženi i njegov branilac mogu do završetka glavnog pretresa, odnosno pretresa pred apelacionim vijećem pregovarati s tužiocem o uslovima priznanja krivice za djelo za koje se osumnjičeni, odnosno optuženi tereti.³⁰ Početak ovih pregovora se može vezati za onaj trenutak u kojem tužilac smatra da raspolaže sa dovoljno dokaza o krivnji osumnjičenog.³¹ Mogućnost sklapanja sporazuma u ranijim fazama krivičnog postupka doprinosi njegovoj ekonomičnosti i efikasnosti, a kada započne glavni pretres, a posebno nakon što se provede kontradiktoran dokazni postupak, sporazum stranaka, iako moguć, u potpunosti ili djelimično gubi svrhu.

Četvrto, predmet pregovaranja jesu uslovi priznavanja krivice za djelo za koje se osumnjičeni, odnosno optuženi tereti. Dakle, pregovara se o vrsti i visini krivičnopravne sankcije koja bi se osumnjičenom, odnosno optuženom izrekla za djelo za koje se tereti.³² Predmet pregovaranja ne može biti odustanak tužioca od krivičnog gonjenja za neka krivična djela za koja se osumnjičeni, odnosno optuženi tereti, niti tužilac može ponuditi blažu pravnu kvalifikaciju djela. Sporazum o priznanju krivice ne može se zaključiti ako se optuženi na ročištu za izjašnjavanje o krivici izjasnio da je kriv.³³

Peto, zakonodavac propisuje da se sporazum o priznanju krivice sačinjava u pisanoj formi ali ne precizira njegov sadržaj. Sudska praksa je vremenom razvila sadržaj sporazuma, koji se sastoji od sljedećih elemenata: ime i prezime tužioca, branioca kao i osnovne podatke o osumnjičenom, odnosno optuženom; datum kad je zaključen; mjesto gdje je zaključen; činjenični i pravni opis krivičnog djela ukoliko se sporazum o priznanju krivice zaključuje u fazi istrage, a ukoliko se sporazum o priznanju krivnje zaključuje nakon što je potvrđena optužnica, naziv tužilaštva koje je podiglo optužnicu; broj i datum iste; priznanje optuženog da je počinio krivično djelo; sporazum o vrsti i visini kazne ili druge krivične sankcije; izjava osumnjičenog, odnosno optuženog kojom potvrđuje da je priznanje o

29 Bajić, M., *Skraćeni kazneni postupci*, Modul, str. 36.

30 Čl. 231. st. 1. ZKP BiH, čl. 246. st. 1. ZKP FBiH, čl. 231. st. 1. ZKP BD BiH i čl. 246. st. 1. ZKP RS.

31 Sijerčić-Čolić, H., *Tok redovnog krivičnog postupka...*, op. cit., str. 69.

32 Sijerčić-Čolić, H., Hadžiomerađić, M., Jurčević, M., Kaurinović, D., Simović, M., *Komentar zakona o krivičnom/kaznenom postupku u Bosni i Hercegovini*, Vijeće Evrope, Sarajevo, 2005, str. 622.

33 Čl. 231. st. 2. ZKP BiH, čl. 246. st. 2. ZKP FBiH, čl. 231. st. 2. ZKP BD BiH i čl. 246. st. 2. ZKP RS.

krivici dao svjesno, dobrovoljno i sa razumjevanjem, nakon što je upoznat sa sadržajem optužnice, uključujući i posljedice vezane za imovinskopравни zahtjev, oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom i troškove krivičnog postupka; izjava osumnjičenog, odnosno optuženog kojom potvrđuje da razumije da se potpisivanjem sporazuma odriče prava na suđenje i da ne može uložiti žalbu na krivičnopravnu sankciju koju će mu sud izreći, kao i potpise stranaka i branioca. Dodatni sadržaj sporazuma o priznanju krivice može se odnositi na uslove za svjedočenje u drugim krivičnim predmetima ako je to razlog za zaključenje sporazuma.

Šesto, obavezna „klauzula“ sporazuma o priznanju krivice je odredba o vrsti i visini kazne ili druge krivične sankcije. Postavlja se pitanje da li kaznu u sporazumu treba odrediti okvirno ili fiksno, odnosno da li tužilac ima mogućnost relativnog ili apsolutnog određivanja kazne? Postoje dva pravna mišljenja o ovom pitanju sa razlozima za ili protiv.³⁴ U prilog relativnom određivanju kazne u vidu određenog kaznenog raspona se navodi da je jedino sud kompetentan za odmeravanje kazne, te da se relativnim stranačkim određivanjem kazne omogućava sudu njena individualizacija, čime sudija zadržava svoju tradicionalnu ulogu kod odmeravanja i izricanja krivične sankcije. Na drugoj strani pristalice apsolutnog odmeravanja kazne ukazuju da se u slučaju okvirnog određivanja kazne optuženi nalazi u neizvjesnosti koju kaznu će mu sud odmjeriti, pogotovo kad zna da neće moći uložiti žalbu na krivično pravnu sankciju koja će mu se izreći, i na taj način preispitati odluku prvostepenog suda u pogledu kazne. Iako se mora priznati da za oba mišljenja postoji argumentacija koja im ide u prilog, mišljenja smo da pristalice apsolutnog određivanja kazne imaju više argumenata na svojoj strani i da su bliži izvornoj koncepciji i razlozima uvođenja ovog instituta. Međutim, ugovaranje kazne u apsolutnom iznosu prebacuje prilično zahtjevan zadatak individualizacije kazne u ruke tužioca. Prilikom ugovaranja kazne tužilac mora voditi računa da kazna predviđena sporazumom bude zakonita, u okvirima propisanog zakonskog raspona, sa izuzetnom mogućnošću ublažavanja kazne ako za to postoje zakonski uslovi. Pored toga, mora voditi računa o svrsi kažnjavanja u smislu generalne i specijalne prevencije, što može biti dovedeno u pitanje u onim situacijama kada se predlažu previše blage ili neadekvatne sankcije. Konačno, prilikom zaključivanja sporazuma tužilac je taj koji treba da cijeni sve otežavajuće i olakšavajuće okolnosti kako bi opravdao i argumentovao svoj izbor kazne u konkretnom slučaju.³⁵ U vezi sa tim postavlja se i pitanje može li sudija da odbije sporazum ako smatra da je predložena kazna zakonita ali neprimerena konkretnom slučaju.³⁶

34 Više o ovim mišljenjima u: Bajić, M., *op. cit.*, str. 39-41.

35 Vidi: Bajović, V., Odmeravanje kazne i sporazum o priznanju krivičnog dela, *Žurnal za kriminalistiku i pravo*, Beograd, 2015, str. 179-194.

36 Sud BiH nije prihvatio sporazum o priznanju krivice optuženog za ratne zločine protiv civilnog stanovništva u Derventi, jer je smatrao da je predložena kazna od šest godina neadekvatna. Obrazlažući odbacivanje sporazuma, predsjedavajući sudskog vijeća kazao je kako Sud BiH smatra predloženu kaznu neprimjerenom. “Ako uzmemo u obzir da su dvije osobe ubijene, a još

Sedmo, sporazum o priznanju krivice sačinjava se u pisanom obliku i uz optužnicu se dostavlja sudiji za prethodno saslušanje, sudiji, odnosno vijeću koji o njemu odlučuju u skladu sa svojom funkcionalnom nadležnošću. Nakon potvrđivanja optužnice, sudija za prethodno saslušanje razmatra sporazum o priznanju krivice i izriče krivičnopravnu sankciju predviđenu sporazumom, sve do dostavljanja predmeta sudiji, odnosno vijeću radi zakazivanja glavnog pretresa. Nakon dostavljanja predmeta radi zakazivanja glavnog pretresa o sporazumu odlučuje sudija, odnosno vijeće.³⁷³⁸ Ovo je logično, jer bez optužnice koja je potvrđena ne može se govoriti o krivici optuženog, tako da je postojanje potvrđene optužnice preduslov za razmatranje sporazuma koji se može zaključiti i prije njenog podizanja. Za pojedine autore ovlaštenje sudije pojedinca da odlučuje o sporazumu i za krivična djela iz nadležnosti vijeća (zapriječena kazna preko deset godina) diskutabilno je, a opravdanje da, pošto nema suđenja nije potrebno ni vijeće, ne djeluje uvjerljivo.³⁹

Osmo, krivičnoprocesni zakoni u BiH taksativno propisuju da sud prilikom razmatranja sporazuma o priznanju krivice kumulativno provjerava: a) da li je do sporazuma došlo dobrovoljno, svjesno i sa razumijevanjem, kao i nakon upoznavanja o mogućim posljedicama, uključujući i posljedice vezane za imovinskopравни zahtjev i troškove krivičnog postupka; b) da li postoji dovoljno dokaza o krivici optuženog; c) da li optuženi razumije da se sporazumom odriče prava na suđenje i da ne može uložiti žalbu na krivičnopravnu sankciju koja će mu se izreći; d) da li je predložena krivičnopravna sankcija u skladu sa st. 3. tog člana; i e) da li je oštećenom pružena mogućnost da se pred tužiocem izjasni o imovinskopравном zahtjevu.⁴⁰ Ranije su uslovi za prihvatanje sporazuma bili “identični” onima koji se traže za prihvatanje izjave o priznanju krivice.⁴¹ Danas su oni kod sporazuma nešto šire postavljeni. U svim krivičnoprocesnim sistemima sporazum podliježe ocjeni suda i mora biti prihvaćen da bi se na osnovu njega

dvije teško ranjene, smatramo da je šest godina zatvora preniska kazna”, rekao je predsjedavajući, sugerišući Tužilaštvu i odbrani da pokušaju dogovoriti novi sporazum.

37 Čl. 231. st. 4. ZKP BiH, čl. 246. st. 4. ZKP FBiH, čl. 231. st. 4. ZKP BD BiH i čl. 246. st. 4. ZKP RS.

38 *Ako je sporazum o priznanju krivice podnesen na glavnom pretresu pred prvostepenim sudom, gdje se sudeće vijeće razmatrajući sporazum neposredno upoznalo s priznanjem i uslovima priznanja krivice optuženog, a potom taj sporazum odbacilo onda nije moglo nastaviti suđenje, već se moralo izuzeti, jer se u tom slučaju radi o okolnosti koja izaziva razumnu sumnju u jnepristrasnost sudije odnosno vijeća.* U ovoj odluci Vrhovni sud FBiH konstatuje da s obzirom na to da nije postupljeno u smislu naprijed navedenog prvostepeni sud je počinio bitnu povredu odredaba procesnog zakona iz čl. 312. st. 1. tač. b) ZKP FBiH, zbog koje je presuda ukinuta (Rješenje Vrhovnog suda FBiH br. 04 0 K 000479 Kž od 9.3.2011. godine).

39 Ikanović, V., *op. cit.*, str. 182.

40 Čl. 231. st. 6. ZKP BiH, čl. 246. st. 6. ZKP FBiH, čl. 231. st. 6. ZKP BD BiH i čl. 246. st. 6. ZKP RS.

41 Sijerčić-Čolić, H., *Rasprava o reformi u krivičnom pravosuđu i krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, s posebnim osvrtom na novo krivično procesno pravo, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* br. 1/2003, Zagreb, 2003, str. 201.

donijela osuđujuća presuda. Utvrđivanje postojanja uslova za prihvatanje sporazuma zahtijeva od suda temeljit pristup u analizi činjeničnog supstrata koji je javni tužilac predočio sudu u optužnici i dokaznog materijala koji je prikupio u istrazi. Ono što izaziva dilemu jeste termin „dovoljno dokaza o krivici“ kao stepenu vjerovatnoće. O ovom pitanju su se u našoj teoriji iskristalisala dva shvatanja. Prema prvom shvatanju, standard „dovoljno dokaza o krivici“ predstavlja veći stepen vjerovatnoće od „osnovane sumnje“⁴², dok prema drugom shvatanju „dovoljno dokaza o krivici“ je isti standard kao i onaj potreban za potvrđivanja optužnice, dakle osnovana sumnja.⁴³ Priklonit ćemo se prvom shvatanju jer smatramo da se osuđujuća presuda ne smije temeljiti na sumnji, makar ona bila i osnovana. Dakle, prilikom provjeravanja da li postoji dovoljno dokaza o krivici optuženog mora postojati izvjesnost suda, odnosno puno ubjeđenje (izvan svake razumne sumnje) da je optuženi počinio krivično djelo i da je kriv.⁴⁴ Takav standard se traži kod svake osuđujuće presude, bez obzira da li je ona rezultat priznanja optuženog ili provedenog sudskog postupka.

Deveto, pozicija oštećenog u postupku zaključenja sporazuma o priznanju krivice je krajnje marginalizirana. Mjesto i uloga oštećenog su ovdje sporedni, jer će ga sud samo obavijestiti o rezultatima pregovaranja o krivici⁴⁵, odnosno prilikom prihvatanja sporazuma sud provjerava da li je on zaključen nakon upoznavanja s mogućim posljedicama, uključujući i posljedice u vezi s imovinskopравnim zahtjevom i troškovima krivičnog postupka.⁴⁶

Deseto, sudija za prethodno saslušanje, sudija odnosno vijeće sporazum mogu prihvatiti ili odbaciti. Ako sud prihvati sporazum o priznanju krivice, izjava optuženog unijet će se u zapisnik i nastaviti s pretresom za izricanje krivičnopravne sankcije predviđene sporazumom. Ako sud odbaci sporazum o priznanju krivice, to će saopštiti strankama i braniocu i konstatirati u zapisnik. Istovremeno će se odrediti datum održavanja glavnog pretresa, koji će biti zakazan u roku od 30

42 Perić, B., Sporazum o krivnji – zakonska obilježja i pravne nedoumice, *Primjena zakona o krivičnom postupku*, Banja Vrućica, 2004, str. 2.

43 Više: Janković, R., Dovoljno dokaza o krivici kao uslov za prihvatanje sporazuma o priznanju krivice, *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka*, godina VII, br. 7, Banja Luka, 2017, str. 216-235.

44 Sud BiH nije prihvatio sporazum o priznanju krivice koji je optuženi postigao s Tužilaštvom BiH po optužnici koja ga tereti da je planirao pridružiti se oružanim sukobima u Siriji. U obrazloženju svoje odluke sud je naglasio da ne može prihvatiti sporazum zbog interesa optuženog i pravde jer dokazi ukazuju na to da je optuženi dobrovoljno odustao od odlaska u Siriju, zbog čega bi mogli doći do oslobađajuće presude.

45 Čl. 231. st. 9. ZKP BiH, čl. 246. st. 9. ZKP FBiH, čl. 231. st. 9. ZKP BD BiH i čl. 246. st. 9. ZKP RS.

46 Odredba čl. 246. st. 2. tač. e) ZKP FBiH podrazumjeva obavezu suda da, prilikom razmatranja sporazuma o priznanju krivice, provjeri da li je oštećenom pružena mogućnost da se pred tužiocem izjasni o imovinskopравnom zahtjevu, a kako iz zapisnika o saslušanju oštećene proizilazi da je oštećenju data takva mogućnost i da je ona tada izjavila da će ona imovinskopравni zahtjev ostvarivati nakon okončanja postupka koji je bio u toku, nije postojala nikakva dodatna obaveza suda da prilikom razmatranja sporazuma o priznanju krivice ponovo da priliku oštećenju koja se već izjasnila o imovinskopравnom zahtjevu da se o tom zahtjevu još jednom izjasni i da ga odredi (Presuda Vrhovnog suda FBiH br. 03 0 K 006352 Kž 2 od 7.6.2011. godine).

dana. Priznanje iz ovog sporazuma ne može se koristiti kao dokaz u krivičnom postupku.⁴⁷

3. Rezultati analize pravosnažnih presuda općinskih sudova na području FBiH u periodu od 2003. do 2015. godine donesenih na osnovu sporazuma o priznanju krivice

Sporazum o priznanju krivice kao jedna od najpoznatijih tekovina anglosaksonskog pravnog sistema je relativno nov institut u domaćem krivičnom procesnom pravu. S obzirom da je ratio legis prilikom uvođenja sporazuma o priznanju krivice u domaće zakonodavstvo očigledno bio usmjeren na pojednostavljenje krivičnog postupka, smanjenje njegovog trajanja i povećanje efikasnosti sudova, a od početka njegove primjene prošlo je punih petnaest godina, smatramo da je prošlo dovoljno vremena kako bi se dobili pouzdani podaci o praktičnoj primjeni ovog instituta, te je u tom smislu bilo potrebno i empirijski istražiti efekte njegove primjene. Samo na ovaj način moguće je u istraživačkom smislu doći do realnih podataka o obimu i specifičnostima praktične primjene, kako bi se moglo doći do zaključka da li ovaj institut ostvaruje ciljeve svoga uvođenja u domaće zakonodavstvo. Konačno, valja primjetiti da iako je o sporazumu o priznanju krivice u domaćoj literaturi napisano dosta radova, rijetki su autori koji su se bavili opsežnijim istraživanjem ove problematike.⁴⁸

Cilj istraživanja bio je usmjeren ka prikupljanju statističkih podataka koji se odnose na praktičnu primjenu sporazuma o priznanju krivice u praksi općinskih sudova u Federaciji BiH kako bi se ocijenila usklađenost sa zakonodavnim okvirom i identifikovali problemi u njegovoj praktičnoj primjeni. Uzorkom istraživanja je obuhvaćeno 189 predmeta u kojima je zaključen sporazum o priznanju krivice od početka njegove primjene pa do 2015. godine. Predmeti su birani metodom slučajnog uzorka. Prostorna granica istraživanja obuhvata predmete na općinskim sudovima u sjedištu svakog od deset kantona u vezi kojih su vođeni pregovori te je sklopljen sporazum o priznanju krivice. Istraživanjem su obuhvaćeni sljedeći parametri: krivična djela za koja je sklopljen sporazum, stadij postupka u kojemu je donesena presuda (istraga, postupak optuživanja, glavni pretres, pretres pred apelacionim vijećem), da li je sud prihvatio konkretni sporazum, izrečene kazne i druge mjere (sankcije), dosuđivanje imovinskopravnog zahtjeva, oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom. U vezi sa parametrima istraživanja postavljene su i radne hipoteze koje su se odnosile na sljedeće: u strukturi krivičnih djela za koja se zaključuje sporazum o priznanju krivice najzastupljenija

47 Čl. 231. st. 7-8. ZKP BiH, čl. 246. st. 7-8. ZKP FBiH, čl. 231. st. 7-8. ZKP BD BiH i čl. 246. st. 7-8. ZKP RS.

48 Vidi: Vujović, S., Pregovaranje o krivici u slučajevima korupcijskih krivičnih djela, *Kriminologija i kriminalistika u funkciji upravljanja kvalitetom sistema sigurnosti*, svezak 1, br. 1, 2015; Sijerčić-Čolić, H., Findrik, N., Gurda, V., Lepir, M., Mahmutović, Dž., Pajić, D., Pivić, N., Stipanović, I., Vranj, V., *Stanje i kretanje kriminaliteta u Bosni i Hercegovini za punoljetne osobe u periodu 2003. do 2012. godine*, VSTV BiH, Sarajevo, 2013; Ikanović, V., *op. cit.*, str. 179-194.

su krivična djela protiv imovine; do zaključenja sporazuma najčešće dolazi u toku istrage i postupka optuživanja, a rijeđe na glavnom pretresu, odnosno pretresu pred apelacionim vijećem; najzastupljenija krivična sankcija koja se kao pogodnost daje osumnjičenom, odnosno optuženom je uslovna osuda; sudija za prethodno saslušanje, sudija, odnosno vijeće u ogromnom broju slučajeva prihvata sporazum o priznanju krivice; rijetko se u praksi prilikom zaključenja sporazuma o priznanju krivice optuženi obavezuje na ispunjenje imovinskopravnog zahtjeva i vraćanju imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom.

Tabela 1. –*Krivična djela iz KZ FBiH za koja se najčešće sklapa sporazum o priznanju krivice u analiziranom periodu*

ČLAN	NAZIV ČLANA	Ukupno
Član 168.	Prouzrokovanje smrti iz nehata	1
Član 172.	Teška tjelesna ozljeda	11
Član 173.	Lahka tjelesna ozljeda	9
Član 183.	Ugrožavanje sigurnosti	2
Član 184.	Narušavanje nepovredivosti doma	1
Član 207.	Spolni odnošaj s djetetom	2
Član 208.	Bludne radnje	1
Član 211.	Iskorišćavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije	1
Član 222.	Nasilje u porodici	6
Član 223.	Izbjegavanje izdržavanja	1
Član 233.	Nadriliječništvo	1
Član 238.	Neovlaštena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga	20
Član 239.	Posjedovanje i omogućavanje uživanja opojnih droga	12
Član 246.	Oštećenje povjeritelja	1
Član 286.	Krađa	12
Član 287.	Teška krađa	31
Član 290.	Utaja	1
Član 293.	Oštećenje tuđe stvari	5
Član 294.	Prijevvara	3
Član 295.	Iznuda	1
Član 298.	Lihvarstvo	3
Član 300.	Prikrivanje	4
Član 301.	Paljevina	1
Član 316.	Šumska krađa	4
Član 323.	Izazivanje opće opasnosti	7
Član 327.	Nesavjesno čuvanje pasa i drugih opasnih životinja	1
Član 328.	Teška krivična djela protiv opće sigurnosti ljudi i imovine	3
Član 332.	Ugrožavanje javnog prometa	6
Član 336.	Teška krivična djela protiv sigurnosti javnog prometa	13
Član 337.	Neukazivanje pomoći osobi ozlijeđenoj u prometnoj nezgodi	1

Član 351.	Neizvršenje sudske odluke	1
Član 358.	Sprečavanje službene osobe u vršenju službene radnje	2
Član 359.	Napad na službenu osobu u vršenju poslova sigurnosti	7
Član 362.	Nasilničko ponašanje	17
Član 370.	Samovlašće	1
Član 371.	Nedozvoljeno držanje oružja ili eksplozivnih materija	2
Član 373.	Krivotvorenje isprave	7
Član 383.	Zloupotreba položaja ili ovlaštenja	2
Član 384.	Pronevjera u službi	2
Član 387.	Nesavjestan rad u službi	1

Iz prethodne tabele možemo zaključiti kako se sporazum o priznanju krivice zaključivao za 40 različitih krivičnih djela. U najvećem broju analiziranih predmeta zaključivao se za krivično djelo Teške krađe (u 31 analiziranom predmetu ili 16,4 %), zatim slijedi krivično djelo Neovlaštena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga (u 20 analiziranih predmeta ili 10,58 %), te krivično djelo Nasilničko ponašanje (u 17 analiziranih predmeta ili 8,99). S obzirom na zastupjenost krivičnog djela Teške krađe u FBiH, ovaj podatak i nije iznenađujući. U strukturi krivičnih djela za koja se zaključuje sporazum o priznanju krivice najzastupljenija su krivična djela iz grupe krivičnih djela protiv imovine sa 32,27 % što potvrđuje našu polaznu hipotezu. Sljede krivična djela protiv javnog reda i pravnog prometa sa 19,04 %, krivična djela protiv zdravlja ljudi 17,46 %, krivična djela protiv života i tijela 11,11 %, krivična djela protiv sigurnosti javnog prometa 10,58 %, dok su sve ostale grupe krivičnih djela (protiv slobode i prava čovjeka i građanina, protiv spolne slobode i morala i ostalo) zastupljene sa 9,54 %.

Grafikon 1. – faza krivičnog postupka u kojoj je sklopljen sporazum o priznanju krivice

Iz prethodnog grafikona je vidljivo da osumnjičeni, odnosno optuženi najčešće sklapaju sporazum o priznanju krivice nakon podizanja i potvrđivanja optužnice. Dakle, u fazi kada im je jasno da postoje jaki i čvrsti dokazi protiv njih da su učinili krivično djelo koje im se stavlja na teret, dok u fazi istrage to čine jako rijetko (dakle, u samo pet od analiziranih 189 predmeta). Na osnovu ovakvih podataka možemo zaključiti da je potvrđena jedna od polaznih hipoteza, tj. da do zaključenja sporazuma o priznanju krivice najčešće dolazi u ranijim fazama krivičnog postupka (istraga i postupak optuženja), a rijede na glavnom pretresu. Upravo u ovome se ogleda značaj sporazuma o priznanju krivice jer se omogućava brzo i efikasno okončavanje relativno novih predmeta bez suđenja. Iako se moglo i predvidjeti da se većina sporazuma sklapa u toku istrage i postupka optuženja iznenađuje da nije bilo predmeta u kojima je sporazum sklopljen u fazi glavnog pretresa. Smatramo da su ovakvi rezultati više privremenog karaktera nego pravog stanja stvari, jer konstantno povećanje broja zaključenih sporazuma o priznanju krivice ukazuje da će se ovaj institut u budućnosti sve više koristiti u svim fazama krivičnog postupka, prvenstveno u istrazi ali i na glavnom pretresu.

Grafikon 2. – razmatranje sporazuma o priznanju krivice

U svim analiziranim predmetima sud je prihvatio sporazum o priznanju krivice. Navedeno potvrđuje našu polaznu hipotezu da sudija za prethodno saslušanje, sudija, odnosno vijeće u ogromnom broju slučajeva prihvata sporazum, donosi osuđujuću presudu i izriče dogovorenu krivičnu sankciju, a veoma rijetko donosi rješenje kojim se sporazum o priznanju krivice odbacuje.

Grafikon 3. – dogovorena sankcija

U analiziranim predmetima na općinskim sudovima u Federaciji BiH najčešća sankcija koju tužilac dogovori sa osumnjičenim, odnosno optuženim jeste uslovna osuda (u čak 117 od 189 analiziranih predmeta). Time je potvrđena polazna hipoteza da je najzastupljenija krivična sankcija koja se kao pogodnost daje osumnjičenom, odnosno optuženom uslovna osuda. Pored toga, безусловna kazna zatvora izrečena je u 59 presuda dok je novčana kazna izrečena u 14 presuda. Mjere bezbjednosti oduzimanja predmeta, obavezno liječenje od ovisnosti i zabrana upravljanja motornim vozilom, pored kazne, izrečene su u 6 presuda.

Grafikon 4. – ostvarivanje prava iz imovinskopravnog zahtjeva

U 75 analiziranih predmeta oštećeni je ostvario svoja prava iz imovinskopravnog zahtjeva. U 104 analizirana predmeta oštećeni nije postavio imovinskopravni zahtjev, dok u deset analiziranih predmeta nije bilo podataka o ostvarivanju imovinskopravnog zahtjeva.

Grafikon 5. – oduzimanje imovinske koristi ostvarene krivičnim djelom

Postojanjem i primjenom mjere oduzimanja imovinske koristi pribavljenje krivičnim djelom ispunjeno je jednom od najvažnijih načela krivičnog prava, a to je načelo da niko ne može zadržati imovinsku korist koju je stekao učinjenjem krivičnog djela. Međutim, evidentno je iz analiziranih predmeta da u čak 115 slučajeva od ukupno analiziranih 189 na općinskim sudovima u FBiH, nije došlo do oduzimanja imovinske koristi koju je učinilac ostvario krivičnim djelom. Za 63 analizirana predmeta nema nikakvih podataka vezanih za oduzimanje imovinske koristi

ZAKLJUČAK

Nesumnjivo je da je sa procesnog aspekta, prilikom uvođenja sporazuma o priznanju krivice u naš pravni sistem, zakonodavac išao za time da se postigne veća efikasnost i ubrzanje krivičnog postupka uproštavanjem procesne forme i rasterećenjem sudova. Pored toga, korist od sporazuma o priznanju krivice imaju i stranke. Za tužioca to je brz i praktičan način okončanja predmeta, bez sprovođenja cjelokupnog dokaznog postupka. Iako priznanje osumnjičenog, odnosno optuženog samo po sebi nije dovoljno za prihvatanje sporazuma o priznanju krivice i izricanje osuđujuće presude, zakonodavac je kao jedan od najvažnijih uslova predvidio i potrebu postojanja dovoljno dokaza o krivici optuženog. Na taj način je odustao od konsenzualne teorije (po kojoj je istinito ono što stranke priznaju takvim) te ostao na tragu načela materijalne istine, odnosno zahtjevu da sve činjenice na kojima se zasniva sudska odluka moraju biti istinito i potpuno utvrđene. Njaveća pogodnost na strani osumnjičenog, odnosno optuženog jeste ta da može dobiti „popust“ u vrsti i visini kazne ili druge krivične sankcije. Također, smatra se da je još jedna prednost na strani osumnjičenog, odnosno optuženog to

što mu se putem sporazuma o priznanju krivice pruža mogućnost da bez provođenja sudskog postupka putem priznanja prihvati odgovornost za počinjeno krivično djelo, a oštećeni biva pošteđen sekundarne viktimizacije kroz koju bi neminovno morao da prođe u toku suđenja.

Na osnovu svega izloženog, a naročito na osnovu rezultata sprovedenog empirijskog istraživanja, dolazimo do konstatacije da je sporazum o priznanju krivice višestruko koristan institut, kako sa aspekta efikasnosti krivičnog pravosuđa, pozicije stranaka u krivičnom postupku, tako i samog suda. Nesumnjivo je da sporazum o priznanju krivice predstavlja važno oružje u rukama tužioca, samo ga treba pravilno koristiti i sasvim je sigurno da će se u budućnosti sve više širiti njegova primjena. U tom smislu, potrebno je riješiti ne mali broj pitanja u vezi sa normativnom razradom ovog instituta kako bi se mogućnost zloupotrebe i nedorečenosti eliminisale. Tu se prije svega misli na pitanja koja se tiču mogućeg obima primjene ovog vida sporazumjevanja, sadržaja teksta sporazuma, vrste i mjere krivične sankcije u zaključenom sporazumu, mjesta i uloge oštećenog krivičnim djelom u procesu zaključivanja sporazuma, uloge branioca u procesu pregovaranja i odlučivanja suda o sporazumu, mogućnost i osnova upotrebe pravnog lijeka u jednom ovakvom postupku i dr.

Zaključno možemo se složiti da je presuda na osnovu sporazuma o priznanju krivice u bosanskohercegovačkom krivičnom procesnom zakonodavstvu načelno prihvatljiv institut, te da se njegov opstanak sve manje dovodi u pitanje. Naravno, u narednom periodu bi trebalo izvršiti određene zakonodavne intervencije radi iznalaženja uređenja koje će osigurati mnogobrojne prednosti tog instituta, a nedostatke svesti na one koji su, u većoj ili manjoj mjeri, neminovni svim konsenzualnim oblicima postupanja u suvremenom krivičnom procesnom pravu.

Literatura:

1. **Bajić, M.**, *Skraćeni kazneni postupci*, Modul.
2. **Bajović, V.**, Odmeravanje kazne i sporazum o priznanju krivičnog dela, *Žurnal za kriminalistiku i pravo*, Beograd, 2015.
3. **Bejatović, S.**, Krivičnoprocesni instrumenti adekvatnosti kaznene politike, *Kaznena politika (raskol između zakona i njegove primjene)*, Istočno Sarajevo, 2012.
4. **Bejatović, S.**, Sporazum o priznanju krivice i druge pojednostavljene forme postupanja u krivičnom procesnom pravu Srbije kao instrument normativne efikasnosti krivičnog postupka, *Pravni sistem Srbije i standardi Evropske unije i Savjeta Evrope*, Pravni fakultet Kragujevac, 2009.
5. **Brkić, S.**, *Krivično procesno pravo – II*, Novi Sad, 2013.
6. **Bukarica, M.**, *Uporedni krivični sistemi*, Banja Luka, 2016, str. 112.
7. **Đurđić, V.**, Racionalizacija krivičnog postupka Srbije, *Pravna riječ*, godina IX, br. 12/2007.

8. **Gross, S., Shaffer, M.**, *Exonerations in the United States 1989-2012*, University of Michigan Working Paper No. 277 (June 25, 2012).
9. **Grubač, M., Vučković, B.**, *Komentar zakonika o krivičnom postupku Crne Gore*, Tivat, 2010.
10. **Ikanović, V.**, Pregovaranje o krivici nakon desetogodišnje primjene u Bosni i Hercegovini, u: „*Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima (regionalna krivičnoprocesna zakonodavstva i iskustva u primeni)*”, OEBS, Beograd, 2013.
11. **Ivičević Karas, E., Puljić, D.**, Presuda na temelju sporazuma stranaka u hrvatskom kaznenom procesnom pravu i praksi Županijskog suda u Zagrebu, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 20, br. 2/2013, Zagreb.
12. **Janković, R.**, Dovoljno dokaza o krivici kao uslov za prihvatanje sporazuma o priznanju krivice, *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka*, godina VII, br. 7, Banja Luka, 2017.
13. **Langer M.**, From Legal Transplants to Legal Translations: The Globalization of Plea Bargaining and the Americanization Thesis in Criminal Procedure, *Harvard International Law Journal*, vol. 45, br. 1/2004.
14. **Nikolić, D.**, *Stranački sporazum o priznanju krivice*, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
15. **Perić, B.**, Sporazum o krivnji – zakonska obilježja i pravne nedoumice, *Primjena zakona o krivičnom postupku*, Banja Vrućica, 2004.
16. **Sijerčić-Čolić, H., Findrik, N., Gurda, V., Lepir, M., Mahmutović, Dž., Pajić, D., Pivić, N., Stipanović, I., Vranj, V.**, *Stanje i kretanje kriminaliteta u Bosni i Hercegovini za punoljetne osobe u periodu 2003. do 2012. godine*, VSTV BiH, Sarajevo, 2013.
17. **Sijerčić-Čolić, H., Hadžimeragić, M., Jurčević, M., Kaurinović, D., Simović, M.**, *Komentar zakona o krivičnom/kaznenom postupku u Bosni i Hercegovini*, Vijeće Evrope, 2005.
18. **Sijerčić-Čolić, H.**, *Krivično procesno pravo, Knjiga II, Tok redovnog krivičnog postupka i posebni postupci, Četvrto izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2017.
19. **Sijerčić-Čolić, H.**, Rasprava o reformi u krivičnom pravosuđu i krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, s posebnim osvrtom na novo krivično procesno pravo, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* br. 1/2003, Zagreb, 2003.
20. **Simović, M.**, Pojednostavljene forme postupka u krivičnom procesnom pravu BiH, *Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim strvarima i alternativne krivične sankcije*, Zlatibor, 2009.
21. **Škulić, M.**, Glavni pretres u novom Zakoniku o krivičnom postupku Srbije, *Aktuelna pitanja krivičnog zakonodavstva (normativni i praktični aspekt)*, Beograd, 2012.
22. **Turanjanin V.**, Sporazum o priznanju krivice u krivičnom procesnom pravu Nemačke, *Nova rješenja u krivičnom zakonodavstvu Srbije i njihova praktična*

primena, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i prasku, Intermex, Zlatibor, 2013.

23. **Turanjanin, V.**, Sporazum o priznanju krivice u pravima evropskih zemalja: primjer Italije, *Strani pravni život*, 2/2011.
24. **Turner, Jenia I.**, Plea Bargaining, Academy For Justice, A Report on Scholarship and Criminal Justice Reform, Erik Luna ed., 2017, Forthcoming; SMU Dedman School of Law Legal Studies Research Paper No. 348.
25. **Viano, E. C.**, Plea Bargaining In The United States: A Perversion Of Justice, *Revue Internationale De Droit Pénal*, 2012/1 Vol. 83, 109-145 (113).
26. **Vujović, S.**, Pregovaranje o krivici u slučajevima korupcijskih krivičnih djela, *Kriminologija i kriminalistika u funkciji upravljanja kvalitetom sistema sigurnosti*, svezak 1, br. 1, 2015.

Denis Pajić, Ph.D., Assistant Professor

Faculty of Law of the Dzemal Bijedic University of Mostar

Šejla Maslo Čerkić, Ph.D., Assistant Professor

Faculty of Law of the Dzemal Bijedic University of Mostar

Sunčica Hajdarović, LL.M., Senior Assistant

Faculty of Law of the Dzemal Bijedic University of Mostar

Abstract: The paper is an attempt to establish a plea agreement, an institute that has existed in Bosnia and Herzegovina's criminal procedural law for fifteen years now, both from a theoretical and a practical point of view, in order to answer the question of the justification for its introduction into domestic criminal proceedings. At the same time, efforts are being made to take into account the increasing tendencies of accepting solutions that originate in the Anglo-Saxon legal system. The authors in the paper give a detailed analysis of the existing legal regulations and point to its advantages and disadvantages. Also, part of the work is devoted to the historical and legal development of the plea agreement. The empirical part of the work is devoted to the practice of municipal courts in the Federation of Bosnia and Herzegovina in applying the plea bargaining institute. Finally, the paper deals with the success of achieving the goals that legislator had in mind when introduced the plea bargaining institute into domestic criminal procedural legislation.

Key words: plea agreement, criminal procedure

PREGLEDNI NAUČNI RADOVI

GRAĐANSKI AKTIVIZAM I POLITIČKA KULTURA U KONTEKSTU RAZVOJA I JAČANJA CIVILNOG DRUŠTVA I DEMOKRATSKE DRŽAVE

Sažetak: Proces transformacije i tranzicije ka demokratskom političkom sistemu zahtijeva stvaranje i djelovanje adekvatnog pravnog okvira, mehanizama za implementaciju i političkih institucija koje omogućavaju demokratizaciju političkog života. Međutim, najznačajnije teškoće koje ometaju transformaciju su institucionalni i pravni okvir, kao i deficit političke kulture za demokratizaciju, te neučinkovitost većeg dijela društva i društvenih skupina – građanstva u političkoj i javnoj participaciji. Upravo funkcionalna civilna društva predstavljaju ambijent u kojem se najprije može stvoriti i ojačati zajednička državljanska svijest i među etnički različitim ljudima, te ostvariti “političko” u današnjem smislu, kao postizanje saglasnosti, odlučivanja i upravljanja o pojedinačnom, ali i zajedničkom i opštem dobru. Postojanjem i korištenjem, normiranjem i garantovanjem, te efikasnom zaštitom temeljnih političkih prava i sloboda omogućava se djelovanje i interakcija ključnih kolektivnih aktera političkog sistema ali i, prije svega i najbitnije, građanina kao individue, definiše se uloga civilnog društva u demokratskim procesima, daje se temelj aktivnom građanstvu, podstiče se jačanje marginalizovanih i posebno osjetljivih grupa, te se povećava odgovornost vlasti, što čini osnov i kvalitet participativne demokratije. U radu se analiziraju građanski aktivizam i politička kultura u kontekstu i sa aspekta uloge, značaja i uticaja na razvoj i jačanje (civilnog) društva i demokratske države.

Ključne riječi: građanski aktivizam, politička kultura, participativna demokratija, savremeni pravno-politički sistem, civilno društvo, politička socijalizacija, ljudska prava

Uvod

Proces uspješne transformacije i tranzicije ka demokratskom pravno-političkom sistemu zahtijeva stvaranje i djelovanje adekvatnog pravnog okvira, mehanizama za implementaciju kao i političkih institucija koje omogućavaju demokratizaciju političkog života. Sloboda javnog i političkog djelovanja može se promatrati kroz analizu pravnog okvira i prakse javnog i političkog djelovanja ključnih kolektivnih aktera političkog sistema i građanina kao pojedinca. A u domenu participativne demokratije posebno mjesto, ulogu i značaj zauzima i građanin pojedinac, kao

aktivan, informisan subjekat državne i društvene zajednice koji razmišlja, rasuđuje, kritikuje, te iznalazi i predlaže rješenja za unapređenje aktuelne, srednjoročne i dugoročne problematike društvenopolitičkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog miljea, zahtijevajući odgovornu, pristupačnu i na potrebe građanina osjetljivu vlast, "servis građanina". Ključne kolektivne aktere političkog sistema obuhvaćene mogućnostima javnog i političkog djelovanja (političke partije, nevladine organizacije, interesne asocijacije, medije i javno mišljenje) neophodno je situirati u važeći pravni okvir, napraviti komparaciju relevantnog pravnog okvira sa zahtijevanim međunarodnim normama i standardima i imati na umu društveno-politički kontekst i mogućnosti implementacije njihovih aktivnosti u praksi, kako bi se sagledali stvarni dometi, ali i ograničenja slobode javnog i političkog djelovanja. Uz svu kompleksnost, istovremenost i zahtjevnost promjena koje su ostvarivane demokratskim procesima kao što su uvođenje funkcionalnih tržišnih privreda, reinstitucionalizacija političkih sistema u demokratskom obliku, demokratizacija političkih kultura, te rekonstrukcija civilnih društava, kako bi se postigao uspjeh demokratske transformacije u cjelini neophodan je i imperativ nužne interakcije i sinergije svih aktera političkog sistema.

To je moguće uz garanciju uživanja temeljnih političkih prava i slobode javnog i političkog djelovanja. Sloboda javnog i političkog djelovanja (kao i njena ograničenja zbog prevencije zloupotrebe) je temelj participativne demokratije.

Mogućnost uživanja slobode javnog i političkog djelovanja preduslov je za ostvarenje uloge u društvu, te povezivanje i interakciju ključnih aktera političkog sistema: političkih partija, nevladinih organizacija, interesnih asocijacija, medija i javnog mišljenja, ali i građanina kao individue.

Neophodno je iznaći oblik ekonomskog, političkog i pravnog sistema koji je u stanju da uskladi interese građana s jedne, i države s druge strane, a traganje za tim bila je i karakteristika liberalne filozofske, političke i pravne tradicije. Razvoj ideje klasičnih građanskih i političkih prava karakteriše zahtjev za određenim tipom države, kao ideološkog, ekonomskog, političkog i pravnog okvira koji će garantovati postojanje i zaštitu prava.

Građanska, i posebno politička, prava počivaju na sljedećim pretpostavkama: narodni suverenitet, podjela vlasti, pravna država i vladavina prava, te prožimanje političkog i pravnog sistema ljudskih prava.

Pravom na slobodu udruživanja garantuje se pravo na osnivanje i učlanjivanje u udruženja, političke partije, vjerske zajednice, sindikate, udruženja poslodavaca, trgovačka društva i razne druge oblike udruživanja.

Nevladine organizacije (NVO) se, generalno govoreći, smatraju pokretačkom snagom i ključnim segmentom civilnog društva, posebno u zemljama u razvoju i tranziciji, u začetima demokratije. Kao udruženja građana, nevladine organizacije neposredno obezbjeđuju i podržavaju, s više ili manje uspjeha, organizovani građanski angažman koji inicira povjerenje, podstiče komunikaciju i doprinosi modelima kolektivnog djelovanja za opšte dobro, tražeći konstruktivne načine

interakcije svih učesnika u razvoju, što je posebno neophodno u društvima u tranziciji.

Sloboda okupljanja, zajedno sa slobodom udruživanja, preduslovi su za postojanje savremenog demokratskog društva, predstavljaju osnov komunikacije među pojedincima sličnih interesa ili političkih uvjerenja, čine poseban oblik slobode izražavanja i važan su aspekt slobode učešća u društvenom i političkom životu. Stoga imaju važnu političku dimenziju. Bez sloboda okupljanja i udruživanja nije moguće uživati demokratska prava i učestvovati u javnom životu i upravljanju zajednicom.

Povjerenje i dobra vladavina, kao i participativna demokratija, ne postižu se samo institucionalnom reformom i reformom javnog sektora i državnih službi, već i snaženjem kapaciteta javnosti – građanstva koje treba da postane aktivan sudionik političkog dijaloga, da se informiše, razmišlja, kritički prosuđuje i reagovanjem utiče na životno okruženje.

Pravo na slobodu mišljenja, sloboda izražavanja i pravo na informisanje tijesno su povezani sa slobodom okupljanja i udruživanja, te sa slobodom štampe i medija.

Međutim, iako je ideja javnog ili građanskog novinarstva pokušaj da se građani iz pasivnih objekata koji upijaju informacije pretvore u aktivne subjekte javnog ili političkog diskursa, mediji (nerijetko opterećeni političkim klijentelizmom) ne mogu biti kontrolni mehanizam “proizvodnje” (medijske) stvarnosti, jer to u demokratskom društvu može biti samo civilno društvo.

Da bi se osigurao i zaista ostvarivao zadovoljavajući nivo građanskih i posebno političkih prava kao “prava participacije”, odnosno prava pojedinca da učestvuje u upravljanju javnim (državnim) poslovima (biračko pravo i pravo na pristup javnim službama) u jednoj državi, moraju se uzeti u obzir i neka prava koja se nalaze između građanskih i političkih prava, kao što su sloboda izražavanja, sloboda okupljanja i udruživanja, te imati na umu da je za oblast političkih prava najznačajnija tzv. politička participacija ili učešće u političkom odlučivanju, odnosno procesu donošenja odluka na različitim nivoima političkog organizovanja unutar jedne društvene zajednice – države.

Aktivni građanin – subjekat participativne demokratije i političke kulture (nacionalne identifikacije kao osjećaja (ne)pripadnosti državi, političke identifikacije, identifikacije s političkom vlašću, političke participacije) ovlašten je i odgovoran da motri poštuje li se sedam principa javnog djelovanja: nesebičnost, integritet, objektivnost, odgovornost, otvorenost, iskrenost, lični primjer, te da uživajući temeljna politička prava i slobodu javnog i političkog djelovanja i sam učestvuje u vlasti i zajednici.

1. Pojam, uloga, značaj i razvoj civilnog društva, sa fokusom na funkcije nevladinih organizacija u demokratskoj državi i društvu

Ne postoji opšteprihvaćena definicija civilnog društva, nego više njih, neke su čak suprotstavljene i bez jasne saglasnosti o značenju ovog pojma, a pojam “civilno društvo” ima višestruko i raznoliko značenje te shodno tome i mnoštvo definicija, koje se uglavnom razlikuju po važnosti koju pridaju određenim karakteristikama civilnog društva u odnosu na druge. Civilno društvo se, ponekad, izjednačava sa nevladinim organizacijama, što nije pravilno jer su nevladine organizacije samo dio jednog šireg aspekta pod nazivom “civilno društvo”. Civilno društvo predstavlja skup institucija i organizacija koje spajaju ljude i u kojima ljudi djeluju, pored javnog i poslovnog sektora. Snažno civilno društvo ne znači slabu državu, nego znači da je osiguran dinamičan i učinkovit odnos i partnerstvo između javnog, poslovnog i nevladinog sektora.

Savremena koncepcija civilnog društva (*triangularni model, trokut blagostanja*), razvijena sredinom 1980-ih na Univerzitetu u Kopenhagenu i u Evropskom centru za društveno blagostanje u Beču, podrazumijeva da postoje tri interesna područja na čijem se odnosu temelji društvo, a to su: država, koja djeluje putem moći (političkog kapitala), tržište, koje djeluje putem novca (ekonomskog kapitala) i civilno društvo, koje djeluje putem solidarnosti (socijalnog kapitala).

“Civilno društvo je sfera institucija, organizacija i pojedinaca locirana između porodice, države i tržišta u kojoj ljudi učestvuju volonterski da unaprijede zajedničke interese.”¹

Civilno društvo se definiše i “kao područje institucija, organizacija, mreža i pojedinaca (i njihovih vrednota) smještenih između obitelji, države i tržišta, povezanih nizom civilnih pravila koja zajedno dijele, u koja se ljudi udružuju dobrovoljno radi zagovaranja opštih interesa”.²

“Civilno društvo je nemilitarističko, laičko i civilizirano društvo, koje se uzdiglo do određenog civilizacijskog nivoa slobodnih ljudi i koje se zasniva na poštivanju osnovnih ljudskih prava i građanskih sloboda, toleranciji, demokratskoj javnosti, vladavini prava kao i ekonomskom, socijalnom i političkom pluralizmu... Civilno društvo je društvo građana, koji su međusobno povezani u razna udruženja i mreže udruženja.”³

Ne postoji općenita definicija organizacija civilnog društva na razini EU. Međutim,

1 Definicija civilnog društva koju koristi Asocijacija nevladinih organizacija Jugoistočne Evrope (CIVIS). Asocijaciju CIVIS osnovali su 2007. predstavnici nevladinih organizacija Jugoistočne Evrope koji su već bili aktivno uključeni u proces stabilizacije regiona. Ova asocijacija osnovana je kako bi predstavljala interese NVO-a iz Jugoistočne Evrope i ubrzo je dobila participativan status pri Konferenciji međunarodnih nevladinih organizacija u Vijeću Evrope. Asocijacija CIVIS je aktivna u procesu ubrzanja evropskih integracija zapadnog Balkana u domenu jačanja civilnog društva, ljudskih prava, ekonomije, kao i međureligijskog dijaloga.

2 Bežovan, G, Prilog za IV. Hrvatski forum nevladinih organizacija, Zagreb, decembar 2000., prema: Vidović, Davorka, “Nevladine organizacije kao oblik civilnog društva”, *STATUS*, magazin za političku kulturu i društvena pitanja, br. 10/2006, str. 138,

3 Paunović, Žarko., *Nevladine organizacije*, Beograd, 2006, str. 146.

institucije EU obično koriste definiciju koju je Europski odbor za gospodarska i društvena pitanja dao u svojem mišljenju *Uloga i doprinos organizacija civilnog društva u izgradnji Europe*:

Organizacije civilnog društva obuhvataju: sudionike tržišta radne snage (tj. saveze sindikata i poslodavaca, tzv. socijalne partnere), organizacije koje predstavljaju socijalne i gospodarske sudionike, a koje nisu socijalni partneri u strogom smislu (npr. potrošačke organizacije), nevladine, neprofitne organizacije (NVO), organizacije u zajednici, tj. organizacije osnovane unutar osnovne razine društva koja slijede ciljeve usmjerene na članove, npr. udruge mladih, obiteljske udruge i sve organizacije kroz koje građani sudjeluju u lokalnom i gradskom životu, vjerske zajednice.

Sektor nevladinih, neprofitnih organizacija samo je dio ove višedimenzionalne obitelji organizacija civilnog društva.⁴

Prema Vukašinu Pavloviću, civilno društvo je okvir unutar kojeg postoje tri nivoa: 1. građani kao pojedinci, 2. udruženja/asocijacije građana, društveni pokreti i građanske ustanove, te 3. javnost. Pavlović ističe i pojedine “pozitivne principe na kojima počiva koncept civilnog društva i to, među ostalim, posebno: autonomiju (u odnosu na politiku i državu), asocijativnost (nepolitičko udruživanje i organizovanje), kontraktualnost (koja ima dvije ravni: globalnu ideju društvenog ugovora kao osnove ne samo političkog autoriteta nego i društvenog poretka; i konkretnu ravan ugovornih odnosa u komercijalnom i drugom društvenom saobraćaju među građanima kao individuaama), pluralizam (društveni i interesni), individualitet i samoinicijativa, solidarnost, samoorganizacija i dobrovoljnost, javnost, humanost i humanitarnost, samopomoć”.⁵

Dakle, definicije i shvatanja pojma civilnog društva pod pojmom “civilno društvo” podrazumijevaju organizacije čije su osnovne osobine da su nezavisne, neprofitne, da predstavljaju nevladin, treći sektor, da su osnovni preduslov za nastanak i razvoj pravne i demokratske države, vladavine prava i nezavisnih institucija te da podržavaju djelovanje u kojem se prepoznaje opšte dobro.

Praksa upotrebe termina ‘civilno društvo’ i ‘građansko društvo’ je različita. Neophodno je ovdje dati terminološku napomenu. Neosporno je riječ o sinonimima koje, na prvi pogled, razlikuje samo porijeklo. Prvi vuče korijene iz angloameričke terminologije (‘civil society’), a drugi je naš tradicionalni domaći prijevod klasičnog njemačkog pojma (‘burgerliche Gesellschaft’).⁶

Postoje izvjesne razlike i u određivanju strukture civilnog društva i njegovih glavnih aktera. Autori različito definišu i određuju strukturalne dijelove civilnog društva. Institucije predstavljaju dio strukture civilnog društva, ali ne postoji konsenzus oko toga koje institucije obuhvata civilno društvo. U principu, nevladine ili neprofitne organizacije, udruženja građana i slične asocijacije predstavljaju

4 Petrenko, Inna (u saradnji s Kallinis, A), Vodič kroz udruge u Europskoj uniji, Nacionalna zaklada za razvoj civilnog društva, Zagreb, 2007., str. 25-26.

5 Vidjeti šire: Pavlović, Vukašin, Civilno društvo i demokratija, Beograd, 2006, str. 57. i 58.

6 Ibidem, str. 10.

najbrojnije institucije civilnog društva. Skup ovih institucija čini civilno društvo. Pojedini autori u institucije civilnog društva ubrajaju porodicu, drugi je isključuju; pojedini izdvajaju ekonomske institucije i religijske subjekte van okvira civilnog društva; drugi, pak, ističu da “civilno društvo čine razni društveni pokreti (ženske organizacije, lokalna udruženja građana, religiozne grupe, organizacije intelektualaca), građanska udruženja u svim socijalnim slojevima (sindikati, organizacije poduzetnika i poslodavaca, novinara, pravnika itd.)”⁷

Ismet Sejfića svakako zaključuje da “svi autori smatraju nevladine asocijacije, organizacije, udruženja građana i neformalne aktivne grupe građana, bitnim komponentama strukture civilnog društva, onim koji čine njegovu dinamičku srž u kvantitativnom i kvalitativnom smislu”. Također, u svom djelu NVO sektor u BiH – Tranzicijski izazovi, Sejfić je naveo “četiri strukturalne dimenzije civilnog društva: asocijacije (formalne i neformalne), odnosno institucije civilnog društva, vrijednosti i principi na kojima civilno društvo počiva i koje promovira, socijalni kapital i javnost, javno mnijenje”⁸.

Vukašin Pavlović je u svom djelu *Civilno društvo i demokratija* među najvažnije aktere civilnog društva svrstao građanska udruženja (asocijacije), građanske ustanove (institucije) i društvene pokrete, te je kao institucije koje su u manje-više direktnom odnosu s civilnim društvom naveo porodicu, crkvu, dobrotvorna udruženja, privatne fondove, obrazovni sistem i univerzitete (u mjeri u kojoj su nezavisni od države), slobodnu štampu, nezavisne medije i drugo.⁹

Naime, civilno društvo obuhvata i mnogo širi krug subjekata. Njime su obuhvaćene i vjerske zajednice, socijalni partneri, organizacije koje predstavljaju socijalne i ekonomske dionike koji nisu obuhvaćeni kategorijom socijalnih partnera i različite neformalne grupe unutar društva.

Ovi akteri, tj. ukupnost navedenih organizacija, često se izjednačavaju sa samim civilnim društvom.

Postoje razne definicije i nevladinih organizacija.

“U široj je upotrebi strukturalno-operativna definicija Salomona i Anheiera, koja identificira nevladinu organizaciju prisutnošću pet bitnih kriterija: određeni stupanj organiziranosti, privatnost, neprofitna distribucija dobara, samouprava i dobrovoljnost.”¹⁰

Prema ovoj, najčešće korištenoj definiciji, osnovni elementi nevladinih organizacija jesu:

1. Institucionalni karakter, odnosno postojanje određene unutrašnje organizacione strukture ili *određeni stepen organizovanosti* znači da

7 Linc, Juan i Alfred Stepan: *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Filip Višnjić, Beograd, 1998, str. 21., prema: Sejfić, Ismet, NVO sektor u BiH – Tranzicijski izazovi, Bosanska riječ, Tuzla, 2009, str. 56.

8 Pavlović, V, *Civilno društvo i demokratija*, Politeia, Beograd, 2004, str. 49-59., prema: Sejfić, Ismet, nav. djelo, str. 53.

9 Vidjeti više: Pavlović, Vukašin, nav. djelo, str. 58.

10 Salomon, L. M, Anheier, H. K. u *Search of the Nonprofit Sector. The Question of Definitions*, Voluntas, Boston, 1992, str. 125-151, prema: Sejfić, Ismet, nav. djelo, str. 63.

- pripadaju određenom tipu pravnih osoba (npr. udruženja, fondacije);
2. Karakteristika *privatnosti* znači da su u pitanju privatne organizacije koje su institucionalno odvojene od vlade, nisu zavisne od državnog aparata, vladina tijela ih (u principu) ne finansiraju te predstavnik vladinih tijela ne može biti član njihovog upravnog odbora;
 3. Ove organizacije nisu profitne (komercijalne), pa čak i kad ostvaruju profit, ne ulažu ga u povećanje vlastitog kapitala i raspodjelu stečenih sredstava svojim članovima ili upravi, nego vrše *neprofitnu distribuciju sredstava*, tj. koriste stečena sredstva za neke druge svrhe, poput ispunjenja svojih ciljeva, koji su prvenstveno humanitarne i dobrotvorne prirode. Za razliku od privrednih društava, osnivači i članovi NVO-a nemaju status vlasnika. U tom smislu višak prihoda nad rashodima, odnosno dobit ne može se raspodijeliti (npr. osnivačima, članovima, donatorima, zaposlenicima), nego se ulaže u osnovne statutarne aktivnosti. Neprofitnost organizacije ne znači da se ona mora suzdržavati od djelatnosti koje imaju profitni karakter, nego je važno da svaki prihod koji ostvari treba potrošiti isključivo za obavljanje i unapređenje djelatnosti kojima ostvaruje ciljeve utvrđene svojim statutom. Drugim riječima, nevladine organizacije se ne osnivaju radi stjecanja profita nego radi ostvarivanja ciljeva koji nisu komercijalne prirode, tj. za neprofitne ciljeve (npr. promjena kvaliteta življenja, očuvanje okoline, poštivanje ljudskih prava i sloboda itd.);
 4. Osobina *samouprave* znači da su nevladine organizacije samostalne u unutrašnjem uređenju, kontroli i upravljanju, da imaju vlastitu upravu i mogućnost da kontrolišu osnovne aktivnosti internom procedurom upravljanja;
 5. Osnovane su uz *dobrovoljno* učešće građana u vidu volonterizma, tj. funkcionišu na bazi volonterskog rada i dobrovoljnih ulaganja privatnih donatora. Zbog toga se u nekim zemljama nazivaju i dobrotvornim ili dobrovoljnim sektorom. Međutim, pored nevladinih organizacija koje djeluju na potpuno volonterskoj osnovi i onih profesionaliziranih za određene poslove, postoje i one u kojima je jedan broj ljudi zaposlen (obavlja administrativne, menadžerske, tehničke poslove za naknadu/platu), a ostali djeluju kao volonteri.

Kao osnovne funkcije nevladinih organizacija mogu se navesti: uslužna funkcija, funkcija monitoringa vlasti, funkcija političke participacije, funkcija korekcije vlasti, medijacijska funkcija, edukacijska funkcija, funkcija razvoja civilne javnosti, socijalizirajuća i zaštitna funkcija.¹¹

Uslužna funkcija nevladinog sektora podrazumijeva pružanje raznih vrsta socijalnih i drugih usluga građanima. Uključivanje nedržavnih aktera u sferu pružanja usluga u socijalnom sektoru sve je prisutnije i u razvijenim zemljama i u zemljama u tranziciji. "Spektar usluga koje nudi nevladin sektor dosta je širok i obuhvata više oblasti, od usluga čiste humanitarne naravi do lepeze edukacijskih

¹¹ Vidjeti šire: Sejfića, Ismet, nav. djelo, str. 116-264.

i usluga iz domena socijalne zaštite, pravne pomoći i onih koje su u potpunosti ili dijelom vršile ili vrše državne službe.”¹²

Funkcija monitoringa vlasti predstavlja praćenje djelovanja vlasti, tj. prikupljanje informacija o radu, njegovu analizu i informisanje građana, javnosti i medija o aktivnostima vlasti, kako bi se postiglo unapređenje stanja, odgovornosti i transparentnosti u radu organa vlasti. Nezavisni monitoring nevladinih organizacija manifestuje se na različite načine, kao što su javna saopćenja, objavljivanje rezultata monitoringa u printanim ili elektronskim medijima.

Funkcija političke participacije podrazumijeva neposredno ili posredno učešće građana u odlučivanju ili vršenju vlasti ili utjecanju na njeno vršenje. Forme političke participacije mogu biti: javne rasprave, zborovi građana, građanske inicijative, referendum.

Predstavnici nevladinih organizacija mogu učestvovati u raspravama o predloženim zakonima tako da iznesu svoja mišljenja i stavove o njima. Zborovi građana i njihovi zahtjevi u obliku građanskih inicijativa nemaju pravno obavezujući karakter. Predstavljaju davanje mišljenja ili preporuka o određenim pitanjima od značaja. Za razliku od navedenih formi političke participacije, koje nisu pravno obavezujuće, referendum je pravno obavezujući za vlast, koja je obavezna da postupi u skladu s njegovim rezultatima. Referendumom, kao formom neposredne demokratije, građani neposredno učestvuju u vršenju državne vlasti i donošenju političkih odluka.

Funkcija korekcije vlasti podrazumijeva aktivnosti trećeg sektora koje imaju za cilj da stalno ukazuju na alternativnu politiku, suprotnu, drugačiju od vladajuće politike. Funkcionalne forme funkcije korekcije vlasti su: autentični alternativni civilni pokreti, kampanje javnog zagovaranja, nove koalicije nevladinih subjekata, javni forumi (tribine, okrugli stolovi, konferencije), spontane korekcijske aktivnosti (javne demonstracije, protesti, štrajkovi) i slično.

Medijacijska funkcija (*mediate* = posredovati) znači posredovanje treće, neutralne strane u određenom konfliktu radi pronalaženja zajedničkog rješenja koje je prihvatljivo za sve strane u tom konfliktu.

Edukacijska funkcija podrazumijeva da nevladin sektor svojim korisnicima omogućava određene edukacijske usluge u raznim oblastima. Građanin treba da ima barem minimum znanja ako želi da učestvuje u političkim ili drugim društvenim procesima.

Funkcija razvoja civilne javnosti inicira postojanje kritičke javnosti, javnog mnijenja koje prepoznaje određene društvene probleme i nudi moguća rješenja za njih. Bez nevladinog sektora ovi problemi ne bi bili nužno, dovoljno, adekvatno i blagovremeno prepoznati i identifikovani kao problemi. Nvladin sektor vrši kontinuiranu produktivnu kritiku vladinog/državnog sektora. Ipak, to ne znači da su nevladine organizacije antivladine, nego znači da one daju kritičku analizu pojedinih društvenih problema koje pokušavaju da riješe bilo samostalno, bilo u saradnji s državnom vlasti.

¹² Ibidem, str. 120.

Zaštitna funkcija se odnosi na nezavisnost građanina od intervencije državne vlasti. Drugim riječima, ova funkcija predstavlja zaštitu građana u odnosima prema centrima moći, državnim, društvenim, političkim, ekonomskim, institucionalnim ili vaninstitucionalnim nosiocima moći.

“Uz zaštitnu funkciju razvija se i funkcija socijalizacije, a manifestira se najizrazitije kroz zaštitu i uključivanje u društveni život marginaliziranih društvenih grupa.”¹³

Sa razvojem ove funkcije u okviru nevladinog sektora dolazi do društvene inkluzije marginaliziranih i posebno osjetljivih grupa (osobe sa invaliditetom, manjine, socijalno ugrožene kategorije građana).

Iako nevladine organizacije postoje već duže vrijeme, ono što je za njih karakteristično danas jeste njihova raznolikost, opseg njihovog djelovanja, te stvaranje domaćih i međunarodnih mreža i njihova znatno veća vidljivost i prepoznatljivost.

Zahtjevi za poštovanje i unapređenje principa dobre vladavine prema svima i od svih u savremenom demokratskom društvu, kao preduslov da državne institucije efikasno odgovore na iskazane potrebe građana, ističu da je neophodno da civilno društvo jača, te stoga raste i značaj uloge nevladinih organizacija u demokratskom svijetu.

Pod vladavinom se može podrazumijevati “vršenje ekonomskih, političkih i administrativnih ovlaštenja kako bi se upravljalo državnim poslovima na svim nivoima. Obuhvata mehanizme, procese i institucije putem kojih građani i grupe artikulišu svoje interese, uživaju svoja prava, izvršavaju svoje obaveze i usklađuju svoje različitosti”.¹⁴

Dobra vladavina, koja obuhvata četiri glavne komponente: političku vladavinu, ekonomsku vladavinu, civilnu vladavinu i efikasan pravosudni sistem, oslanja se i koristi (ili barem bi trebalo biti tako) i utjecaj i kapacitete nevladinih organizacija u društvu.

Građansko (civilno) društvo, privatni sektor i država moraju, dakle, raditi zajedno kako bi se ubrzao progres i postigao veći društveni razvoj. Posebno je značajna uloga nevladinih organizacija u zaštiti prava ugroženih i ranjivih kategorija stanovništva, kao i uopšte uloga NVO-a kao sredstva mobilizacije građana da se bave pitanjima od značaja za lokalnu zajednicu, te uloga NVO-a kao efikasnih posrednika između građana i vlasti. Nova alijansa s civilnim društvom i nevladinim organizacijama kao njegovim dijelom sada se neizostavno mora nalaziti u planu razvoja i jačanja države.

Promovišući principe dobre vladavine koji su blisko povezani i međusobno uslovljeni s izgradnjom i jačanjem povjerenja, pojedine nevladine organizacije su također neposredno angažovane upravo na izgradnji i jačanju povjerenja, kao svojoj osnovnoj misiji.

¹³ Ibidem, str. 264.

¹⁴ UNDP, How to Build Inclusive Policy Process: Institutionalising the dialogue between governmental and non-governmental actors, Practice from CIS Countries, UNDP Bratislava, August 2002. str. 5.

Povjerenje i dobra vladavina, kako je naglašeno, ne postižu se samo institucionalnom reformom i reformom javnog sektora i državnih službi, već i snaženjem kapaciteta javnosti – građanstva da postane aktivan sudionik političkog dijaloga, koji se informiše, razmišlja, kritički prosuđuje i reagovanjem utiče na životno okruženje. Asocijacije građanskog društva služe kao socijalna infrastruktura javne sfere: one razvijaju, prenose i u javnost plasiraju informacije, vrše monitoring političkih elita, provociraju javnu deliberaciju i pomažu prilikom formiranja javnog mnijenja, dakle, imaju reprezentativnu funkciju koja građanima osigurava i intenzivira javni kredibilitet.¹⁵

2. Građanski aktivizam, građansko obrazovanje i politička kultura u participativnoj demokratiji, državi i društvu

Za građanski aktivizam i participativnu demokratiju neophodna je politička kultura.

Politička kultura može se definisati na sljedeće načine:

“Politička kultura je skup stavova, uverenja i sentimenata koji daju smisao i značenje političkim procesima i obezbeđuje osnovna prava i pretpostavke koji upravljaju ponašanjem u političkom sistemu. Ona obuhvata i političke ideale i operativne norme politike. Politička kultura je stoga manifestacija u agregatnom obliku psiholoških i objektivnih dimenzija politike. Politička kultura je produkt i kolektivne istorije jednog političkog sistema i životnih istorija članova tog sistema i stoga je ukorenjena podjednako u javnim događajima i u privatnim iskustvima.” (Pyc, 1968)

“Politička kultura je mreža individualnih orijentacija i stavova pripadnika društva prema političkim objektima.” (Almond, 1965)

““Politička kultura jednog društva sastoji se od podsistema empirijskih uverenja, ekspresivnih simbola i vrednosti koji definišu situaciju u kojoj se zbiva politička akcija.” (Verba, 1965)

Politička kultura je obrazac individualnih stavova i orijentacija prema politici među pripadnicima nekog političkog sistema.” (Powell, 1966)

“Politička kultura se može smatrati kao cjelokupni raspored orijentacija građana ka političkim objektima.” (Kavanagh, 1972);

“Politička kultura se sastoji od okvira vrijednosti koji uspostavlja kulturne granice pojedinačnom i grupnom političkom ponašanju i time oblikuje cjelokupni ton ili stil političke aktivnosti u jednom društvu.” (Elazar, 1972);

“Politička kultura je mozaik simbolizovanih obrazaca političkih orijentacija.” (Engel, 1983);

“Politička kultura se odnosi na raznovrsnost orijentacija građana ka fundamentalnim političkim institucijama i procesima njihovog političkog sistema.” (Rosenbaum, 1975);

15 Stojanović, Đorđe, Građansko društvo, Beograd, 2006, str. 255.

“Politička kultura može se smatrati za trajan skup javno izraženih i društveno komuniciranih uverenja, vrednosti i tradicija o politici koji konstituiše okvir planova, recepata, pravila i uputstava za vođenje političkog života, posebno ko dobija šta, kada i kako.” (Kincaid, 1982);

“Politička kultura je, jednostavno, politički aspekt kulture jednog društva.” (Devine, 1972);

“Politička kultura se sastoji, pored dominantno stavovskih elemenata, i od stepena u kom građani participiraju u političkim poslovima.” (Preslhus, Robert; navedeno prema Pammett & Whirtington, 1976, 31);

“Politička kultura je totalitet stavova, vrijednosti i obrazaca ponašanja koji postoje u nekom društvu, a u vezi su sa međusobnim odnosima između moći i države i građana.” (Wiatr, 1980);

“Politička kultura je sistem znanja, vrijednosnih orijentacija, ubjeđenja i aktivnosti, koji ima kognitivnu, normativnu, vrijednosnu i akcionu funkciju, a zavisi od nivoa uključenosti u društveni život.” (Chuprov, 1982);

“Po najopštijim određenjima, politička kultura bi bila onaj dio opšte kulture jednog društva koji obuhvata vrijednosti, uvjerenja, stavove, simbole, sklonosti i obrasce ponašanja u odnosu na politiku i politička pitanja kao ona pitanja koja se odnose na opšte uslove zajedničkog života u jednom društvu i na izbor pravaca i ciljeva ukupnog društvenog razvitka.” (Matić, 1993).

Preduslov za podsticanje aktivnog građanstva je shvatanje značaja i davanje mogućnosti obrazovanja za građanstvo. Nevladine organizacije, ispunjavajući jednu od svojih najznačajnijih funkcija – edukacijsku – bitno i kontinuirano doprinose odgoju i obrazovanju građana, dajući im neophodne temelje građanskog obrazovanja za demokratiju, te time dajući doprinos u izgradnji i jačanju povjerenja i pomirenju. Istraživanja dokazuju da povjerenje (između građana, između različitih nacionalnih grupa, građana u vlast) neposredno utiče na demokratizaciju, ekonomski rast i razvoj, općenito blagostanje i sreću stanovništva, pri čemu veći nivo povjerenja pospješuje to sve, a smanjenje nivoa povjerenja ima negativan utjecaj. Povjerenje i dobra vladavina, kao i participativna demokratija, zasnovani su na principima pravednosti.

Stoga je neophodno u smislu postizanja konsenzusa o formi i sadržaju te materijalnih izdataka i pravnih okvira, a nije ni toliko komplikovano i zahtjevno, djelovati edukacijom, posebno kroz visoko obrazovan i osposobljen nevladin sektor, na uspostavi i jačanju povjerenja i pomirenju, koristeći pritom građansko obrazovanje i kao metod tranzicijske pravde, kojim se uspostavlja društveno narušeno povjerenje.

Komitet ministara Vijeća Evrope¹⁶ je 2002. godine potvrdio da je obrazovanje za demokratsko građanstvo važan činilac koji podstiče međukulturni i međureligijski dijalog. Građansko obrazovanje bi trebalo razumjeti kao obrazovanje koje traje

16 Committee of Ministers of the Council of Europe: Recommendation (2002) 12 on education for democratic citizenship, adopted 16 October 2002.

čitav život i koje doprinosi razvijanju sposobnosti za učenje o zajedničkom životu u demokratskom društvu, kao i borbe protiv “agresivnog nacionalizma, rasizma i netolerancije”.¹⁷

Tocquevill upozorava da “... ne smijemo biti previše sigurni u robusnost demokratije i njene dugoročne vitalnosti i održivosti...”, jer “... svaka nova generacija predstavlja novi narod koji mora steći znanja, naučiti se vještinama i razviti dispozicije ili stavove privatnog i javnog karaktera koje potpomažu ustavnu demokratiju, dodajući da demokratija nije mašina koja će sama raditi, nego je svaka generacija mora sama reproducirati”.¹⁸

Značaj građanskog obrazovanja je sasvim jasan – njegov rezultat bi trebali biti informisani, društveno odgovorni i aktivni građani, građani sa znanjem, spremni da participiraju u političkoj sferi, u demokratskom okruženju, tolerantni, koji uvažavaju i cijene različitosti kao vrijednosti, a ne smetnje, i koji zajedničkim djelovanjem grade prosperitetno društvo.

Od posebnog značaja je uloga nevladinih organizacija i aktivno učešće građana u kreiranju javnih politika, unapređenju pravnog okvira, statusa i jačanju marginalizovanih i posebno osjetljivih grupa. Javne politike podrazumijevaju:

“namjerno djelovanje institucija vlasti, koje mijenja i utječe na društvo i ekonomiju. Stoga, zapravo, govorimo o političkom odlučivanju o javnim pitanjima, koje je racionalno, tj. zasnovano na argumentima i usmjereno na rješavanje određenog problema. Društvena pitanja, koja u nekom trenutku života političke zajednice postanu prepoznata kao problemi koji se tiču i uzrokuju zabrinutost velikog dijela

17 U Deklaraciji i programu odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo temeljeno na pravima i odgovornostima građana, usvojenoj na 104. zasjedanju Odbora ministara Vijeća Evrope, 7. maja 1999. godine u Budimpešti, navedeno je, između ostalog...

Odbor ministara, u povodu pedesete obljetnice osnivanja Vijeća Evrope,

... ustrajavajući na neodgodivom jačanju svijesti i razumijevanja pojedinaca u pogledu svojih prava i odgovornosti, a u cilju razvijanja sposobnosti primjene tih prava i poštivanja prava drugih;

... naglašavajući ključnu ulogu odgoja i obrazovanja u promicanju aktivnog sudjelovanja svih osoba u demokratskom životu na svim razinama: lokalnoj, regionalnoj i državnoj;

... *proglašava da odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo temeljeno na pravima i odgovornostima građana: osposobljava muškarce i žene za aktivno sudjelovanje u javnom životu i odgovorno upravljanje svojom sudbinom i sudbinom svoga društva;*

... teži usaditi kulturu ljudskih prava koja će osigurati puno poštivanje tih prava i razumijevanje odgovornosti koje iz njih proizlaze;

... priprema ljude za život u multikulturalnom društvu i za znalački, razborit, snošljiv i moralan odnos prema razlikama;

... jača društvenu koheziju, uzajamno razumijevanje i solidarnost.

18 Stimman, Branson, Margaret: Uloga građanskog obrazovanja, Centar za građansko obrazovanje, Calabass California, 1998, str. 3., prema: Sejfića, Ismet, nav. djelo.

zajednice ili društva u cjelini, kako bi se riješila zahtijevaju djelovanje institucija vlasti. Rješavanje takvih, javnih problema odvija se putem javnih politika, koje predstavljaju tok ili plan djelovanja kojim se, u političkom odlučivanju, na racionalan način nastoje postići ciljevi, uz upotrebu javnih sredstava.”¹⁹

Od ključnog značaja za učešće građana u procesu oblikovanja i provođenja javnih politika je stvaranje institucionalnog mehanizma saradnje građana i tijela državne vlasti, kao sastavnog dijela participativne demokratije.

Pritom treba razumjeti i napomenuti da participativna demokratija nije zamjena za predstavničku demokratiju, koja se zasniva na podjeli vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, višestranačkom sistemu, te slobodnim izborima, nego je participativna demokratija u službi njene veće efikasnosti, osobito tako što participativna demokratija, naime, stvara uslove za stalno i aktivno uključivanje građana u javni život, i to ne samo u vrijeme izbora, te čini rad demokratski izabranih tijela (posebno izvršne vlasti) transparentnijim i bližim građanima. Uz to, participativna demokratija doprinosi kvalitetu utvrđene javne politike i omogućava njenu lakšu i jeftiniju provedbu: ako glavni akteri (uključujući građane i njihova udruženja) učestvuju u postupku pripreme zakona ili drugog opšteg propisa, manja je vjerovatnoća da će doći do sudskih ili upravnih sporova u vezi s tumačenjem pojedinih odredaba toga propisa. Bez djelotvorne participativne demokratije, a u kontekstu sveprisutne kompleksnosti savremenog svijeta, pravnog i društveno-političkog ambijenta, predstavnička demokratija izložena je opasnosti da postane tek puki ukras u vladavini birokratskih, vojnih, političkih i privrednih elita.

Posebno je značajno obrazovanje za demokratiju, ljudska prava i građanstvo u zemljama koje su u procesu demokratizacije i tranzicijske pravde.

Tranzicijska pravda, kao ukupnost nastojanja, mehanizama i konkretnih mjera koji se poduzimaju s ciljem promovisanja i općenito ostvarenja ideje različitih dimenzija pravde, mira, povjerenja i pomirenja u postkonfliktnom periodu, primjenom sudskih i vansudskih metoda uspostavlja upravo vezu između temeljnih principa pravde i tranzicijskog procesa u kojem se nalazi jedno društvo, opterećeno ratnim stradanjima i razaranjima, kršenjima ljudskih prava, poljuljanim etno-nacionalnim povjerenjem i problemima suočavanja s prošlošću i pomirenja. Proces ostvarenja tranzicijske pravde podrazumijeva postizanje pravde za sve građane odnosno zajednicu, obnovu uništenog povjerenja, ali i nemogućnost ponovne zloupotrebe i kršenja prava u budućnosti. Njeni osnovni principi temelje se na uvjerenju o univerzalnosti ljudskih prava i oslanjaju se na međunarodno pravo ljudskih prava i humanitarno pravo, te njeni različiti pristupi, ovisno o, prije svega, historijskom i kulturalnom kontekstu, kao i društveno-političkoj i pravnoj zbilji, obuhvataju: uspostavu domaćih i međunarodnih tijela za kažnjavanje počinitelja kršenja ljudskih prava, određujući puni obim i prirodu kršenja spomenutih prava, kao i inicijative za utvrđivanje istine, uključujući nacionalne i međunarodne komisije, institucionalnu reformu i osiguravanje reparacija žrtvama

19 Vidjeti šire: UNDP BiH, Priručnik za razvoj javnih politika za državne službenike u BiH, 2010, str. 7.

kršenja ljudskih prava, sve s ciljem promocije i ostvarenja ideje pomirenja.²⁰

Načelo pravde, formalno govoreći, uvijek je isto: to je načelo jednakosti. Ali to načelo, samo po sebi, ne omogućava nam da se pozitivno odredi šta je pravedno – iako se ta definicija nalazi u ustavima i zakonima, i zakoni se neprestano mijenjaju kako bi odgovorili na nove probleme, moramo neprestano razmišljati o konceptu pravde, rasuđujući o prošlim događajima i misleći o tome kako uspostaviti pravdu u budućnosti.²¹

U pravednosti ljudi vide najvišu luču-vodilju; u vjeri u postojanje pravednosti oni nalaze umirenje i utjehu od životnih nevolja i patnji.²²

Pravednost je princip odnosa među ljudima koji na osnovi opšteg prihvatanja čuva subjektivnost, autonomnost i dignitet ljudi u zajednici, a opšte poimanje pravednosti je osnova uređenja odnosa među ljudima, tako da ti odnosi odgovaraju svakom pojedincu na osnovi kvaliteta koje mu zajednica (ili) društvo priznaju.²³

Zaključna razmatranja

U participativnoj demokratiji, demokratskoj državi i društvu posebno mjesto, ulogu i značaj zauzima i građanin pojedinac, kao aktivan, informisan subjekat državne i društvene zajednice koji razmišlja, rasuđuje, kritikuje, te iznalazi i predlaže rješenja za unapređenje aktuelne, srednjoročne i dugoročne problematike društvenopolitičkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog miljea, zahtijevajući odgovornu, pristupačnu i na potrebe građanina osjetljivu vlast, “servis građanina”. Za građanski aktivizam i participativnu demokratiju neophodna je politička kultura, kao raznovrsnost orijentacija građana ka fundamentalnim političkim institucijama i procesima njihovog političkog sistema. Posebno je značajno i obrazovanje za demokratiju, ljudska prava i građanstvo u zemljama koje su u procesu demokratizacije, tranzicijske pravde, razvoja i jačanja civilnog društva. Civilno društvo podrazumijeva organizacije čije su osnovne osobine da su nezavisne, neprofitne, da predstavljaju nevladin, treći sektor, da su temeljni preduslov za nastanak i razvoj pravne i demokratske države, vladavine prava i nezavisnih institucija te da podržavaju djelovanje u kojem se prepoznaje opšte dobro.

Od ključnog značaja za učešće građana u procesu oblikovanja i provođenja javnih politika je stvaranje institucionalnog mehanizma saradnje građana i tijela državne vlasti, kao sastavnog dijela participativne demokratije.

20 Vidjeti više: Izmirlija, Midhat, “Mehanizmi ostvarivanja tranzicione pravde – mogućnosti ostvarenja u bosanskohercegovačkom kontekstu”, magistarski rad, mentor: prof. dr. Zdravko Grebo, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu

21 Canivez, Patrice, Odgojiti građanina?, urednik Zdravko Grebo, Sarajevo, juni 1999.

22 Josifović Petražicki, Lav, Teorija prava i morala, Beograd – Podgorica – Sremski Karlovci – Novi Sad, 1999, str. 406.

23 Vidjeti: Grupa autora, Abeceda demokratije. Leksikon temeljnih pojmova politike, Sarajevo, 1994.

Zahtjevi za poštovanje i unapređenje principa dobre vladavine prema svima i od svih u savremenom demokratskom društvu, kao preduslov da državne institucije efikasno odgovore na iskazane potrebe građana, ističu da je neophodno da civilno društvo jača, te stoga raste i značaj uloge nevladinih organizacija u demokratskom svijetu.

Literatura:

Canivez, Patrice, *Odgajiti građanina?*, urednik Zdravko Grebo, Sarajevo, juni 1999.

Committee of Ministers of the Council of Europe: Recommendation (2002) 12 on education for democratic citizenship, adopted 16 October 2002.

Grupa autora, *Abeceda demokratije. Leksikon temeljnih pojmova politike*, Sarajevo, 1994.

Izmirlija, Midhat, "Mehanizmi ostvarivanja tranzicione pravde – mogućnosti ostvarenja u bosanskohercegovačkom kontekstu", magistarski rad, mentor: prof. dr. Zdravko Grebo, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu

Josifović Petražicki, Lav, *Teorija prava i morala*, Beograd – Podgorica – Sremski Karlovci – Novi Sad, 1999.

Paunović, Žarko., *Nevladine organizacije*, Beograd, 2006.

Pavlović, Vukašin, *Civilno društvo i demokratija*, Beograd, 2006.

Petrenko, Inna (u saradnji s Kallinis, A), *Vodič kroz udruge u Europskoj uniji*, Nacionalna zaklada za razvoj civilnog društva, Zagreb, 2007.

Sejfića, Ismet, *NVO sektor u BiH – Tranzicijski izazovi*, Bosanska riječ, Tuzla, 2009.

Stojanović, Đorđe, *Građansko društvo*, Beograd, 2006.

UNDP BiH, *Priručnik za razvoj javnih politika za državne službenike u BiH*, 2010, str. 7.

UNDP, *How to Build Inclusive Policy Process: Institutionalising the dialogue between governmental and non-governmental actors, Practice from CIS Countries*, UNDP Bratislava, August 2002.

Vidović, Davorka, "Nevladine organizacije kao oblik civilnog društva", *STATUS*, magazin za političku kulturu i društvena pitanja, br. 10/2006.

Rebeka Kotlo, Ph.D. Associate Professor

Faculty of Law of the Dzemal Bijedic University of Mostar

**CITIZENS' ACTIVISM AND POLITICAL CULTURE
IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT AND STRENGTHENING
CIVIL SOCIETY AND DEMOCRATIC STATE**

Summary: The process of transformation and transition to a democratic political system requires the establishment and exercising of an adequate legal framework, mechanisms for implementation and political institutions that enable the democratization of political life. However, the most significant difficulties hindering transformation are the institutional and legal framework, as well as the deficit of the political culture for democratization, and the inefficiency of a larger part of society and social groups - citizenship in political and public participation. Functional civil societies represent an environment in which one can first create and strengthen common civic awareness among ethnically different people, and achieve "political" in today's sense, as achievement of consensus, decision-making and management of the individual as well as the common and general good. The existence and exercising, standardization and guaranteeing, and the effective protection of fundamental political rights and freedoms, allows the functioning and interaction of key collective actors of the political system, and, above all, the most important, a citizen as an individual, defines the role of civil society in democratic processes, active citizenship, it encourages the strengthening of marginalized and particularly vulnerable groups, and increases the accountability of the authorities, which makes the basis and quality of participatory democracy. This paper analyzes civic activism and political culture in the context and from the aspect of the role, significance and influence on the development and strengthening of (civil) society and a democratic state.

Keywords: civic activism, political culture, participatory democracy, contemporary legal and political system, civil society, political socialization, human rights

GLOBALIZACIJA I NEJEDNAKOST – EKONOMSKI ASPEKT

Sažetak: Globalizacija je riječ koja se danas koristi vrlo često i u različitim kontekstima. Kroz uvodni dio i pojam bit će prezentirani različiti konteksti. Pored toga, autorica daje kratak osvrt na proces nastanka i ključne aspekte globalizacije, s posebnim akcentom na ekonomskom. Globalizacija je uzrokovala stvaranje globalne ekonomije, a danas se uglavnom odnosi na trgovinu. Druga važna komponenta ekonomskog aspekta globalizacije su svjetske finansijske i ekonomske institucije, prvenstveno MMF i Svjetska banka.

Mnoge zemlje, čak i najrazvijenije, počinju sumnjati u globalizaciju koja za sobom nosi nejednakosti i ekonomsku nesigurnost. Rastuća dohodovna nejednakost je prema mnogima posljedica globalizacije i privrednog rasta. Gledajući globalno, odnosno uspoređujući dohotke najbogatijih i najsiriromašnijih zemalja, dolazi se do spoznaje da su razlike u dohocima izuzetno velike. Postoji više načina, metoda, instrumenata i pokazatelja koji pomažu u izračunavanju dohodovne nejednakosti, a u radu će biti prezentirani oni koji se vrlo često koriste: Ginijev koeficijent, GDP per capita i indeks ljudskog razvoja (HDI).

Ključne riječi: globalizacija, ekonomski aspekt globalizacije, dohodovne nejednakosti, Gini koeficijent, GDP per capita, indeks ljudskog razvoja.

UVOD

Globalizacija oblikuje našu sadašnjicu, a sigurno će oblikovati i našu budućnost. Zbog toga ne iznenađuje veliki interes za definiranje utjecaja globalizacije na varijable kao što su rast, nejednakost i siromaštvo. Globalizacija je, usprkos povećanju ukupnog svjetskog bogatstva, doprinijela i povećanju nejednakosti među zemljama i unutar njih samih. Pod time se najčešće misli na jaz između bogatog Sjevera (SAD, Kanada, Japan, Australija, većina europskih zemalja i neke države jugoistočne Azije) i siromašnog Juga (tzv. zemlje Trećeg svijeta).¹

Dakle, iako globalizacija većini stanovništva donosi korist, šteti najsiriromašnijima. Pozitivno je to što globalizacija ima više oblika. Zato je potrebno pronaći onaj oblik koji će *donijeti koristi i onima kojima je ona najpotrebnija*, a to je upravo gore spomenuta kategorija stanovništva.

¹ Galović, T., *Putevima krupnog kapitala i globalizacije*, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2017., str. 10.

U većem dijelu prošlog stoljeća nejednakost nije budila veliko zanimanje ekonomista. Odnos rasta i nejednakosti postaje aktuelan tek početkom 1990-ih. Postoji više načina, metoda, instrumenata i pokazatelja koji nam pomažu izračunati dohodovnu nejednakost, što će u radu i biti predočeno.

I na kraju uvodnog dijela slijedi prigodan citat. J. Kay je rekao: “Ne mogu vam reći kako da postanete bogati, ali vam mogu reći kako da ostanete siromašni – da ostanete siromašni, nemojte se upuštati u globalnu utakmicu”.²

1. Globalizacija: pojam, nastanak i aspekti

Globalizacija je riječ koja se danas koristi vrlo često i u različitim kontekstima. To je proces koji za cilj ima postepeno ukidanje ograničenja u protoku usluga, roba i ljudi između zemalja. Unatoč velikom broju izvora nije pronađena jedinstvena definicija globalizacije. U dijelu koji slijedi navode se neke od njih. “Globalizacija je povećanje međunarodne razmjene na tržištima dobara, usluga i tržištu nekih faktora proizvodnje, uključujući rast i razvoj institucija koje premašuju nacionalne granice – preduzeća, vlade, međunarodne institucije i nevladine organizacije”³ Svjetska banka definira globalizaciju kao “Slobodu i mogućnost pojedinaca i preduzeća da svojevrijem iniciraju razmjenu sa stanovnicima i preduzećima u drugim zemljama”.⁴

Može se reći da je to najznačajniji društveni proces u historiji ljudskog društva koji obuhvata sve aspekte društvenog života, uključujući ekonomiju, kulturu, obrazovanje, jezik, ideologiju i vrijednosti.⁵

Početak globalizacije teško je tačno utvrditi. Uobičajeno je da se za početak uzimaju sedamdesete godine 19. stoljeća. Globalizacija, iako ne pod tim nazivom, tema je i klasičnih ekonomista poput Adama Smitha, Davida Ricarda, John Stuart Milla i Karla Marxa.⁶

U svakodnevnom govoru globalizacija označava različite pojave, kao što je rastuća dominacija Zapada, posebno SAD-a, u ekonomskoj, političkoj i kulturnoj sferi, a ponekad se pod globalizacijom misli na širenje liberalne ideologije i stvaranje slobodnog svjetskog tržišta.

2 Slijepčević, Đ. i Ivanić, M., *Teorijska shvatanja globalizacije*, Acta Economica, god. VII, br. 10, str. 219-235, Ekonomski fakultet Banja Luka, 2009, str. 229.

3 Grgurić, I., “*Globalizacija, rast, nejednakost i siromaštvo*“, Financijska teorija i praksa, 28 (2), str. 235-250, 2004., str. 235., prema: Deardorff i Stern, 2001.

4 Ibid., str. 236., prema: Milanović, 2002.

5 Marković, D. Ž., *Planetarna ekonomska kriza i regioni*, Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja Jugoistočne Evrope, str. 17-25, Ekonomski fakultet u Nišu, 2009, str. 18; prema: Čumakov, A. N.

6 Grgurić, I., op.cit., str. 236., prema: Bairoch i Kozul-Wright, 1996.

1.1. Nastanak globalizacije

Nakon završetka kolonijalnog doba, začeci globalizacije se nalaze u industrijskoj revoluciji koja je zbližila svijet. Sve do početka Prvog svjetskog rata, svijet se prilično brzo globalizirao, a nakon toga dolazi do povlačenja u nacionalizam i protekcionizam. Završetkom Drugog svjetskog rata dolazi do porasta trgovinskih razmjena koju je uzrokovala ponovna liberalizacija trgovine. Pojavi globalizacije, posebno u Evropi, u prilog je išla situacija nakon Drugog svjetskog rata. Tada mnoge, u potpunosti razorene, evropske zemlje započinju proces međusobnog povezivanja. One su, također, bile finansijski potpomognute od SAD-a. Glavni cilj njihovog povezivanja je bio stvaranje Evrope u kojoj će zemlje međusobno pomagati jedna drugoj i sarađivati.⁷ Takva politika je dovela do stvaranja savremenog globaliziranog društva kakvog poznajemo danas.

Osim međuvladinih organizacija, tri glavne institucije koje upravljaju globalizacijom su: Međunarodni monetarni fond (IMF), Svjetska banka (WB), Svjetska trgovinska organizacija (WTO). Globalizacija je uzrokovala stvaranje globalne ekonomije i danas se uglavnom odnosi na trgovinu što potvrđuju mnoge globalne kompanije i trgovački blokovi. Njihova moć je ogromna i prisutna u svim dijelovima svijeta, odnosno sve države to osjete i ne mogu izbjeći.

2.1. Aspekti globalizacije

Globalizacija podrazumijeva način na koji se danas živi. Ona nije samo ekonomska, već je i kulturna, politička i tehnička. Pogrešan je način razmišljanja da se globalizacija odnosi samo na velike sisteme i da ima samo ekonomske značajke.

Moguće je razlikovati tri ključna aspekta globalizacije:

- a) **konomski aspekt** - globalizaciju pokreće ekonomija, ali ekonomijom upravlja politika, te je jasno kako su svjetske velesile oblikovale globalizaciju na način gdje su promicali vlastite interese. Ukoliko se pogleda svijet u 21. stoljeću i napravi komparacija između najbogatijih i najsiromašnijih zemalja, jasno je kako političke skupine nisu nastojale stvoriti skup pravila koji bi promicao blagostanje ljudi u najsiromašnijim zemljama svijeta nego kako bi ostvarili vlastite interese.
- b) **Političko-pravni aspekt** - podrazumijeva narušenu državnu suverenost koja je posljedica uključivanja u međunarodne zajednice, organizacije i ugovore te se stvara sistem globalnog upravljanja koji ograničava dosadašnju moć država.⁸ Globalna politika danas postaje multicivilizacijska⁹ te dolazi

⁷ Lončar, J., Globalizacija – pojam, nastanak i trendovi razvoja, Geoadria, 10/1, str. 91-104, 2005., str. 93.

⁸ Ibid., str. 96., prema: Dujšin, 1995.

⁹ Ibid., str. 96., prema: Milardović, 1999.

do napuštanja starih i prihvatanja novih identiteta¹⁰;

c) **Kulturni aspekt** – podrazumijeva, prije svega, uvođenje zajedničkog svjetskog jezika, engleskog jezika. Na taj način je danas engleski na drugom mjestu prema rasprostranjenosti jezika koji se u svijetu govore.¹¹ Globalna politika danas postaje multikulturalna te male zemlje poput Bosne i Hercegovine moraju konstantno razmišljati o vlastitom kulturnom identitetu u promjenjivim uvjetima, radi vlastitog opstanka. Bosna i Hercegovina bi u takvim okolnostima trebala izboriti siguran položaj u međunarodnom privrednom i političkom poretku.

Od svih navedenih aspekata, u ovom radu najviše će biti riječi o prvom aspektu, odnosno ekonomskoj globalizaciji koja za sobom povlači veću povezanost zemalja u svijetu kroz sve oblike razmjene roba i usluga. Uz pojam ekonomske globalizacije direktno se vežu i pojmovi bogatstva, siromaštva, nejednakosti i isključenosti.

2.1.1. Ekonomski aspekti globalizacije

Globalizacija je fenomen prepoznatljiv sa više aspekata, što je već i navedeno. Svi ti aspekti odražavaju se na svim poljima života i djelovanja savremenog čovjeka. Oni nisu odvojeni međusobno, nego je globalizacija sveukupnost njihove međupovezanosti i isprepletenosti. Prvi i jedan od najvažnijih je zasigurno ekonomski aspekt. Ekonomski aspekt globalizacije je onaj kojim se danas brojni naučnici najviše bave. Jedan od razloga za to može biti činjenica da savremeni svjetski ekonomski poredak počiva na postojanju velikog broja multinacionalnih kompanija koje nerijetko imaju budžet koji su veći i od budžeta nekih postojećih država. Pod ekonomskom globalizacijom podrazumijeva se opća liberalizacija kapitalnih trgovinskih tokova na međunarodnom planu, kao i deregulacija kretanja faktora proizvodnje u formi međunarodne mobilnosti kapitala, radne snage, ideja, informacija, tehnologije, itd.¹² To je ujedno i prva komponenta ekonomske globalizacije. Druga važna komponenta ekonomskog aspekta globalizacije su svjetske finansijske i ekonomske institucije, prvenstveno MMF, Svjetska banka i Svjetska trgovinska organizacija (WTO). Utjecaj ovih institucija na politiku velikog broja država je očigledan te on raste progresivno kako moć i utjecaj tih država opada.

Trilateralase odnosi na formiranje tri velikaregionalnablokailitricentramoći: SAD, Zapadna Evropa i Azija. Oko ovog trougla bogatstva i moći ostali je dio svijeta umrežen tako da organizuje vlastite ekonomije s obzirom na dominantnu regiju.

¹⁰ Ibid., str. 96., prema: Njavro, 1999.

¹¹ Ibid., str. 96., prema: Mlinar, 1990.

¹² Beker, E., *Ekonomski aspekti globalizacije*, Privredna izgradnja, god. XLVIII, br. 3-4, str. 135-153, Novi Sad, 2005., str. 136.

To znači da svaki od tri pola ima svoje područje utjecaja ili određeni podsistem.¹³ Koncentracija moći i bogatstva još je veća u jezgri navedenog sistema, tj. članicama grupe G-8. Te zemlje drže preko 90% proizvodnje visoke tehnologije u svijetu i globalne računalne moći, a ujedno su i najveći ulagači u istraživanje i razvoj.

2. Dohodovne nejednakosti i pokazatelji mjerenja nejednakosti

Gledajući globalno, odnosno poredeći dohotke najbogatijih i najsiromašnijih zemalja, dolazi se do zaključka da su razlike u dohocima izuzetno velike i da je to, uglavnom, posljedica globalnih procesa.

Države bogatog Sjevera ostvarile su uspjeh. Koristeći prednost u vlastitim startnim pozicijama i znanjem koje se odnosi na globalizacijski proces, iskoristile su situaciju na najbolji mogući način i time zauzele ključne pozicije na globalnoj sceni. Koristi koje je globalizacija donijela ovoj grupi zemalja ogromne su, a najbolje su vidljive iz tabele u prilogu.

Tabela 1: Globalna ekonomska distribucija u razdoblju od 1960. do 1990. godine

Godina	Postotak od globalnog dohotka koji odlazi u najbogatijih 20%	Postotak od globalnog dohotka koji odlazi u najsiromašnijih 20%	Odnos između najbogatijih i najsiromašnijih
1960.	70.2	2.3	30:1
1970.	73.9	2.3	32:1
1980.	76.3	1.7	45:1
1990.	82.8	1.3	64:1

Izvor: Brown, D. and Kane, J., *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, Oxford, 1997, str. 456.

Tabela jasno govori i pokazuje koliki procenat od globalnog dohotka odlazi u 20% najbogatijih zemalja svijeta i da se taj procenat u analiziranom periodu u kontinuitetu povećavao. S druge strane, enormno niski procenti globalnog dohotka odlaze u 20% najsiromašnijih i taj se procenat smanjuje. Globalizacija nije uspjela riješiti razlike u dohocima nego ih je produbila i taj će se trend vjerovatno i ubuduće nastaviti.

Postoji više načina, metoda, instrumenata i pokazatelja koji pomažu u izračunavanju dohodovnih nejednakosti, a pokazatelj koji se često koristi jest Ginijev koeficijent. On je numerički pokazatelj neravnomjernosti raspodjele dohotka u društvu, te je jedan od načina izračuna pomoću kojeg se može uvidjeti koliko je dohodak (ne)

¹³ Lončar, J., op.cit., str. 97., prema: Dužanec, 1997.

ravnomjerno raspoređen u okviru jedne zemlje.

Grafički način prikazivanja nejednakosti dohotka prikazuje se Lorentzovom krivuljom. Stepenn nejednakosti raspodjele se izražava odnosom postotka stanovništva i postotka njihovog dohotka pri čemu se na osnovici prikazuje postotak stanovništva, a na apcisi postotak dohotka.

Važan parametar prikaza nejednakosti je i GDP per capita koji mjeri bruto domaći proizvod po glavi stanovnika i pokazuje velike razlike između bogatih i siromašnih. Mnogo bolji pokazatelj razlika među zemljama nego BDP jer isti nije jedino mjerilo bogatstva neke države.

Indeks ljudskog razvoja smatra se najrelevantnijim indeksom koji mjeri društveno blagostanje. HDI pruža bolji uvid u osnovni aspekt ljudskih života, te pruža sliku razvoja pojedine države u odnosu na druge.

2. 1. Ginijev keficient

Gini koeficient predstavlja mjeru disperzije koja prikazuje nejednakost prihoda, nejednakost distribucije ili raspodjele bogatstva. Interval u kojem se mogu kretati vrijednosti Gini koeficienta je između 0 i 1. Što je vrijednost koeficienta bliža nuli to je dohodak ravnomjernije raspoređen za skupinu u kojoj se mjeri dohodovna nejednakost i obratno, što je vrijednost koeficienta bliža vrijednosti jedan to je dohodak neravnomjernije raspoređen za odabranu skupinu. Prema Ginijevom koeficientu koji mjeri ekonomske nejednakosti, odnosno okvirno gledajući, skandinavske zemlje imaju najmanju razinu nejednakosti u prihodima, dok je najveća nejednakost zabilježena u Južnoj Africi. S druge strane, uzimajući u obzir razvijene zemlje, SAD ima najveće nejednakosti u svijetu. Ekonomska i finansijska kriza iz 2008. godine je razlike u dohocima bogatih i siromašnih dovela u centar pažnje. „Preko 20 miliona ljudi ovisi o javnim kuhinjama i drugim programima za pomoć u prehranjivanju. Zadnji podaci Američkog ministarstva poljoprivrede (USDA) ističu kako se posljednjih pet godina glad u SAD-u povećala za 43%.“¹⁴

U Kanadi su se tokom devedesetih godina 20. stoljeća smanjili prihodi pet miliona najsiromašnijih porodica, i to u prosjeku za 5%, dok su prihodi najbogatijih porasli za 7%. Slične tendencije postoje i u razvijenim zapadnoevropskim zemljama, a u skandinavskim zemljama jačaju pritisci za smanjivanje socijalnih izdataka.¹⁵

Nejednakosti su danas u globaliziranom društvu sve veće. Nejednakosti su same po sebi prirodne, ali ne i tako ekstremne nejednakosti u svijetu. U područjima gdje postoji veća mogućnost nejednakih ishoda, veća je i motivacija za ličnim unapređivanjem, inovacijama te produktivnijim radom. S povećanjem bogatstva pojedinih društava, veća je vjerovatnoća da će istovremeno doći i do povećanja dohodovnih nejednakosti. U takvim društvima su veće opasnosti od raslojavanja

¹⁴ Šimleša, D., Četvrti svjetski rat: *globalni napad na život*, Zagreb, 2006., str. 46.

¹⁵ Galović, T., op.cit., str. 11.

i osjećaja nepravde, što svakako ima negativan povratni utjecaj na razvoj tih zemalja. Najveće probleme imaju zemlje s niskih dohotkom čije stanovništvo nije obrazovano te imaju nisku stopu pismenosti, a povezano s tim kratak životni vijek i nisku vrijednost indeksa ljudskog razvoja. To stanovništvo čini 55% svjetskog stanovništva i ostvaruje samo 1/5 dohotka visokorazvijenih.¹⁶

U tabeli koja slijedi dat je prikaz vrijednosti Gini koeficijenta za određene zemlje Evropske unije gdje se mogu uočiti razlike, odnosno sličnosti u okviru dohodovnih nejednakosti posmatranih ekonomija.

Tabela 2: Gini koeficijent (%) u pojedinim zemljama EU u 2016. godini

Država	Koeficijent	Država	Koeficijent
Belgija	26,3	Mađarska	28,2
Bugarska	38,3	Nizozemska	28,2
Danska	27,7	Poljska	29,8
Češka	25,1	Slovačka	24,3
Finska	25,4	Rumunija	34,7
Švedska	27,6	V.Britanija	31,5
Grčka	34,3	Slovenija	24,4
Hrvatska	30,0	Španija	34,5

Izvor: Pokazatelji siromaštva i socijalne isključenosti u 2016., Priopćenje, Zagreb, 2017., www.dzs.hr (Stranica posjećena 19.maja 2018.)

Na osnovu podataka prikazanih u tabeli, može se zaključiti da je dohodak najpravnomjernije raspoređen u Sloveniji, Slovačkoj, Češkoj i Belgiji. Nešto manja ravnomjernost u raspodjeli prisutna je u Rumuniji, Španiji i Grčkoj. Primjetnoo je da ipak ne postoje značajnije oscilacije u vrijednosti Gini koeficijenta u navedenim evropskim ekonomijama, ali nije izvjesno da li će se u budućem periodu indeksi smanjivati ili rasti, odnosno da li će se dohodovni jaz smanjivati ili povećavati.

U drugoj tabeli navode se vrijednosti Gini koeficijenta za odabrane zemlje svijeta, bez zemalja EU jer su iste već spomenute, gdje je moguće uočiti značajne razlike u vrijednosti analiziranog koeficijenta.

Tabela 3: Gini koeficijent (%) u pojedinim zemljama svijeta u 2015. godini

Država	Koeficijent	Država	Koeficijent
Armenija	32,4	Brazil	51,3
Bjelorusija	26,7	Čile	47,7

¹⁶ Lončar, J., op.cit., str. 100.

Benin	47,8	Kolumbija	51,1
Bolivija	45,8	Kostarika	48,2
Egipat	31,8	Gruzija	38,5
Kazahstan	26,5	Makedonija	35,6
Moldavija	27,0	Crna Gora	31,9
Paragvaj	48,0	Filipini	40,1
Rusija	37,7	Ukrajina	25,5

Izvor: www.worldbank.org

Unutar ove tabele primjetne su mnogo veće nejednakosti u raspodjeli dohotka nego što je to bio slučaj u prethodnoj tabeli. Posebno značajne dohodovne nejednakosti prisutne su u Brazilu, Kolumbiji, Kostariki, Paragvaju, Čileu,...Zanimljivo je da sve navedene ekonomije pripadaju južnoameričkom kontinentu. S druge strane, zemlje poput Bjelorusije, Kazahstana i Ukrajine imaju najmanje dohodovne razlike u okviru analizirane skupine zemalja.

Globalizacijom započinju procesi koji se osjećaju u svim dijelovima svijeta. Međusobno povezivanje i globalizacija nacionalnih privreda i finansijskih tržišta utjecali su na veliku ranjivost ukupne svjetske ekonomije. Globalizacija dovodi do sve veće polarizacije između razvijenih i nerazvijenih zemalja i direktno doprinosi izražavanju nejednakosti kako između država, tako i unutar država.

1.2. GDP

Važan parametar prikaza nejednakosti je i GDP per capita koji mjeri bruto domaći proizvod po glavi stanovnika. Problem siromaštva je gotovo uvijek vezan uz načine na koje se dobra raspodjeljuju u zemlji. Ono podrazumijeva razlike u prosječnom dohotku, odnosno koliko zarađuju bogati, a koliko siromašni te koliko kvalitetno države dijele svoj dohodak. Podaci o nejednakosti su temelj za razmatranje siromaštva. Najveće nejednakosti u EU su prisutne u Bugarskoj, Latviji, Litvi, Španjolskoj i Grčkoj, dok najnižu nejednakost imaju Finska, Nizozemska, Slovenija, Austrija i Belgija. Takvim načinom raspodjele sve više raste razlika između ta dva ekstrema, odnosno između vrha i dna.

Danas je svima dobro poznato da koristi od privrednog rasta uveliko ovise o raspodjeli dohotka koji je ostvaren ekonomskim napretkom. Raspodjela dohotka podrazumijeva raspodjelu proizvodnih faktora, rada i kapitala, dok mjere raspodjele utvrđuju udio dohotka koje ostvaruju pojedinci unutar dohodovnih skupina. Na taj način se dobiva postotak ukupnog dohotka kojeg na raspolaganju imaju različite dohodovne skupine stanovništva. Rastuća dohodovna nejednakost je, prema mišljenju mnogih, posljedica globalizacije i privrednog rasta.

Razlikuje se nekoliko koncepata nejednakosti vezanih uz globalizaciju. Prvi se odnosi na nejednakost unutar nacija, odnosno na razliku u prosječnom dohotku

kojeg posjeduju stanovnici iste države. Druga se odnosi na nejednakost između nacija što podrazumijeva razlike između prosječnog dohotka po stanovniku između različitih zemalja. A treći koncept podrazumijeva zbir oba navedena koncepta. Nejednakost se odnosi na dohodovnu nejednakost između svih ljudi širom svijeta bez obzira u kojoj zemlji žive. Učinak nejednakosti na globalizaciju je teško utvrditi, ali danas je sve češće mišljenje da rast i nejednakost ne moraju biti suprotstavljeni ciljevi.

Tabela 4: GDP per capita zemalja Zapadnog Balkana u periodu 2007 – 2012.

Država	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Albanija	3.384.082	4.086.607	3.809.227	3.704.518	4.019.988	3.821.092
BiH	3.901.611	4.741.385	4.375.524	4.271.858	4.654.375	4.261.610
Hrvatska	13.385.751	15.694.077	14.050.141	13.449.156	14.181.713	13.060.758
Makedonija	3.997.868	4.827.833	4.548.133	4.551.689	5.162.192	4.935.155
Crna Gora	5.758.532	7.099.996	6.464.083	6.383.270	7.316.508	6.965.531
Srbija	5.304.359	6.485.409	5.497.166	4.891.526	5.725.161	4.916.764

Izvor: MMF, World Economic Outlook Database, oktobar 2012. www.imf.org.

Promatrajući razvijenost zemalja Zapadnog Balkana i nivo životnog standarda sa aspekta veličine BDP-a po glavi stanovnika, može se zaključiti da je u ovoj skupini na prvom mjestu Hrvatska i da je u velikoj prednosti u odnosu na druge zemlje regije. Hrvatska ima i najveću prosječnu platu u okviru posmatrane skupine. U narednoj tabeli biće prikazane najbogatije i najsiromašnije zemlje svijeta sa aspekta BDP-a po glavi stanovnika.

Tabela 5: GDP per capita 10 najbogatijih i 10 najsiromašnijih država u 2016. godini

Država	BDP per capita	Država	BDP per capita
Luksemburg	100,739	Siera Leone	505
Švicarska	79,888	Gambija	473
Norveška	70,868	Liberija	455
Irska	64,175	Somalija	434
Island	59,765	Kongo	406
Katar	59,324	Madagaskar	402
Danska	53,579	Cent.Afr.Rep	382

Singapur	52,963	Mozambik	381
Švedska	51,845	Malavi	300
Australija	49,755	Burundi	286

Izvor: www.worldbank.org

Skandinavske zemlje su društva s najvišim GDP per capita u svijetu što se i može vidjeti iz priložene tabele. Ključan razlog tome su prije svega institucije. Bogate zemlje gotovo da i nemaju korupcije, dok su najsiromašnije ujedno i najkoruptivnije zemlje u svijetu, što ima veliki utjecaj na kvalitetu školstva, zdravstva, životni vijek i uopće društveni standard.

Samo jedan pogled na tabelu je dovoljan da se uoče pretjerane i nereacionalne razlike između najbogatijih i najsiromašnijih. Proces globalizacije je u velikoj mjeri kreirao ovakav svjetski poredak i marginalizaciju država poput Somalije, Konga i sličnih. Bez obzira na sve pokušaje i napore da se razlike bar donekle eliminiraju, teško će biti postići značajnije i vidljivije pomake i približavanja u skorijoj budućnosti.

Ekonomski rast nije dovoljno sredstvo za reduciranje siromaštva, nego se mora pristupiti korektivnim mjerama s ciljem ravnomjernije raspodjele dohotka unutar društva.

2.3. Indeks ljudskog razvoja

Veličina bruto domaćeg proizvoda ne može biti jedino mjerilo bogatstva i blagostanja pojedine države. Postoje države koje bilježe istovremeni porast bogatih i siromašnih ljudi, iako njihove države bilježe rast prihoda i veliki ekonomski napredak. Stoga, BDP ne može biti jedino mjerilo, jer ne uzima u obzir neke od najvažnijih faktora.

Indeks ljudskog razvoja smatra se najrelevantnijim indeksom koji mjeri društveno blagostanje iako je tu kategoriju jako teško tačno mjeriti i utvrditi. Uveden je od strane UN-a početkom dvadesetih godina 20. stoljeća. Prema tom indeksu svakoj državi se daju bodovi od 0.001 pa do 1.0, a bodovi se daju na temelju očekivane životne dobi, dohotka i obrazovanja. Države koje imaju HDI veći od 0.8 smatraju se razvijenima.

Ekonomisti svoje viđenje blagostanja najčešće temelje na mjerenju bruto domaćeg proizvoda. Svakako postoji jasna veza između kvalitete života i visine BDP-a. Stanovnici bogatijih zemalja žive duže, zdraviji su, imaju bolji pristup zdravstvenoj zaštiti, obrazovaniji su i slično. Mnogi naučnici smatraju da je samo BDP nedovoljan pokazatelj kvalitete života jer ne uključuje jednakost raspodjele bogatstva.

HDI pruža bolji uvid u osnovni aspekt ljudskih života, te pruža sliku razvoja pojedine države u odnosu na druge. Države su prema indeksu podijeljene u četiri

skupine, a to su: vrlo visoki, visoki, srednji i niski stepen razvijenosti.

U tabelama koje slijede biće prikazane vrijednosti HDI za odabrane zemlje u okviru četiri navedene skupine počevši od onih s vrlo visokim stepenom razvijenosti do onih sa najnižim.

Tabela 6: HDI u odabranim zemljama u 2016. godini

Very high human development			
Norveška	0.949	Australija	0.939
Švicarska	0.939	Njemačka	0.926
Danska	0.925	Singapur	0.925
Nizozemska	0.924	Irska	0.923
Island	0.921	Kanada	0.920
SAD	0.920	Švedska	0.913
Hrvatska	0.827	Crna Gora	0.807
High human development			
Urugvaj	0.795	Bugarska	0.794
Srbija	0.776	Turska	0.767
Albanija	0.764	Bosna i Hercegovina	0.750
Makedonija	0.748	Tailand	0.740
Kina	0.738	Kolumbija	0.727

Izvor:UNDP: Human Development Report, 2017. www.hdr.undp.org

U prvoj skupini zemalja, što je i očekivano, nalaze se Norveška, Australija, Švicarska, Njemačka, Kanada ali i susjedne zemlje: Hrvatska i Crna Gora, što je vrlo zanimljiv podatak. Treba imati na umu da HDI, pored BDP po glavi stanovnika, uključuje i očekivani životni vijek i stepen obrazovanja. Bosna i Hercegovina se nalazi u skupini visokog stepena razvijenosti zajedno sa Turskom, Kinom. Kolumbijom i Albanijom.

U sljedećoj tabeli dat je prikaz odabranih zemalja iz skupine srednjeg i niskog stepena razvijenosti.

Tabela 7: HDI u odabranim zemljama u 2016. godini

Medium human development			
Moldavija	0.699	Paragvaj	0.693
Egipat	0.691	Indonezija	0.689

Irak	0.649	Namibija	0.640
Indija	0.624	Bangladeš	0.579
Gana	0.579	Mianmar	0.556
Low human development			
Angola	0.533	Tanzanija	0.531
Zimbabve	0.516	Madagaskar	0.512
Jemen	0.482	Afganistan	0.479
Etiopija	0.448	Liberija	0.427
Niger	0.353	Cen.Afrička Rep.	0.352

Izvor: UNDP: Human Development Report, 2017. www.hdr.undp.org

U ove dvije skupine nalaze se ekonomije koje maju mnogo lošiji standard u odnosu na prve dvije skupine zemalja, prema mjeranju indeksa ljudskog razvoja. Međutim, u skupini zemalja srednjeg stepena razvijenosti nalazi se Indija, a poznato je da Indija ostvaruje izuzetno brz rast i razvoj i da je u skupini brzo rastućih ekonomija – BRIK. Problem vjerovatno leži u činjenici da su pojedini dijelovi Indije jako nerazvijeni i tradicionalni.

Vrlo nizak HDI bilježe Niger, Jemen, Etiopija i Cen.Afrička Republika.

Na osnovu predloženih vrijednosti indeksa ljudskog razvoja, mogu se uočiti ogromne razlike između zemalja prvog i trećeg svijeta, jer su zemlje iz prve skupine u okviru vrlo visokog stepena razvijenosti što je i u stvarnosti jako vidljivo, dok su one iz trećeg svijeta obilježene lošim životnim standardom što potvrđuju i vrijednosti indeksa. Ovo je još jedna potvrda enormnih razlika između zemalja Zapadne Evrope, SAD-a, Japana, Australije i ostalih visokorazvijenih i zemalja koje pripadaju afričkom regionu i zajednici nezavisnih država¹⁷ (CIS – Commonwealth of Independent States). Globalizacija je omogućila da dohodovne, ali i druge nejednakosti između navedenih regiona postanu „nepodnošljive“ i nepojmljive za doba kada težimo da smanjimo jaz između bogatih i siromašnih i pokušamo korz paradigmu GNH (Gross National Happiness) osigurati svima jednake uvjete za život.

Danas su 54 zemlje siromašnije nego što su bile 1990. godine, dok se u 21 zemlji od njih 54 povećao broj ljudi koji pate od gladi. Sve to se događa u vrijeme kada proizvodimo više nego ikad u historiji čovječanstva i kada imamo nevjerovatno razvijenu tehnologiju i konstantan tehnološki napredak. Svakako da nerazvijene ekonomije moraju zauzeti proaktivniji stav na globalnoj ekonomskoj sceni, dok

¹⁷ Savez nezavisnih država (ruski: *Содружество Независимых Государств*) je politička i ekonomska zajednica 11 zemalja bivših članica Sovjetskog saveza. Organizacija je osnovana u decembru 1991. godine.

s druge strane razvijene zemlje trebaju prestati eksploatirati „slabije“ od sebe i pomoći im da u savremenom globaliziranom društvu zauzmu adekvatnu poziciju i da u skorijoj budućnosti koeficijenti pokažu manju dohodovnu nejednakost i bolji životni standard.

ZAKLJUČAK

Globalizacija je ekonomski, politički i kulturni proces koji u prvom redu označava stvaranje i utvrđivanje pravila jedinstvenog svjetskog tržišta sa slobodnom konkurencijom. Izuzetno popularna tema različitih rasprava - ovaj je fenomen postao stvarnost koja dotiče živote ljudi, uzrokujući oštre debate oko toga je li pozitivna ili negativna. Jedna od ključnih negativnosti koja se apostrofira jeste sve veći jaz između bogatih i siromašnih, odnosno sve veća nejednakost u raspodjeli dohotka. Problem globalne nejednakosti postaje sve izraženiji i ujedno predstavlja gorući svjetski društveni, ekonomski i politički izazov.

Manje razvijene zemlje podređene su zahtjevima globalizacije, ali prema njima trebaju imati proaktivan odnos jer samo tako mogu opstati i ojačati. One jednostavno moraju ići u susret globalizaciji bez obzira koliko to bilo teško za realizirati.

Moraju biti sposobne pronaći vlastita specijalizirana područja u kojima imaju konkurentne prednosti i na taj način postati značajniji faktor na globalnoj sceni. Strategija kompleksnog razvoja zahtijeva spoj globalizacije i adekvatnih ulaganja u nauku, obrazovanje, tehnologiju i informatiku. U konačnici bi trebala osigurati smanjenje dohodovnih nejednakosti i približavanje životnih standarda različitih skupina zemalja.

Analizirajući postojeće odnose u svijetu, odnosno aktuelnu globalnu scenu, i uzimajući u obzir ključne pokazatelje dohodovne nejednakosti, može se zaključiti da su razlike među zemljama jako naglašene i da se uopće malo radi na pitanju njihovog reduciranja. Siromaštvo je postalo globalni problem, a razlike među ljudima prvog i trećeg svijeta enormno velike. Zajedničkim naporima ključnih nosilaca procesa globalizacije potrebno je postepeno osigurati manje dohodovne nejednakosti, odnosno niske vrijednosti Gini koeficijenta, te visoke vrijednosti indeksa ljudskog razvoja (HDI) i BDP-a po glavi stanovnika. Tek bi u tom slučaju globalizacija postala svrsishodna i pomogla bi u kreiranju nove svjetske paradigme koja se zagovara, a to je Gross National Happiness (GNH).

Literatura:

1. Beker, E., *Ekonomski aspekti globalizacije*, Privredna izgradnja, god. XLVIII, br. 3-4, str. 135-153, Novi Sad, 2005.
2. Brown, D. and Kane, J., *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, Oxford, 1997.
3. Galović, T., *Putevima krupnog kapitala i globalizacije*, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2017.
4. Grgurić, I., „Globalizacija, rast, nejednakost i siromaštvo“, *Financijska teorija i praksa*, 28 (2), str. 235-250, 2004.
5. Josi Iidis, K. i Prekajac, Z., *Globalizacija i nacionalna ekonomija - ugrožena suvercnost iii koegzistencija*, Institut drustvenih nauka, Centar za ekonomska istrazivanja, str. 51-64, Beograd, 2001.
6. Lončar, J., *Globalizacija – pojam, nastanak i trendovi razvoja*, *Geoadria*, 10/1, str. 91-104, 2005.
7. Marković, D. Ž., *Planetarna ekonomska kriza i regioni*, Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja Jugoistočne Evrope, str. 17-25, Ekonomski fakultet u Nišu, 2009.
8. Slijepčević, Đ. i Ivanić, M., *Teorijska shvatanja globalizacije*, *Acta Economica*, god. VII, br. 10, str. 219-235, Ekonomski fakultet Banja Luka, 2009.
9. Šimleša, D., *Četvrti svjetski rat: globalni napad na život*, Zagreb, 2006.
10. Todaro M. P. i Smith S. C., *Economic development*, . 10th ed, Pearson Addison Wesley, Harlow, 2009.

Web izvori:

www.dzs.hr

www.hdr.undp.org

www.imf.org

www.worldbank.org

Globalization and Inequality – Economic Aspect

Summary: Globalization is a word that is used very often in different contexts. Throughout the introduction, different contexts will be presented. In addition to, the author gives a brief overview of the process of creation and key aspects of globalization, with a particular emphasis on the economic one. Globalization has led to the creation of a global economy, and today it is mainly related to trade. Another important component of the economic aspect of globalization are the world's financial and economic institutions, primarily the IMF and the World Bank.

Many countries, even the most developed, are beginning to doubt that globalization brings inequalities and economic insecurity. The growing income inequality is, according to many authors, the consequence of globalization and economic growth. If we compare incomes of the richest and poorest countries, it becomes clear that the differences between them are extremely high. There are several ways, methods, instruments and indicators that help in calculating income inequality, and the following will be presented in the paper: Gini coefficient, GDP per capita and Human Development Index (HDI).

Key words: globalization, economic aspect of globalization, income inequality, Gini coefficient, GDP per capita and Human Development Index (HDI).

Dr. sc. Irma Đidelića, viša asistentica

Ekonomski fakultet Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru

MA, Haris Omerika, viši asistent

Ekonomski fakultet Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru

UTICAJ RASTA IZVOZA IZ BOSNE I HERCEGOVINE U EVROPSKU UNIJU NA RAST BDP-a BiH

Sažetak: Ekonomska politika nacionalnih ekonomija u pravilu je fokusirana na ostvarivanje makroekonomskih i finansijskih pretpostavki koji će stimulatивно djelovati na rast BDP-a, kao najvažnijeg makroekonomskog pokazatelja zemlje. U tom kontekstu, treba posmatrati proces liberalizacije trgovine između Bosne i Hercegovine i Evropske Unije, koji bi kroz povećanje međunarodne razmjene trebao da dovede do povećanja vrijednosti BDP-a BiH. Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi da li se sredstva iz rasta izvoza iz Bosne i Hercegovine u Evropsku Uniju mogu staviti u funkciju rasta njenog BDP-a. U analizu su uključeni pokazatelji bruto društvenog proizvoda BiH i izvoza u Evropsku Uniju za period od 2005. do 2017. godine. Kako bi se testirala postavljena hipoteza da rast izvoza iz Bosne i Hercegovine u Evropsku Uniju statistički značajno utiče na rast njenog BDP-a koristila se metoda najmanjih kvadrata. Rezultati istraživanja pokazuju da je rast BDP-a Bosne i Hercegovine pod značajnim statističkim uticajem izvoza zemlje u Evropsku Uniju. Rast izvoz roba iz Bosne i Hercegovine u Evropsku Uniju objasni oko 80% varijabiliteta bruto društvenog proizvoda BiH.

Ključne riječi: rast BDP-a, izvoz, Evropska Unija, Bosna i Hercegovina

UVOD

Zemlje koje prelaze sa centralizovanih uređenja tržišta na slobodna tržišta, a to su ustvari ekonomije u tranziciji, pokušavaju da do kapitala dođu tržišnom alokacijom. Ekonomisti smatraju da ovakva kretanja dovode do zavisnosti od vanjskog priliva kapitala. Daljnja posljedica pomenutog je direktno prelijevanje eksternih privrednih šokova u domaću ekonomiju. Ovakve negativne reperekusije uvoza skupog inostranog kapitala mogle bi se prevazići upotrebom domaćih izvora finansiranja ekonomskog rasta. Jedan od takvih izvora su svakako sredstva koja dolaze od izvoza roba i usluga.

Bosna i Hercegovina tradicionalno najveći obim spoljnotrgovinske razmjene ima sa zemljama Evropske Unije, gdje izvoz u posmatranom periodu ima značajnu stopu rasta. Naime, izvoz roba iz BiH u EU u periodu od 2005. do 2017. godine se

povećao za 289% računajući izvoz u Republiku Hrvatsku, odnosno 226% kada se ne bi uzimao u obzir izvoz u najmlađu zemlju članicu Evropske Unije.¹ O važnosti evropskog tržišta za izvoz roba iz Bosne i Hercegovine govori i podatak da je BiH od ukupno ostvarenog izvoza tokom 2017. godine na EU tržište plasirala 71% vrijednosti istog, pri čemu je u posljednjim godinama članstvo Hrvatske značajno tome doprinijelo.² Međutim, pored pozitivnog uticaja na rast izvoz, bilježi se i rast robnog uvoza iz EU u BiH, s tim da uvoz raste po manjoj stopi od izvoza. Navedena činjenica dovodi do zaključka da Bosna i Hercegovina ima daleko povoljniju poziciju u odnosu sa Evropskom unijom na kraju 2017. godine u odnosu na početak posmatranog perioda, ako se ista posmatra prema nivou pokrivenosti uvoza izvozom. Naravno, kontinuirano povećanje izvoza, odnosno proizvodnje značajno djeluje i na druge makroekonomske pokazatelje Bosne i Hercegovine, o čemu će se u nastavku i govoriti.

1. Trend kretanja BDP-a BiH u periodu 2005.- 2017. godina

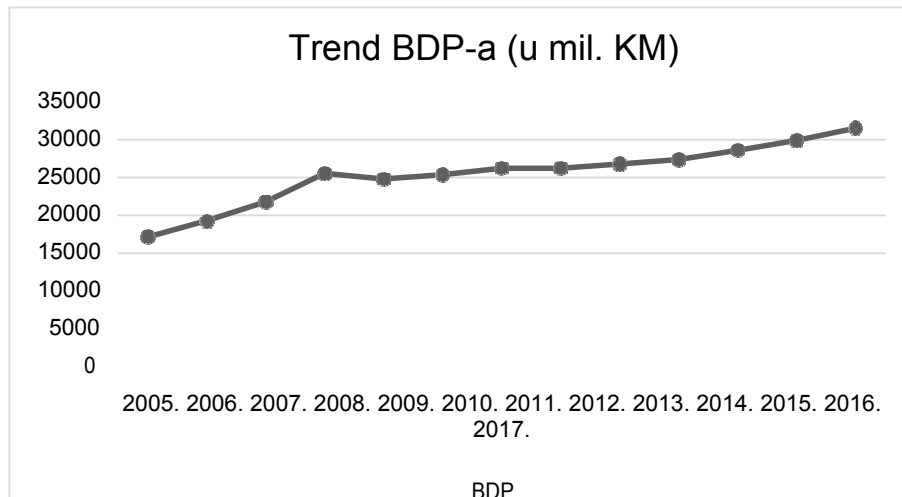
Bruto društveni proizvod (BDP) jedan je od glavnih makroekonomskih indikatora ekonomije. BDP pokazuje vrijednost finalnih dobara i usluga koji se proizvedu u zemlji tokom godine dana izraženo u novčanim jedinicama. Bitno je istaknuti da BDP ne obuhvaća vrijednost intermedijarnih dobara niti transfernih plaćanja. BDP je glavni pokazatelj ekonomskog rasta jedne zemlje obzirom na datu definiciju. Pitanje ekonomskog rasta je izuzetno važno za bilo koju zemlju, a naročito za tranzicijske zemlje koje teže makroekonomskoj stabilnosti i progresiji vlastite ekonomije. Na vrijednost BDP prema ekonomskoj teorijskoj i empirijskoj literaturi utiču brojni faktori, a smjer i jačina uticaja pojedinih faktora zavisi i od karakteristika same ekonomije, te njenog političkog i socijalnog okruženja. U BiH vrijednost bruto društvenog proizvoda u periodu 2005. - 2017. godina³ uglavnom bilježi kontinuirani rast što se može iz grafikona 1.

1 Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Statistike robne razmjene sa inostranstvom za godine od 2005. do 2017.

2 Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Statistike robne razmjene sa inostranstvom za godinu 2017.

3 U posmatranom periodu za 2017. godinu dostupni su samo procijenjeni podaci za BDP.

Grafikon 1.: Trend rasta BDP-a u Bosni i Hercegovini u periodu 2005.- 2017. godina

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, (2005-2017), Saopćenje, Bruto domaći proizvod-kvartalni podaci

Kao i sve ekonomije, tako i bh ekonomija u periodu globalne finansijske i ekonomske krize bilježi pad, što se može vidjeti iz grafičkog prikaza. Naime, vrijednost BDP-a BiH u 2008. godini bila je 25.519 mil. KM dok je u 2009. godini bila 24.799 mil.

KM. Najveći „udar“ krize na bh ekonomiju je upravo posljednji kvartal 2008. godine i uglavnom početak 2009. godine.

U periodu 2010.- 2011. godina dolazi do postepene stabilizacije i oporavka ekonomije, odnosno BDP bilježi postepeni rast. Međutim, ponovni uticaj krize primjetan je krajem 2011. godine i nešto značajnije u 2012. godini. Ponovni uticaj svjetske ekonomske i finansijske krize u periodu 2011.- 2012. godina mnogo je manji nego onaj u periodu 2008. – 2009. godina. Vrijednost BDP u 2011. godini iznosila je 26.231 mil. KM, a 2012. godine 26.229. Dakle, riječ je o dosta malom padom BDP-a, gdje bi se čak moglo zaključiti i da je ekonomija stagnirala u pomenutom periodu. Od 2013. godine BDP BiH-a bilježi kontinuirani rast.

2. Trend kretanja robnog izvoza iz Bosne i Hercegovine u Evropsku Uniju od 2005. do 2017. godine

Evropska Unija je od završetka rata, sredinom 90-ih godina, postala jedna nova ekonomska paradigma kada je u pitanju oporavak Bosne i Hercegovine od ratnih dešavanja. Proces ekonomskog oporavka Bosne i Hercegovine se zasnivao na boljoj spoljnotrgovinsoj saradnji sa zemljama regiona, ali i zemljama članicama

Evropke unije. Liberalizacija trgovine, odnosno povećanje međunarodnog obima roba je imala značajnu ulogu. U kontekstu Bosne i Hercegovine liberalizacija trgovine je krenula simbolično ulaskom u novi milenij.

Početak novog milenijuma je značajan po potpisivanju bilateralnih ugovora o slobodnoj trgovini između Bosne i Hercegovine sa susjednim zemljama, i onim zemljama koje još uvijek nisu postale punopravne članice EU. Navedene bilateralne sporazume, ukupno 32 sporazuma, zamijenio je jedinstveni CEFTA 2006 (Central European Free Trading Adreement - CEFTA) sporazum koji je potpisan 19.12.2006. godine u Bukureštu. Potpisnice navedenog Sporazuma su bile Albanija, Hrvatska, Srbija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Bugarska, Rumunija, Moldavija, Makedonija i UNMIK u ime Kosova. Od 2007. godine, ulaskom u Evropsku uniju Rumunija i Bugarska po automatizmu prestaju biti članice CEFTA-e. Također, Hrvatska je ulaskom u EU prestala biti članica CEFTA-e 2013. godine.

Proces liberalizacije trgovine i kreiranje mogućnosti većeg izvoza iz Bosne i Hercegovine na tržište Evropske Unije započeo je potpisivanjem SSP-a (Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju), kao prvog ugovornog odnosa između EU i BiH. Sporazum je potpisan 16.6.2008. godine. Potpisivanjem ugovora, ugovorne strane se obavezuje da će u periodu od pet godina ukinuti carinska i količinska ograničenja, s tim da će EU zadržati navedene mjere za vino, šećer, ribu i mladu junetinu. Evropska unija je svoje tržište za proizvode iz BiH otvorila potpisivanjem Sporazuma, dok je BiH svoje tržište otvarala postepno u periodu od pet godina, tako da je liberalizacija u punom smislu nastupila od januara 2013. godine.

Na važnosti evropskog tržišta za ekonomiju Bosne i Hercegovine ukazuje činjenica da je tokom 2017. godine od ukupnog izvoza iz BiH na evropsko tržište plasirano više od 70% istog, pri čemu je ulazak Hrvatske u EU doprinio povećanju vrijednosti ovog pokazatelja. Međutim, liberalizacija trgovine dovela je i do povećanje uvoza iz EU i BiH, što nije značajnije djelovalo na privredu Bosne i Hercegovine. Tome u prilog idu vrijednosti pokazatelja pokrivenosti uvoza izvozom, gdje je ovaj pokazatelj 2005. godine imao vrijednost od 35,59%, dok je na kraju 2017. godine bio na nivou od 71,20%, što znači da je u navedenom periodu izvoz u EU imao veću stopu rasta od uvoza.⁴

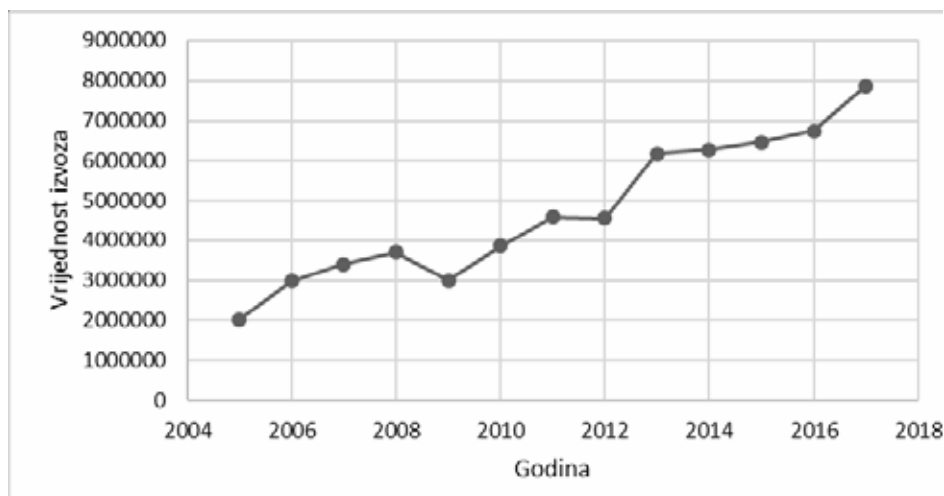
U dinamici izvoza posebno se izdvajaju određeni sektori koji ostvaruju suficit u spoljnotrgovinskoj razmjeni između BiH i EU, kao što su sektor drvne industrije, metalne, te namjenske industrije. Najveći suficit se ostvaruje kada je u pitanju sektor drvne industrije, gdje izvoz ima kontinuiranu stopu rasta.

Pored navedenih kretanja izvoza u pojedinim sektorima, ukupan izvoz iz BiH u

⁴ Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Statistike robne razmjene sa inostranstvom za godine od 2005. do 2017.

EU je imao pozitivnu dinamiku u korist Bosne i Hercegovine (Grafikon 2). Na osnovu grafikona može se vidjeti da je BiH u posmatranom periodu samo u dva navrata imala smanjenje izvoza u EU, i to uslijed prvog i drugog vala ekonomske krize. U prvom slučaju, tokom 2009. godine došlo je do značajnijeg smanjenja izvoza za cca 700 miliona KM, dok je tokom 2012. godine izvoz smanjen u odnosu na prethodnu godinu za cca 34 miliona KM. Na kraju 2017. godine izvoz se u odnosu na 2005. godinu povećao za 289% u relativnim pokazateljima, što i u apsolutnim to povećanje iznosilo cca 5,8 milijardi KM. Najveće povećanje izvoza je zabilježeno 2013. godine, pri čemu je ulazak Republike Hrvatske u EU direktno tome doprinio. Značajno povećanje je i tokom 2017. godine, koja u biti i jeste godina pozitivnih dešavanja i kretanja kada je u pitanju ekonomija Bosne i Hercegovine, pogotovo na međunarodnom planu.

Grafikon 2.: Izvoz iz Bosne i Hercegovine u Evropsku Uniju u periodu 2005-2017 godina

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Statistike robne razmjene sa inostranstvom za godine od 2005. do 2017.

Na osnovu izloženih činjenica o značaju evropskog tržišta za izvoz roba iz Bosne i Hercegovine, ukazala se potreba kvantitativne analize uticaja rasta izvoza iz BiH u EU na promjenu rasta BDP-a Bosne i Hercegovine.

3. Kvantitativna analiza definisanog modela

U cilju provjere uticaja rasta ukupnog izvoza Bosne i Hercegovine u Evropsku Uniju na ekonomski rast zemlje korištena je metoda najmanjih kvadrata (linearna regresija) s obzirom na statistički/ekonometrijski karakter podataka i predmet istraživanja.

Regresijska analiza je takav pristup modeliranju gdje se koristi jedna zavisna promjenljiva i jedna ili više nezavisnih promjenljivih. Model se postavlja tako da linearno zavisi od nepoznatih parametara estimiranih iz podataka.

U ovom radu je kao mjera ekonomskog rasta korišten bruto domaći proizvod zemlje. Prethodno je pomenuto da je period posmatranja istraživanja za obe uključene varijable u model, i za ekonomski rast i za izvoz na tržište Evropske Unije, od 2005. do 2017. godine. Kvartalni bilteni Centralne banke Bosne i Hercegovine, te podaci Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine korišteni su kao izvori podataka za ekonomski rast i izvoz na tržište Evropske Unije. Ocjena i ispitivanje definisanog modela provedeno je upotrebom softverskog paketa SPSS (*eng. Statistical Package for the Social Sciences*).⁵

a. Regresijski pokazatelji modela

Prvi pokazatelj koji se tumači iz sumarnih rezultata regresijske analize je koeficijent korelacije koji pokazuje jačinu i smjer povezanosti posmatranih pojava. Na osnovu rezultata ove regresijske analize može se uočiti značajna i visoka povezanost između ekonomskog rasta i izvoza na tržište Evropske Unije. U tabeli 1. data je vrijednost koeficijenta korelacije. Koeficijent korelacije visok je i pozitivan, vrijednost koeficijenta je 0.87.

Budući da je visok koeficijent korelacije očekivano je i da vrijednost koeficijenta determinacije, odnosno prilagođenog koeficijenta determinacije bude visok. Koeficijent determinacije pokazuje procenat varijabiliteta zavisne promjenljive koji je objašnjen uključenom nezavisnom promjenljivom.

Prema rezultatima regresijske analize vrijednost koeficijenta determinacije je 0.80, dakle 80% varijabiliteta ekonomskog rasta BiH objašnjeno izvozom u Evropsku Uniju. Preostali dio varijabiliteta (20%) je neobjašnjeni dio, standardna greška modela. Ovdje je bitno pomenuti da je prilagođeni koeficijent determinacije 79%, a što se može koristiti u određenim komparacijama modela ako bi se uključilo više nezavisnih varijabli u modele.

Tabela 1.: Sumarni regresijski rezultati

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.897 ^a	.804	.786	1,86490E+09

Izvor: Autori

⁵ Svi statistički i ekonometrijski proračuni samostalni su rad autora na osnovu podataka o BDP-u i izvozu BiH u EU preuzetih iz Saopćenja Agencije za statistiku BiH.

Rezultati ANOVA testa prikazani su u tabeli 2.. ANOVA test na osnovu vrijednosti F i t statistike daje određenu ocjenu kvaliteta modela, odnosno daje odgovor da li je model pogodan za objašnjavanje varijabiliteta zavisne promjenljive.

Rezultati pokazuju da se može odbaciti H_0 ovog testa, $p = 0.000$ ($H_0 : b_1 = 0$), odnosno prihvata se $H_1 : b_1 \neq 0$, što znači da se varijabilitet ekonomskog rasta u BiH može objasniti ovim modelom.

Tabela 2.: Rezultati ANOVA testa

ANOVA ^b						
Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	1,567E+20	1	1,567E+20	45,050	.000 ^a
	Residual	3,826E+19	11	3,478E+18		
	Total	1,949E+20	12			

Izvor: Autori

U nastavku je potrebno protumačiti i regresijske koeficijente, utvrditi njihovu vrijednost i statističku značajnost.

Izračunati regresijski koeficijent (β_1) je značajan na nivou statističke značajnosti 1% ($p = 0.000$), što se može vidjeti iz tabele 3. Vrijednost ovog regresijskog koeficijenta pokazuje da ako se vrijednost izvoza iz BiH u Evropsku Uniju poveća za 1 KM doći će do povećanja bruto društvenog proizvoda za 2.023 KM.

Tabela 3.: Regresijski koeficijenti

Coefficients ^a					
Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	1,583E+10	1,519E+09		10,425	4,869E-07
Izvoz	2,023	,301	,897	6,712	,000

Izvor: Autor

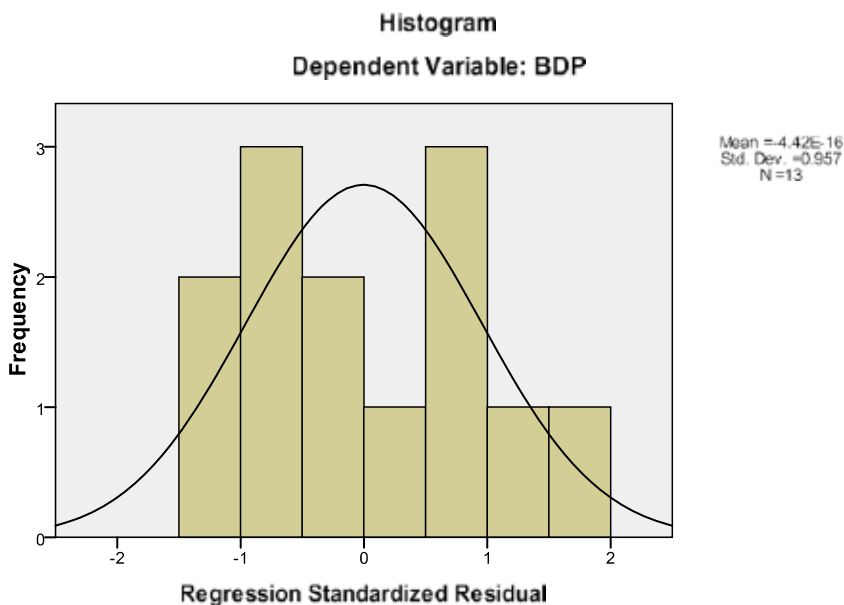
b. Ocjena kvaliteta modela

Prethodno je ANOVA testom utvrđeno da je model statistički značajan za objašnjavanje varijabiliteta zavisne promjenljive, ekonomskog rasta.

Kako bi se provjerile odgovarajuće statističke pretpostavke modela linearne regresije korišteni su testovi ocjene kvaliteta modela. Najznačajnije statističke pretpostavke ovakih modela su normalnost distribucije i homoskedastičnost.

Za testiranje normalnost distribucije, te eventualno prisustvo heteroskedastičnosti korišteni su grafički prikazi. Tako je za testiranje normalnosti distribucije korišten histogram. Na slici 1. prikazan je histogram. Grafički prikaz ukazuje na normalnu distribuiranost podataka oko srednje vrijednosti.

Slika 1.: Histogram

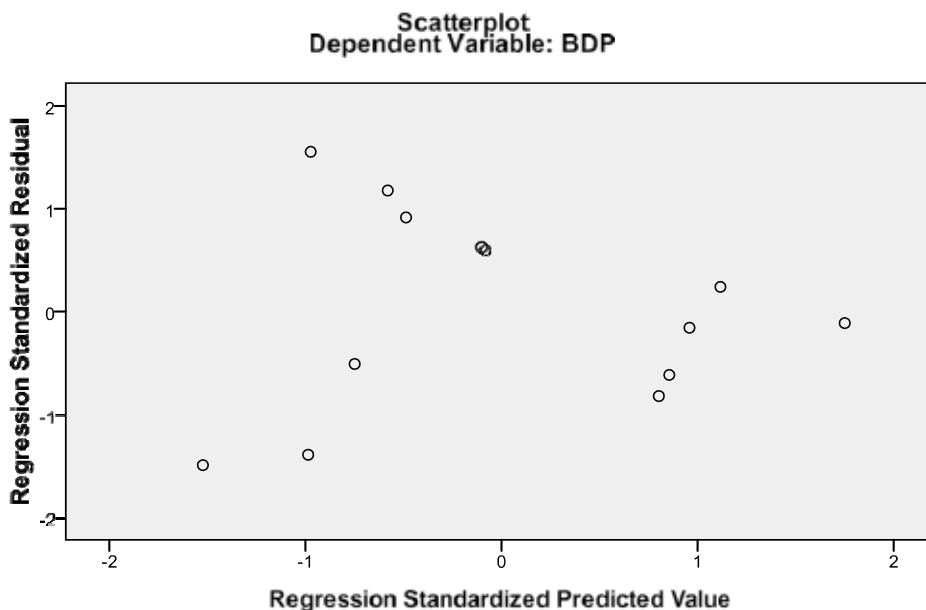

Izvor: Autori

Kako bi se testiralo prisustvo eventualne heteroskedastičnosti korišten je scatterplot. Na slici 2. prikazan je scatterplot. Na slici se može uočiti raspršenost podataka tako da se odbacuje postojanje heteroskedastičnosti, potvrđujući zapravo postojanje homoskedastičnosti reziduala.

U slučaju da su reziduali bili grupisani u određenom dijelu scatterplota tada ne bi bilo moguće odbaciti hipotezu o postojanju heteroskedastičnosti i model ne bi zadovoljio ovu osnovnu statističku ocjenu kvaliteta.

Slika 2.: Scatterplot

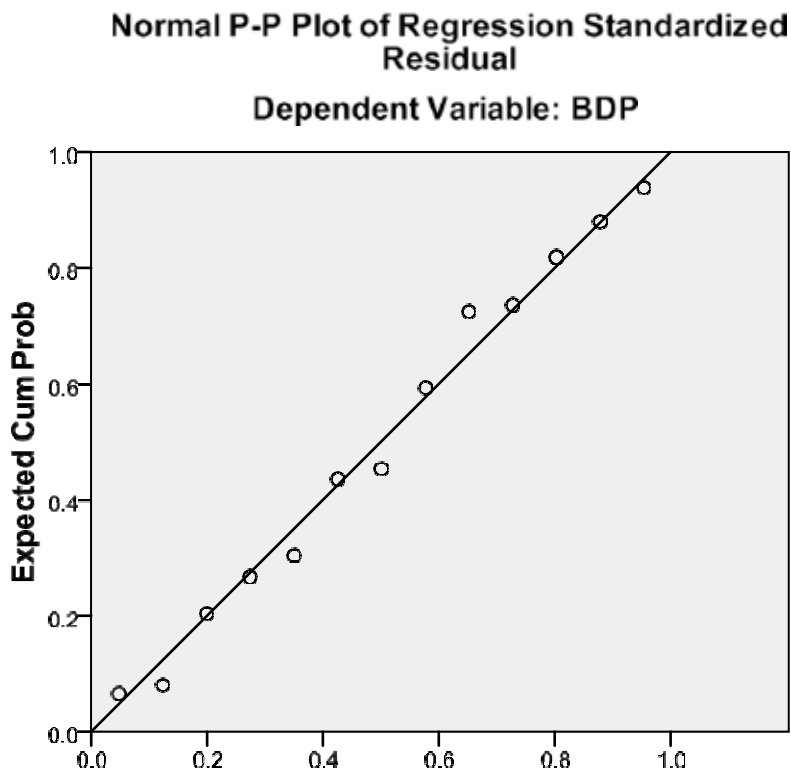
Izvor: Autori

Normalnost distribucije i homoskedastičnost dodatno je potvrđena i rezultatima Normal P-P plota gdje se jasno može videjti da su svi reziduali raspoređeni vrlo blizu „glavne linije“. Rezultati Normal P-P plota dati su na Slici 3.

Da je ovdje postojalo značajno rasipanje reziduala od „glavne linije“ ne bi bilo moguće odbaciti hipoteze o tome da distribucija nije normalno distribuirana i da je prisutna heteroskedastičnost.

Zahvaljujući ovakim rezultatima testova normalnosti distribucije i heteroskedastičnosti može se zaključiti da model zadovoljava ove osnovne statističke kriterije kvaliteta ocjene, reziduali su normalno distribuirani i homoskedastični.

Slika 3. : Normal P-P plot

Izvor: Autori

Kako bi se ispitao potencijalni *uticaja* na obzervacije i prisustvo outlier-a koji bi mogli ugroziti kvalitet regersijskog modela korišteni su testovi: Leverage Value i Cook's Distance. Rezultati su prikazani u tabeli 4. Prosječna Leverage Value je 0.077 dok je kritična vrijednost 0.255 što znači da nema značajnog uticaja nezavisne promjenljive na obzervacije.

Vrijednost Cook's Distance testa je 0.567, dakle manje od 1 što još jednom potvrđuje da nema ni aktuelnog uticaja, odnosno da potencijalni outlier-i ne mogu ugroziti kvalitet regresijskog modela.

Tabela 4.: Statistika rezidula

Residuals Statistics^a					
	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Predicted Value	1,9915E+10	3,1743E+10	2,5418E+10	3,61339E+09	13
Std. Predicted Value	-1,523E+00	1,751	-2,391E-16	1,000	13
Standard Error of Predicted Value	5,193E+08	1,075E+09	7,148E+08	1,619E+08	13
Adjusted Predicted Value	2,0947E+10	3,1850E+10	2,5492E+10	3,55792E+09	13
Residual	-2,78812E+09	2,89805E+09	-9,16995E-07	1,78551E+09	13
Std. Residual	-1,495E+00	1,554	-4,943E-16	,957	13
Stud. Residual	-1,750E+00	1,691	-1,800E-02	1,048	13
Deleted Residual	-3,82022E+09	3,43311E+09	-7,41391E+07	2,14428E+09	13
Stud. Deleted Residual	-1,964E+00	1,875	-2,550E-02	1,116	13
Mahal. Distance	,007	3,065	,923	,884	13
Cook's Distance	,003	,567	,104	,162	13
Centered Leverage Value	,001	,255	,077	,074	13

Izvor: Autori

Na osnovu provedenih i ovih dodatnih testova zaključuje se da model zadovoljava sve statističke parametre kvaliteta ocjene, te da je dobra reprezentacija stvarnosti i može poslužiti za optimalna ekonomska i poslovna odlučivanja.

ZAKLJUČAK

Rast vrijednost bruto društvenog proizvoda kao jednog od primarnih ciljeva svake nacionalne ekonomije bio je predmet istraživanja brojnih autora. Analize su provedene sa ciljem određivanja koji faktori utiču na rast BDP-a i pozitivno i negativno kako bi se mogle donositi odgovarajuće ekonomske i finansijske politike koje će podsticati kontinuirani i brži ekonomski rast. Značajnost ekonomskog rasta utoliko je veća ako je u pitanju tranzicijska ekonomija koja ulaže sve svoje kapacitete u cilju prvo ekonomske stabilnosti, a onda i rasta. Upravo takve karakteristike ima ekonomija Bosne i Hercegovine. Zemlja pokušava ostvariti što veće, ali i kontinuirane stope ekonomskog rasta.

Veoma važan makroekonomski pokazatelj za Bosnu i Hercegovinu jeste da bilježi povećanje robnog izvoza u Evropsku Uniju, kao svog najvećeg spoljnotrgovinskog partnera. Navedeni trend povećanja izvoza ima svoj kontinuitet kroz posmatrani period, uz manje oscilacije uslijed svjetske ekonomske krize. Na osnovu navedenog, cilj ovog rada je bio ispitati da li rast izvoza iz Bosne i Hercegovine na tržište Evropske Unije može uticati na ekonomski rast.

Kako bi se provelo pomenuto istraživanje i testirao postavljeni model primijenila se metoda najmanjih kvadrata. Rezultati pokazuju da se 80% varijabiliteta zavisne promjenljive, bruto društveni proizvod BiH, objasni nezavisnom promjenljivom, robnim izvozom iz BiH u EU. Također, model je zadovoljio sve statističke ocjene kvaliteta pa je zaključeno da model predstavlja dobru reprezentaciju stvarnosti i može poslužiti za odgovarajuća ekonomska odlučivanja.

Prema rezultatima ovog istraživanja ukoliko Bosna i Hercegovina želi osigurati brži ekonomski rast u narednim godinama onda makroekonomska politika mora biti stimulisanje robnog izvoza u Evropsku Uniju, a koju mora pratiti odgovarajuća zakonska regulativa i politička podrška.

Literatura

1. AbuAl-Foul, B., (2010), The causal relation between savings and economic growth: Some evidence from MENA countries.
Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Statistike robne razmjene sa inostranstvom za godine od 2005. do 2017.
[Online] Dostupno http://www.bhas.ba/index.php?option=com_publicacija&view=publicacija_pregled&ids=2&id=7&n=Vanjska%20trgovina [Pristup: 25.4.2018.]

2. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, (2016), Saopćenje, Bruto domaći proizvod-kvartalni podaci, broj 4.
3. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, (2013), Saopćenje, Bruto domaći proizvod-kvartalni podaci, broj 1.
4. Agrawal, P., (2000), Savings, investment and growth in South Asia. Mumbai: Indira Gandhi Institute of Development Research.
5. Agrawal, P., (2001), The relation between savings and growth: Cointegration and causality evidence from Asia. *Applied Economics*, 33(4), 499-513.
6. Agrawal, P., Sahoo, P., (2009), Savings and growth in Bangladesh. *Journal of Developing Areas*, 42(2), 89-110.
7. Basu, T., Barik, D., Arokiasamy, (2013), Demographic Determinants of Economic Growth in BRICS and selected Developed Countries, Presented in XXVII IUSSP International Population Conference (IUSSP-2013), August 2013 at BEXCO; Busan, Republic of Korea
8. Centralna banka Bosne i Hercegovine, Kvartalni bilteni: od Biltena 1 2005 godine do biltena 4 2017 godine
9. Krajišnik, M., (2013), Spoljna politika Bosne i Hercegovine i proširenje Evropske unije, Banja Luka: Nezavisni univerzitet Balja Luka SVAROG, 7, pp. 230-246.
10. Kurtović, S. & Talović, S. (2015), Impact of Trade Agreements with EU on the Reduction in Trade Balance Deficit of Bosnia and Herzegovina. *Journal of International and Global Economic Studies*, 8(1), pp. 68-92.
11. Kurtović, S. & Talović, S. (2015), Liberalization of Trade with the European Union and its Impact on the Reduction in Central European Free Trade Agreement 2006 Trade Balance Deficit. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(2), pp. 552-565.
12. Mohan, R., (2006), Causal Relationship Between Savings and Economic Growth in Countries with Different Income Levels, *Economics Bulletin*, Vol. 5, 1-12.
13. Nurudeen, A., (2010), Saving-economic growth nexus in Nigeria, 1970-2007: Granger causality and co-integration analyses, *Review of economic and business studies*, 3(1), 93-104.
14. Olajide S. O., (2009)., Does Saving Really Matter for Growth in Developing Countries? The Case of a Small Open Economy, [http:// economics.ca /2009/papers/ 0619 .pdf](http://economics.ca/2009/papers/0619.pdf)

Irma Đidelića, Ph. D., Senior Assistant

Faculty of Economics of the Džemal Bijedić University of Mostar

Haris Omerika, MA, Senior Assistant

Faculty of Economics of the Džemal Bijedić University of Mostar

THE IMPACT OF EXPORT GROWTH FROM BOSNIA AND HERZEGOVINA TO EUROPEAN UNION ON GDP IN BIH

Summary: The economic policy of the national economies is, as a rule, focused on the realization of macroeconomic and financial assumptions that will stimulate the GDP growth as the most important macroeconomic indicator of the country. In this context, the trade liberalization process between Bosnia and Herzegovina and the European Union should be considered, which would increase the value of BiH's GDP through increased international exchange. The aim of this study was to see whether the growth of exported goods from Bosnia and Herzegovina into the European Union can be put into function of its GDP growth. The analysis included indicators of gross domestic product of BiH and exports to the European Union for the period 2005 - 2017. In order to test the established hypothesis that the growth of exports from Bosnia and Herzegovina to the European Union has a statistically significant effect on the growth of its BGP, the least squares method was used. The research results show that GDP growth of Bosnia and Herzegovina is under significant statistical influence of the country's exports to the European Union. Growth of exports of goods from Bosnia and Herzegovina to the European Union explains about 80% of BiH's gross domestic product variability.

Key words: GDP growth, exports, European Union, Bosnia and Herzegovina

Dr. sc. Ivana Stipanović, docentica
Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru

Ivan Tomić, student diplomskog studija
Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru

METODE KRIMINALISTIČKE PSIHOLOGIJE

Sažetak: U radu se razmatraju pojam i ciljevi metoda kriminalističkog profiliranja počinitelja kaznenih djela. Metode kriminalistike uopće, kao i kriminalističke psihologije služe prevenciji izvršenja kaznenog djela, odnosno otkrivanju i rasvjetljavanju počinjenog kaznenog djela, otkrivanju i identificiranju počinitelja kaznenog djela, pronalaženju i osiguranu dokaza radi uspješnijeg pokretanja i okončanja kaznenog postupka. Kriminalistička psihologija jedan je od važnijih i ekspanzivnijih dijelova suvremene kriminalistike. Kompleksnost kriminaliteta i disparitet pojavnih oblika u suvremeno doba korelativno utječu na razvoj kriminalističke psihologije i primjenu njezinih metoda oslonjenih na kognitivne procese sudionika kaznenog postupka. Psihološki procesi osumnjičenog, svjedoka, žrtve kaznenog djela i drugih aktera postupka srž su predmeta kriminalističke psihologije. Metode kriminalističke psihologije značajne su ne samo za kriminalistiku kao znanstvenu disciplinu, nego i za kazneni postupak u cjelini, pa je njihovo konstantno proučavanje i usavršavanje nasušna potreba.

Ključne riječi: kriminalistička psihologija, metode kriminalističkog profiliranja, metode otkrivanja detekcije

UVOD

Danas još uvijek ne postoji općeprihvaćena definicija kriminalističke psihologije, prije svega zbog uske povezanosti s psihologijom kriminaliteta i teškoća u njihovom diferenciranju. Zbog složenosti psihologije uopće, kriminalistička psihologija, u cilju efektivnog doprinosa cilju kaznenog postupka, mora objedinjavati znanja raznih područja psihologije, počevši od opće, razvojne i socijalne psihologije sve do kriminalističke psihopatologije. Može se reći da se kriminalistička psihologija pojavljuje kao primijenjena psihološka disciplina čije se metode i znanja primjenjuju u istrazi u cilju prikupljanja relevantnih informacija, dokaza na osnovu kojih se utvrđuje činjenično stanje u svezi s određenim kaznenim djelom i njegovim počiniteljem.

Odnos između kriminalistike i kriminalističke psihologije teško je precizno odrediti. Njihova isprepletenost vidljiva je u sadržaju, koji se tiče motiva izvršenja kaznenog djela, procesu i načinu donošenja odluke o počinjenju kaznenog djela, ponašanju počinitelja kaznenog djela prije, za vrijeme i poslije kaznenog djela. Aplikabilnost metoda kriminalističke psihologije treba doprinijeti razotkrivanju počinitelja kaznenog djela, efektivnosti postupka kao i cilju koji se prije svega sastoji u utvrđivanju kaznene odgovornosti i primjeni sankcija prema stvarnom počinitelju uz istovremeno izbjegavanje osude i primjene sankcije prema nevinim subjektima.

Primjena znanja, metoda i postupaka kriminalističke psihologije značajna je u postupku otkrivanja počinitelja kaznenog djela, te time zaštite društva i čovjeka, kao osnovne stanice društva, od sve složenijih oblika kriminaliteta. Osposobljenost, kompetentnost i permanentna edukacija subjekata postupka ovlaštenih za otkrivanje počinitelja na polju kriminalističke psihologije odnosno ukazivanje na značaj potonjeg, jedno je od nastojanja rada.

Rad je tematski podijeljen na nekoliko cjelina. U prvom dijelu analizira se odnos kriminalistike i kriminalističke psihologije, kao i utjecaj kriminalističke psihologije na rad policije, značaj osposobljenosti policije i poznavanja temeljnih metoda kriminalističke psihologije u hvatanju počinitelja. U drugom dijelu rad prati metode otkrivanja ili detekcije kao jednu od tri osnovne metode kriminalističke psihologije, te tipove i efikasnost kriminalističkog profiliranja. U trećem dijelu razrađuje se metode detekcije laganja, strategije otkrivanja laži, te faktori koji pomažu u razotkrivanju lažnog iskaza kao i važnost suvremenih uređaja poput poligrafa. Završni dio rada odnosi se na metode ili tehnike saslušanja osumnjičenog.

Potrebno je navesti da se u ovom radu pristupa bez pretenzije iscrpnog analiziranja ovih metoda, koje su u razvoju, a oko kojih znanstvenici još uvijek imaju oprečne stavove upravo zbog neistraženosti, ali i potrebe fleksibilnosti u primjeni ovih znanja, već autori nastoje prikazati osnovne metode i značaj primjene od strane policije, suda, tužitelja i drugih sudionika postupka čiji je zadatak prikupljanje dokaza o izvršenom kaznenom djelu i zaštita društvenog poretka od počinitelja kaznenog djela.

1. Odnos kriminalistike i kriminalističke psihologije

U cilju određivanja predmeta kriminalističke psihologije, nužno je razmotriti njezin odnos prema kriminalistici. Taj je odnos interaktivan. Kriminalistika se određuje kao znanstvena disciplina i praktična djelatnost koja se bavi pojavnim oblicima kaznenih djela, sustavno ih istražujući i primjenjujući znanstvene metode

i pravila iskustva u njihovom otkrivanju i razjašnjavanju, kao i u otkrivanju i identificiranju njihovih izvršitelja.¹

Kriminalistička psihologija pojavljuje se kao posebna psihološka disciplina čija su znanja od posebnog značaja za kriminalistiku. Ponašanje počinitelja *tempore criminis*, utjecaj socijalnog faktora, motivi za izvršenje kaznenog djela kao i druga ponašanja koja supsumiraju kognitivne psihološke procese, a koji su u svezi s kaznenim djelom i njegovim počiniteljem, predmet su kriminalističke psihologije. Danas je pak sasvim sigurno da psihologijska znanja i vještine mogu doprinijeti planiranju i provođenju procesa kriminalističkog istraživanja krivičnih djela, te utvrđivanju i procesuiranju njihovih počinitelja.²

Od posebnog značaja na području kriminalističke psihologije jesu njezine metode. Razlikujemo metode otkrivanja, metode ili tehnike saslušanja te metode detekcije laganja. Sve ove metode psihološkog su karaktera, ali ujedno spadaju u područje forenzičke psihologije.³ Navedene metode trebaju se primijeniti u kriminalističkoj istrazi u cilju razotkrivanja počinitelja kaznenog djela i efikasnijeg vođenja kaznenog postupka.

U nastavku ćemo razmotriti značaj kriminalističke psihologije u radu policijskih organa koji svojim radom trebaju doprinijeti ostvarenju predmeta kriminalističke psihologije, a radi zaštite društva od kriminaliteta.

1.1. Utjecaj kriminalističke psihologije na rad policije

Psihologija kao znanost primjenjiva je u većini društvenih aktivnosti. Njezin poseban značaj dolazi do izražaja kod otkrivanja počinitelja kaznenog djela. Iskustva i saznanja psihologije u ovom postupku trebaju doprinijeti otkrivanju dokaza, utvrđivanju činjeničnog stanja pa time i otkrivanja počinitelja. Važnost kriminalističke psihologije u praktičnoj djelatnosti ovisna je od njezine efikasne primjene od pripadnika kriminalističke policije.

Imajući u vidu da se kazneno djelo pojavljuje kao skup objektivnih i subjektivnih elemenata, primjena psiholoških znanja pokazuje se kao neizostavna. S obzirom da se kaznena djela mogu razvrstati po različitim kategorijama, kao i s obzirom

1 Sijerčić-Čolić, H., Krivično procesno pravo-Knjiga 1, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012., str.36

2 Deljković, I., Fazlić, A.: Značaj metode kriminalističkog profiliranja za planiranje kriminalističkog istraživanja, str. 28 file:///C:/Documents%20and%20Settings/HUM/My%20Documents/Downloads/split_PDFsam_cl_2_Kriminalisticka_teorija_i_praksa_5.pdf

3 Forenzička psihologija je jedna od disciplina psihologije u kojoj psiholozi ili psihijatri (forenzička psihijatrija) primjenjuju psihologijska znanja i načela na pravna pitanja i postupke, odnosno daju stručno mišljenje o mentalnom zdravlju pojedinaca koji su uključeni u neki pravni postupak. Vidi: Forenzična psihologija, https://hr.wikipedia.org/wiki/Forenzi%C4%8Dka_psihologija, 07.03. 2016.

na činjenicu različitost počinitelja kaznenog djela, kao psihološke jedinice, pripadnici kriminalističke policije koriste psihološka saznanja u saslušanju osumnjičenih, svjedoka, žrtava kaznenog djela i drugih sudionika. Policijski djelatnici svakodnevno se susreću s različitim tipovima počinitelja, s različitim motivima izvršenja. Žene, djeca, psihički poremećene osobe s težim ili lakšim oblicima mentalnog poremećaja, ubojice, silovatelji samo su neke od kategorija osoba koje se pojavljuju kao počinitelji. Psihološki procesi, utjecaj okoline, dobi, spola, materijalnog i kulturnog statusa utječu na počinjenje kaznenog djela. Kriminalistička policija mora primjenjivati znanja kriminalističke psihologije u njihovom otkrivanju. Ispitivač ponajprije treba izvršiti podjelu počinitelja prema navedenim kategorijama, ne samo prema vrsti kaznenog djela, nego i prema psihološkim karakteristikama koje su dominantne u strukturi ličnosti, a zatim izabrati najprikladnije metode saslušanja, ocjenjivanja iskaza, ali i primijeniti metode detekcije laganja, fenomena koji je često sretan u prikupljanju personalnih dokaza o kaznenom djelu.

Dakle, jedan od praktičnih zadataka kriminalističke psihologije jest i poboljšanje rada policijskih službenika koji sudjeluju u kriminalističkoj istrazi. Tijekom godina prakse pokazala su se negativna djelovanja policije, pod čim se ponajprije podrazumijeva pogrešna primjena psiholoških metoda, kao što su blefiranja, pritisci i obmanjivanje osumnjičenih, prenaplašavanjem značaja kaznenog djela što je vodilo nerijetko lažnim priznanjima. Efikasna primjena metoda kriminalističke psihologije ujedno je zadatak policijskih službenika, a istovremeno utječe na prikupljanje dokaza i otkrivanje počinitelja kaznenog djela.

1.2. Osnovne metode kriminalističke psihologije

Metode koje se koriste u istrazi kaznenih djela, a koji svoj supstrat nalaze u psihološkom elementu, možemo podijeliti u sljedeće skupine⁴:

- Metode otkrivanja
- Metode detekcije laganja
- Metode saslušanja

U nastavku ćemo pobliže analizirati svaku od navedenih metoda, što je ujedno i bit ovoga rada.

2. Psihološki aspekt metoda otkrivanja – kriminalističko profiliranje

Pojava raznovrsnih, pa i vrlo teških kaznenih djela zahtjeva učinkovite metode otkrivanja kaznenih djela i njihovih počinitelja. Kriminalističko profiliranje

⁴ Navedena podjela, kao i daljnja objašnjenja dana prema: Baić, V., Kriminalistička psihologija-skripta, Beograd, 2014., str. 17

može se definirati⁵ kao identifikacija glavnih karakteristika ličnosti i ponašanja pojedinca temeljena na analizi kaznenih djela koje je počinio.⁶ Kriminalističko profiliranje je sveobuhvatan proces koji počinje prikupljanjem podataka sa mjesta zločina, smještanje podataka u kontekst (formulisanje hipoteza o počinioocu, žrtvi/ama i njihovom odnosu, te potencijalnim aktivnostima počinioaca u budućnosti), donošenje odluka o daljim aktivnostima (traganje za počinioцем i njegova identifikacija), sprovođenje odluka u djelo, revizija prethodnih hipoteza (o profilu ličnosti i ponašanja počinioца) usljed novih dokaza i saznanja, planiranje pregovaranja sa počinioцем (ukoliko je to potrebno), privođenje počinioца, njegovo ispitivanje, te intervju s počinioцем kako bi se utvrdila validnost profila⁷. Efikasno ostvarivanje ovog zadatka ishodilo je dva poznata načina kriminalističko profiliranja: američki i engleski pristup.

2.1. FBI stil profiliranja prijestupnika

Ovaj stil profiliranja definira se kao pokušaj prikupljanja specifičnih informacija o tipu pojedinca koji je izvršio određeno kazneno djelo. Izrada profila nepoznatog počinitelja kaznenog djela utemeljena je na prikupljenim dokazima od strane policije koja prvenstveno koristi dokaze koji su prikupljeni na mjestu izvršenja djela, a dijele se na organizirana i neorganizirana mjesta izvršenja. Ova podjela mjesta izvršenja značajna je za profiliranje počinitelja⁸. Tako organizirano mjesto ukazuje na viši nivo inteligencije, pripremljenost za izvršenja, ljubaznost, život s partnerom dok neorganizirano mjesto pokazuje da je izvršitelj osoba nižeg nivoa inteligencije, da ima posao koji ne zahtijeva visoku stručnost, samotnjački stil življenja.

FBI stil profiliranja uključuje nekoliko faza:

- Faza 1: prikupljanje podataka, policijski izvještaji, dokazi s mjesta zločina,
- Faza 2: klasifikacija mjesta zločina na organizirano i neorganizirano
- Faza 3: rekonstrukcija zločina-hipoteze o ponašanju izvršitelja, načinu odvijanja i izvršenja kaznenog djela
- Faza 4: izrada profila, pretpostavljanje o demografskim karakteristikama, psihičkim karakteristikama i navikama

5 U literaturi se mogu pronaći i druge definicije kriminalističkog profiliranja: Kriminalističko profiliranje predstavlja multidisciplinarni pristup (prije svega kriminologije, psihologije i forenzike) u proučavanju kaznenih djela, točnije, počinitelja kaznenih djela, kao što su silovanja, ubojstva, paleži, otmice, krađe, ali i primjerice, terorizam. Vidi: Klinička psihologija, <http://www.istrazime.com/klinicka-psihologija/sto-je-kriminalisticko-profiliranje/>, 09.03. 2016.

6 Tako: Slaviček, I., Doležal, D., Kriminalističko profiliranje, Vol. 48, br.2, <http://hrcak.srce.hr/87798>, 09.03. 2016.

7 Repišti, S.:Kriminalističko profiliranje i fenomenologija masovnih, nekontrolisanih i serijskih ubistava, Antropologija 16 sv.1, 2016., str. 28.

8 O prikupljanju dokaza na mjestu događaja vidi: Kolar-Gregorić, T., Kriminalistička tehnika, Zagreb, 1995., str. 15

Osnovna funkcija izrade FBI profila izvršitelja kaznenog djela, je prije svega sužavanje kruga osumnjičenih izvršitelja, dok se druga funkcija odnosi na povezivanje više serijskih kaznenih djela, kao i davanje informacije o mogućem broju izvršitelja. Povezivanje kaznenih djela i izvršilaca na ovaj način omogućuje dobivanje informacija od strane različitih policijskih kriminalističkih timova, koji istražuju kaznena djela, koja na prvi pogled nisu povezana.⁹

2.2. Engleski pristup profiliranja prijestupnika

Najveći doprinos nastanku ovog pristupa dao je profesor psihologije dr.David Canter. Metoda je induktivna, i ovisi o kvantiteti i kvaliteti prikupljenih dokaza. Ova metoda odnosno pristup poznata je kao psihologija istrage. Osnovne komponente ove metode poznate su kao pet-faktor, a to su: međuljudska povezanost, važnost mjesta i vremena, kriminalne karakteristike, kriminalna karijera i forenzična svjesnost.¹⁰

Međuljudska povezanost odnosi se na način ophođenja ljudi u interakciji s drugim ljudima. Canter smatra da će se počinitelj prema žrtvi ponašati kao što se ponaša s drugim ljudima u svakodnevici. Važnost mjesta i vremena odražava neke karakteristike ličnosti počinitelja: poznato mjesto utjecat će na sigurnost počinitelja pri izvršenju, manje dokaza. Kriminalne karakteristike omogućuju istražiteljima tipologiju kaznenog djela s kojim se suočavaju, pa se na osnovu ovih karakteristika nastoji deducirati ono što je karakteristično za određenog počinitelja. Kriminalna karijera odnosi se na sličnost ponašanja počinitelja tijekom izvršenja serije kaznenih djela, ali inkorporira mogućnost promjene i adaptacije kod narednih kaznenih djela, a kao rezultat iskustvene spoznaje. Peta komponenta, forenzična svjesnost odnosi se na porast znanja o istražnim metodama i tehnikama počinitelja, a kao rezultata ranije komunikacije s kaznenopravnim sustavom.¹¹

Ovom pristupu upućuje se kritika zbog prenamaglašenog oslanjanja na statističke pokazatelje prilikom profiliranja počinitelja, kao i nefleksibilnost.

2.3. Efikasnost kriminalističkog profiliranja

Istraživanja su pokazala kako znanje o psihološkim procesima, istražno iskustvo, intuicija i sposobnost logičkog zaključivanja određuju uspješnost profilera, policajaca i psihologa u profiliranju počinitelja. Psiholozi¹² su se pokazali superiorniji u polju predviđanja karakteristika ličnosti počinitelja, dok su se

9 Baić, V., op.cit., str. 19

10 Slaviček, I., op.cit., str. 158-162

11 Vidi: Investigative Psychology, <http://www.all-about-forensic-psychology.com/da-vid-canter.html>, 10.03. 2016.

12 O ulozi psihologa vidi: Bull,R. i ostali, Criminal Psychology, Oxford, 2011., str. 23-26

stručni profileri pokazali uspješnijima na području osobnih navika i fizičkih karakteristika, spola, dobi. Kriminalističko profiliranje trebalo bi biti precizno i točno, što ne znači da mora nužno biti točno da bi bilo korisno. Profiliranje potiče dalju istragu i usmjerava je, omogućuje nove tragove, dokaze, nova mjesta obrade te u konačnici, posredno ili neposredno, doprinosi krajnjem cilju hvatanju počinitelja.

3. Metode detekcije laganja u kriminalističkoj psihologiji

Detekcija laži jedno je od najzanimljivijih područja forenzičke i kriminalističke psihologije. Korištenjem laži onaj koji daje kakvu lažnu izjavu nesvjesno producira različite psihološke, kognitivne, ali i fizičke procese i znakove. U čovjeku koji laže odvijaju se simultano emocionalni, kognitivni i procesi pokušaja kontrole ponašanja kako bi se ostvario željeni cilj koji se postiže lažnim iskazom. Kad se promatra s aspekta kaznenog postupka, ljudi lažu uglavnom na dva glavna načina: prikrivanjem ili ispuštanjem informacija i izmišljanjem ili krivotvorenjem informacija¹³.

Indikatori laži mogu se podijeliti na subjektivne i objektivne, te verbalne i neverbalne indikatore. Indikatori laganja nisu dokazi laganja, oni su indiciji koji, ukoliko su ispravno interpretirani, mogu pomoći u ispravnoj procjeni vjerodostojnosti iskaza¹⁴. Subjektivni indikatori laganja predstavljaju takve indikatore, znakove koji se prema percepciji i vjerovanju pojedinca čine znakovima laži. Drugim riječima, policija-ispitivač na osnovu netočnih informacija vjeruje da neki znakovi koje ispitivani pokazuje ukazuju na laž, iako ti znakovi u biti ne mogu kvalitetno opredjeljivati niti istinito niti lažno iskazivanje.

Objektivni indikatori laganja nešto su precizniji i mogu pomoći u pronalaženju dokaza-očjeni vjerodostojnosti iskaza osumnjičenog i svjedoka i hvatanju počinitelja.¹⁵

3.1. Neverbalni pokazatelji laži

Nesvjesne emocionalne ekspresije koje se mogu uočiti na nečijem tijelu nazivaju se emocionalna curenja. Riječ je o nesvjesnim pokretima i znakovima koji se ne

13 Pavliček, J.: Znanstveno utemeljena detekcija laganja u funkciji kaznenog postupka, Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu, Zagreb, Vol.14 broj 2/2017., str. 654

14 ibidem.

15 Iako su u suvremenoj psihologiji razvijene stručne metode, neki autori i dalje navode nesposobnost onih koji ocjenjuju vjerodostojnost iskaza u prepoznavanju laži. U literaturi se navodi kako policija i stručni ispitivači pokazuju neznatno veći postotak uspješnosti detektiranja laži u odnosu na obične ljude. Tako: Damjanović, N., Ljubin-Golub, T., Metode otkrivanja laži, Vol.18, br.2, <http://hrcaak.srce.hr/79343>, 11.03.2016.

mogu kontrolirati, a koji itekako mogu ukazivati na laž. Ono što je karakteristično za neverbalne pokazatelje laži jest činjenica da većina istraživača smatra ove pokazatelje pouzdanijim indikatorima laži od verbalnih znakova. Glavni predmet promatranja jesu nesvjesne radnje, pokreti dijelova tijela i izrazi lica.¹⁶ Razlog je, kao što je ranije navedeno, nemogućnost kontrole svih emocija koji nastaju kao posljedica nekih kognitivnih procesa. U literaturi se navodi kako se emocionalna curenja manifestiraju kroz tri pokreta tijela¹⁷:

1. Amblemi ili simboli signali su koji svoje značenje ostvaruju pored govora, to su voljni pokreti koji imaju sposobnost da u potpunosti zamjene jednu riječ ili cijelu rečenicu. Amblemi koji se koriste da bi iskazali istinu na tijelu se pokazuju kroz simetrične pokrete, a u suprotnom slučaju ukazuju na laž. Kada se amblem koristi izvan uobičajenog konteksta, može ukazivati na pokušaj kontrole emocija, odnosno zadržavanje istine: anksiozna osoba pokazuje simbol da je sve uredu.

2. Ilustratori ili opisivači popratni su znakovi govora. Osoba koja laže više pozornosti obraća na strukturu govora s obzirom na kreiranje priče u mozgu, pa izostavlja ilustratore koji većinom proizlaze iz emocija. Dakle, neadekvatno korištenje, kao i izostanak ovih faktora ukazuje na veliku vjerojatnost da osoba laže.

3. Oponašanje ili reflektiranje

Uključenost sudionika u komunikaciju manifestira se i kroz oponašanje pokreta drugog sudionika, odnosno izostanak ovakvog postupanja ukazuje na vjerojatnost da drugi sudionik prikriva istinu, laže.¹⁸

3.2. Verbalni pokazatelji laži

Verbalno ponašanje složena je funkcija organizma i ličnosti koja je pod utjecajem misaonih sadržaja. Da bi se uočili verbalni pokazatelji laži potrebno je obratiti pažnju na četiri karakteristike govora: struktura iskaza, verbalna curenja, kvaliteta vokalnog izražavanja i stav.

Skup riječi, rečenica i konstrukcija mogu biti značajan izvor znakova za ocjenu istinitosti nečijeg govora. Istinit iskaz najčešće se pojavljuje kao prirodna komunikacija osobe koja govori istinu i nastoji da joj drugi vjeruje. Međutim, ako osoba koja govori istinito pretpostavi da joj se neće vjerovati može se previše truditi, što će rezultirati dodatnim nepovjerenjem prema njenom iskazu. Također, drugi psihički i fiziološki procesi: glad, umor, stres,... mogu utjecati na strukturu iskaza. Lažni iskaz konstrukciju temelji često na sljedećim tipovima rečenica: papagajске rečenice i rečenice dodavanja, rečenice prebacivanja krivnje,

16 Pavliček, J., op. cit. str. 659.

17 Objašnjenje prema: Baić, V., op.cit., str.52

18 Usporedba osoba koje govore istinu i drugih pokazuje da osobe koje lažu: imaju viši ton glasa, više oklijevaju u govoru, češće griješe u govoru i oklijevaju u odgovaranju, koriste manje ilustracija, smanjuju pokrete rukama i prstima, smanjuju pokrete stopalima i nogama. Tako : Damjanović, N., op.cit. str. 226-228, 11.03.2016.

prigovorne, opširne i šture rečenice, rečenice izbjegavanja, eufemizmi.

Verbalna curenja konsekvencija su pretjeranog kognitivnog napora pri konstrukciji laži i njihovog održavanja. Preopterećenost mozga zbog nastojanja da se zapamte svi lažno izrečeni detalji rezultiraju verbalnim curenjima.

Kvaliteta vokalnog izražavanja najnepouzdaniji je indikator, a njegove su karakteristike povišen tonalitet glasa, duge pauze prije početka govora, općenito usporen govor s greškama i poštalicama, zategnuta i napeta boja glasa. Međutim, ovaj indikator pretežno je subjektivne prirode pa se ne može koristiti kao isključivo relevantni faktor otkrivanja laži.

Procjena stava podrazumijeva ocjenu cjelokupnog ponašanja ispitivane osobe. Spremnost na suradnju, samouvjerenost pokazuju da je iskaz istinit. Nasuprot, nekooperativnost, nervoza pokazatelji su laži. U svakom pojedinom slučaju, pri ocjeni vjerodostojnosti iskaza potrebno je procijeniti cjelokupan stav pod kojim pojmom supsumiramo ukupnost ponašanja jedne osobe pri davanju iskaza, a u korelaciji s naprijed navedenim elementima.

3.3. Fiziološki pokazatelji-poligrafsko ispitivanje

Otkriće poligrafa 1919. godine prosperitetno je utjecalo na kriminalistiku, ponajprije kao olakšanje dobivanja istinitih iskaza od ispitivanih. Poligraf je uređaj kojim se mjere promjene u emocionalnom uzbuđenju za koje se pretpostavlja da se pojavljuju pri izricanju laži, dakle kao indikatori laži. Poligraf može utvrditi promjenu neke emocije, ali ne i koja je emocija u pitanju.¹⁹

Iako postoje različite konstrukcije, većina poligrafa bilježi disanje, krvni tlak, puls i psiho-galvanski refleks. Glavni elementi poligrafa su: kardiosfigmograf, mjeri pad i rast krvnog tlaka i frekvenciju srčanih otkucaja; galvanograf, mjeri električnu provodljivost kože; pneumograf, mjeri odnos udisaja i izdisaja te frekvenciju disanja; pletizmograf, mjeri krvni obujam u prstu i ergograf koji registrira drhtanje tijela. Fiziološke promjene koje se događaju pri poligrafskom testiranju istodobno se bilježe na jednoj traci, na osnovu kojih kvalificirane i ovlaštene osobe očitavaju rezultate. Ovo testiranje odvija se u posebnim sobama, tkz. poligrafskim laboratorijima koje su posebno uređene kako bi se otklonili nepoželjni utjecaji na poligrafista i ispitivanog.

Pri poligrafskom ispitivanju koriste se testovi koji se dijele na kontrolne i

¹⁹ U literaturi se pojavljuju različita stajališta o prikladnosti informacija prikupljenih korištenjem poligrafa. Danas se nerijetko zastupa stav prema kojemu informacije dobivene poligrafskim testiranjem ne mogu koristiti kao dokazi u postupku pred sudom. Vidi: Lazić, D., Primena poligrafa kao dokaznog sredstva u zakonodavstvu Republike Srbije, <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0352-3713/2014/0352-37131412069L.pdf>, str.70-78, 12.03.2016.

operativne. Kontrolni se testovi koriste radi utvrđivanja specifičnog načina fiziološkog reagiranja ispitanika na improvizirane vizualne stimuluse, ali i za adaptaciju ispitanika i uvjeravanje u točnost poligrafskog testiranja.²⁰

Operativni testovi jesu oni koji se primjenjuju pri rasvjetljavanju kaznenog djela, a najčešće se primjenjuju kao metoda relevantnih i irelevantnih pitanja i metoda vrhunca napetosti.

Neizravna metoda ili metoda vrhunca napetosti upotrebljava se u kriminalističkoj istrazi, a ima za cilj odgovoriti na zlatna pitanja kriminalistike: tko, kada, gdje, s kim, čime, zašto? Primjenjuje se na dva načina: s obzirom na činjenice vezane za kazneno djelo i s obzirom na činjenice i okolnosti koje se odnose na kazneno djelo koje su nerazjašnjene, a treba ih razjasniti. Svrha ovog testa sastoji se u neminovnom približavanju kritičnom pitanju koje može poznavati samo krivac, dok se kod nevine osobe ne može znati koje je od niza pitanja kritično pitanje budući da nevina osoba ne pokazuje na poligrafskom testu specifičnu reakciju na kritično pitanje jer je ono rezervirano za krivca. Primjenom ove metode neophodno je utvrditi specifičnu reakciju, odnosno povezanost ispitivanog s kaznenim djelom u najmanje tri reakcije. Ova se metoda smatra najpogodnijom u obuci ispitivača te u kasnijem radu. Nedostatak ove metode sastoji se u pronalaženju kritičnog pitanja koje zaista može poznavati samo krivac, te na taj način isključiti mogućnost teške zablude do koje bi moglo doći u situaciji kada je i nevinim osobama poznat ovaj detalj (kritično pitanje) kaznenog djela²¹.

Preporučuje se da ispitivač ne zna unaprijed točne odgovore, jer njihovo poznavanje može dovesti do tzv. Pigmalion ili Rozentalovog učinka koji ovdje podrazumijeva da odgovor ispitanog odgovara prethodnom očekivanju ispitivača. Prema sadržaju, testovi koji se primjenjuju kod ove metode, mogu se podijeliti na: test vrste kaznenog djela, test sredstva izvršenja, test visine svote, test vremena, test mjesta počinjenja, test identifikacije, opći test i druge.

Kontrolna pitanja moraju biti konstruirana tako da budu jasna i u skladu s ovom metodom kako bi se izbjegle moguće pogreške: prepoznavanje kritičnog pitanja od nevinog ispitanika i druge, koja se odnosi na poznavanje nekih činjenica i okolnosti o kaznenom djelu od nevine osobe koja se ispituje, a koja tada presumira da će njezino poznavanje tih činjenica usmjeriti ispitivača na njezinu krivnju.

Metoda relevantnih i irelevantnih pitanja ili izravna metoda sastoji se od serije relevantnih pitanja koje se tiču djela koje se istražuje, a koja su pomiješana s irelevantnim pitanjima kojima je cilj ublažiti napetost ispitanika i uspostava emocionalne ravnoteže. Upotrebljava se u slučajevima neupotrebljivosti neizravne

20 Tako: Baić, V., op.cit., str.35-41

21 Vidi: Aleksić, Ž., Kriminalistika, Privredna štampa, Beograd, 1979., str. 236-240

metode, a obuhvaća četiri faze:

- Formuliranje pitanja o kojima se raspravlja s ispitanikom, koja mogu biti relevantna, irelevantna i kontrolna
- Postupak stimulacije, kojemu je cilj uvjeriti ispitanika u točnost poligrafskog testiranja. U tu svrhu koriste se test kontrolnih pitanja s kartama i test kontrolnih pitanja s brojevima.²²
- Postavljanje pripremljenih pitanja, koja se odnose na kazneno djelo povodom kojega se vrši poligrafsko testiranje
- Interpretacija rezultata poligrafskog testiranja, odnosno očitavanje fizioloških reakcija pri testiranju od ispitivača

Kao nedostatak ove metode u znanosti se navodi imputiranje krivnje putem tzv. kompleks krivnje pitanja, koja obuhvaćaju provjeru reakcije pri lažnom optuživanju okrivljenog za neko izmišljeno djelo, ali time i pojačava fiziološke reakcije što može dovesti do pogrešnih rezultata.

3.3.1. Točnost poligrafa

Poligraf se ponajprije koristi u istrazi radi provjeravanja iskaza osumnjičenog te utvrđivanja relevantnih podataka vezanih za kazneno djelo. Korištenje metode poligrafa potrebno je preciznije urediti zakonskim mpropisom koji regulira djelatnosti i ovlaštenja policijskih službenika²³. Međutim, u nekim zemljama kao što su SAD poligraf se primjenjuje i u poslovne svrhe.

Točnost poligrafa nije znanstveno utvrđena, ali se u literaturi navodi da poligrafsko testiranje u 90 % pokazuje točnost. S tim u svezi, može se konstatirati da se poligraf ne može lako prevariti, ali može poligrafist. Ovo potonje iz razloga što utvrđivanje istinitosti iskaza ispitanika nije samo rezultat poligrafskog testiranja nego i cjelokupne ocjene poligrafskog ispitivača laže li ili ne ispitana osoba.

Na točnost poligrafskog testiranja negativno utječe i tzv. Otelova greška²⁴. Radi se o situaciji u kojoj ispitivač zanemaruje moguću emocionalnu uzbuđenost ispitanika zbog čega njegov iskaz tretira kao lažan. Drugi problem je mogućnost primjene protumjera odnosno ciljanih tehnika kojima ispitanik nastoji stvoriti dojam istinitosti, a to su: tjelesne protumjere, kao što su grizenje jezika ili pritiskanje prstiju kako bi se izazvale jače emocionalne reakcije na kontrolna

22 Detaljnije o ovim testovima vidi: Baić, V., op.cit., str. 38.

23 Policijski službenik je ovlašten provesti poligrafsko ispitivanje nakon što osobu upozna: s radom poligrafa; s pravom da se ne podvrgne ispitivanju; da rezultat ispitivanja ne može biti upotrebljen u kaznenom postupku.-detaljnije o upotrebi poligrafa u 2. Zakon o policijskim poslovima i ovlastima Republike Hrvatske, Narodne novine br.76/09, 92/14., čl. 14.

24 Kao razlozi za pojavu Otelove greške mogu se navesti: mišljenje ispitanika da policija nije nepogrešiva, što pojačava emociju straha, mišljenje da policija nije objektivna i pravedna, nepovjerenje prema točnosti poligrafa, nepovjerenje prema ispitivaču koji može dati pogrešnu ocjenu poligrafskog testa, prirodno veća plašljivost ispitanika koja može dovesti do jače reakcije.

pitanja i psihološke protumjere, primjerice brojanje unazad što može rezultirati izostankom procesuiranja relevantnih pitanja. Rezultat poligrafskog ispitivanja u sustavu krivičnoprocesnog zakonodavstva Bosne i Hercegovine još uvijek se ne prezentira na sudu tijekom krivičnog postupka, već je njegova upotreba zadržana na razini istrage²⁵.

3.4. Ostale metode detekcije laži

Pored navedenih metoda razvijene su još neke²⁶. Metoda za procjenu valjanosti iskaza je tehnika koja je nastala u cilju provjere iskaza djece, pa se i danas najviše koristi u slučajevima zlostavljanja djece, iako mnogi zagovaraju njezinu primjenu i pri ispitivanju odraslih. RM (eng. Reality Monitoring) metoda temelji se na pretpostavci postojanja razlike između događaja koji su se stvarno dogodili od onih koji nisu odnosno na spoznaji različitih kognitivnih procesa utemeljenih na stvarnim događajima u odnosu na procese uzrokovane izmišljenim događajima.

Metode otkrivanja laži snimanjem moždanih aktivnosti temelje se na pretpostavci aktiviranja različitih područja u mozgu u slučaju istine i laži, a u njih spadaju: funkcionalna magnetna rezonanca ili fMRI metoda i elektroencefelogram metoda. Također, poznate su i metoda analize stresa glasa, bazirana na mjerenju nečujnih fluktuacija u ljudskom glasu i infracrveni poligraf kod kojega se ultraosjetljivom infracrvenom kamerom otkriva laž analizom temperature oko očiju.

4. Metode saslušanja u odnosu na psihološki faktor

Ispitivanje, saslušanje kao kaznenoprocesna radnja u postupku služi kao izvor saznanja o relevantnim činjenicama. Taktika, tehnika i psihologija ispitivanja osumnjičenog ovise od procesnog položaja osumnjičenog. S kriminalističkog aspekta, značajno je nekoliko metoda koje se primjenjuju kod ispitivanja osumnjičenog: kriminalistički intervju, Reidova tehnika, WZ tehnika, PEACE model i kognitivni intervju. O svakom ispitivanju osumnjičenog sastavlja se poseban zapisnik, a bitni dijelovi iskaza unose se doslovno u zapisnik.²⁷

4.1. Riedova tehnika

Riedova tehnika, poznata i kao američki pristup, koristi se kada postoji

25 Bjelinčević: Pristup poligrafu s aspekta krivičnoprocesnog zakonodavstva BiH i RH Polic. sigur. (Zagreb), godina 25. (2016), broj 2, str. 193.

26 Detaljnija objašnjenja o ovim metoda vidi: Damjanović, N., op.cit., str.228-233, 13.03.2016.

27 Čl.93 Zakona o kaznenom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine FBiH, br.35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 09/09, 12/10, 8/13, 59/14.

vjerojatnost krivnje osumnjičenog. Obuhvaća nekoliko koraka:

- Pozitivno sukobljavanje ili konfrontacija, sastoji se u navođenju dokaza, stvarnih ili izmišljenih, pred osumnjičenim. Pretpostavlja se da osumnjičeni skriva informacije, dokaze, pa se ovakvim pritiskom nastoji utjecati na osumnjičenog.
- Razvoj teme obuhvaća dva pristupa: emocionalni i neemocionalni. Kod emocionalnog pristupa ispitivač uspostavlja bliži odnos s osumnjičenim moralnim opravdavanjem kaznenog djela, prebacivanjem krivnje, poistovjećivanjem s osumnjičenim. Ova taktika u biti je minimalizirajuća i sastoji se u ublažavanju kaznenog djela s ciljem utjecanja na priznanje kaznenog djela od osumnjičenog. Ukoliko je osumnjičeni emocionalno nepristupačna osoba, koristi se maksimalizirajuća taktika, koja se sastoji u prenaplašavanju težine kaznenog djela i kazne, pa i predočavanjem osumnjičenom izmišljenih dokaza, a u cilju priznanja kaznenog djela. Pretpostavlja se da nevine osobe neće uzmaknuti pred ovakvim taktikama, što i ne mora biti uvijek točno.
- Prevladavanje primjedbi, sastoji se u otklanjanju primjedbi koji osumnjičeni iznosi u svoju obranu.
- Postizanje i održavanje pažnje osumnjičenog, može se ostvariti fizičkim približavanjem, kontaktom očima, oslovljavanjem osumnjičenog imenom.
- Kontroliranje i upravljanje raspoloženjem osumnjičenog, odnosi se na poticanje pasivnog osumnjičenog, a kada se aktivira, treba ga se usmjeriti na razloge počinjenja kaznenog djela stvaranjem odnosa bliskosti, a u cilju saznanja istine od osumnjičenog.
- Stvaranje mogućnosti za priznanje, u biti se radi o postavljanju alternativnog pitanja, a prihvatanje bilo koje od osumnjičenog predstavlja priznanje.
- Usmeno priznanje, predstavlja nastavak na prethodni korak i sastoji se u široj elaboraciji osumnjičenog glede okolnosti, motiva i detalja kaznenog djela.
- Pretvaranje usmenog u pismeno priznanje.

Nedostatak ovog pristupa sastoji se u povećanju lažnih priznanja. Naime, primjena Riedove tehnike implicira da je osumnjičeni počinitelj djela, pa policijski službenici propuštaju prikupiti relevantne dokaze zbog prevelike usmjerenosti na dobivanje priznanja krivnje ispitivanoga.

4.2. PEACE model

Model PEACE je dizajniran za obavljanje informativnih razgovora u svakoj situaciji i sa bilo kojim tipom ispitanika, što ga čini univerzalnim (bez obzira što je kreiran za područje Engleske i Velsa) i svakako korisnim u radu policijskih službenika, naročito onih angažovanih na istraživanju krivičnih dela

(kriminalističke policije)²⁸. Ovaj pristup, poznat i kao engleski model ispitivanja, za cilj ima poticanje osumnjičenog na razgovor i prikupljanje informacija o kaznenom djelu. Ova metoda temeljena je na unaprijed pripremljenom intervjuu, a obuhvaća pet koraka²⁹:

- Priprema i planiranje intervjuja, obuhvaća postavljanje cilja i svrhe vođenja intervjuja, analizu postojećih i potrebnih dokaza, načine osiguranja dokaza.
- Angažiranje i obrazlaganje, odnosno uspostavljanje odnosa s ispitanikom i obrazlaganje razloga vođenja intervjuja.
- Objašnjenje, podrazumijeva fazu u kojoj se osumnjičeni sjetio okolnosti kaznenog djela
- Završetak intervjuja, uz obrazloženje osumnjičenom idućih koraka
- Ocjenjivanje, vrši se nakon svakog intervjuu, a u cilju procjene svih prikupljenih dokaza

PEACE model smatra se najpogodnijim i najpraktičnijim modelom vođenja intervjuja, bilo da se radi o osumnjičenom, svjedoku ili žrtvi.

4.3. Kognitivni intervju

S ciljem unapređenja intervjuiranja vezanih za kazneno djelo te prikupljanja većeg broja informacija američki psiholozi Ed Gieselman i Ron Fisher 1984. godine razvili su kognitivni ili spoznajni intervju.³⁰ Kognitivni intervju posebna je forenzična metoda koja inkorporira primjenu većeg broja tehnika dosjećanja s ciljem dobivanja što potpunijeg i točnijeg iskaza, odnosno metoda kojom se povećava kvaliteta i kvantiteta informacija u odnosu na druge metode. Prvenstveno se koristi kod ispitivanja svjedoka, ali se može primijeniti i kod ispitivanja osumnjičenih, a zasnovan je na psihološkim načelima pamćenja i prisjećanja memoriranih informacija.

Razlikujemo četiri osnovne tehnike kognitivnog intervjuu:

1. oživljavanje konteksta događaja, gdje ispitivač potiče svjedoka da psihički oživi fizički i osobni kontekst kaznenog djela, poticanjem svjedoka da stvori sliku uvjeta okoline kaznenog djela, da opiše sve emocije u tom trenutku ili zvukove, slike, mirise i fizikalne uvjete.
2. sveobuhvatnost i potpunost izvještavanja, ovaj korak sastoji se u usmjeravanju svjedoka da iznese sve informacije koje mogu biti u svezi s kaznenim djelom, makar se ispitaniku činile nevažnima, te time usmjeravanje istrage možebitno u drugom pravcu.

28 Šebek, V.: PEACE (PIS) model za pribavljanje iskaza, NBP Žurnal za kriminalistiku i pravo, 2016., str. 161. <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0354-8872/2016/0354-88721601161S.pdf>, 1.6.2018.

29 Vidi: Investigative interviewing techniques: The PEACE model, <http://i-sight.com/resources/investigative-interviewing-techniques-the-peace-model/>, 13.03.2016.

30 Objašnjenja prema: Baić, V., op.cit., str.73-84

3. promjena perspektive, ova tehnika kognitivnog intervjua sastoji se u poticanju svjedoka da sagleda kazneno djelo iz druge perspektive, one žrtvine kako bi ispitanik mogao iznijeti detalje koje može ili bi mogao vidjeti iz te perspektive. Cilj ove tehnike je povećati količinu detalja, uz eliminaciju prethodnih predrasuda i očekivanja. Dokazi prikupljeni ovom tehnikom nisu u potpunosti prihvatljivi na sudu, budući da predstavljaju ekspresiju subjektivnog kognitivnog doživljaja.
4. promjena redoslijeda, tehnika koja se sastoji u preusmjeravanju vremenskog okvira, odnosno upućivanju ispitanika da iznese događaje bez obzira uklapaju li se u vremensku shemu, primjerice da svjedok iznese događaje koji su se dogodili na kraju. Ova se tehnika ne uklapa u konstrukciju kognitivnog intervjua, odnosno oživljavanje konteksta koji podrazumijeva iskaz o događajima prema vremenskom slijedu kojim su se stvarno dogodili. Zbog toga se smatra efikasnom primjena ove dvije tehnike kombinirano.

U cilju efikasnije primjene kognitivnih komponenti, u literaturi je stvoren, a zatim u praksi primijenjen prošireni kognitivni intervjua. Revidirani kognitivni intervjua u biti je standardna verzija kognitivnog intervjua nadopunjena sljedećim elementima:

- Uspostavljanje odnosa ispitivač-ispitanik
- Prijenos kontrole na ispitanika
- Adekvatnost pitanja s mentalnim procesima ispitanika
- Poticanje ispitanika na usmjereno dosjećanje
- Poticanje ispitanika na korištenje imaginacije

Općenito se može konstatirati da je kognitivni intervjua povoljniji za ispitivanje u odnosu na standardni policijski³¹ intervjua koji je obilježen čestim prekidanjima, nepovjerenjem ispitanika prema ispitivaču, primjeni obmana i trikova, te time odbojnosti i uskrati informacija od strane ispitanika o kaznom djelu.

Dakako, ovdje analizirane tehnike jesu one najpoznatije i najčešće, a njihov je cilj efikasnost kaznenog postupka i brže otkrivanje počinitelja.

ZAKLJUČAK

Psihološki aspekt čovjeka i njegovog ponašanja još uvijek nije do kraja istražen, a s obzirom na složenost kognitivnih procesa koji ga sačinjavaju svakako je i jedno od najzanimljivijih područja zanimanja. Složeni oblici kaznenih djela, profesionalni izvršitelji, usavršenost tehnika i sredstava počinjenja zahtijeva odgovor kaznenog zakonodavstva i onih koji su odgovorni za primjenu istoga.

31 Više o kognitivnom intervjuu vidi: Fisher, R., Geiselman, E., Memory- enhancing techniques for investigative interviewing-Cognitive interview, Illinois, 1992., str. 145-155

Ovaj rad nastoji približiti suvremeni značaj kriminalističke psihologije u otkrivanju kaznenog djela. Zbog toga, nastojano je dati prikaz nekih osnovnih metoda otkrivanja počinitelja, metoda prepoznavanja laži kao često sretanog fenomena u istrazi kaznenog djela, te naposljetku analizirati taktike ispitivanja.

Svjedoci smo minimaliziranja značaja znanosti u svim aspektima društvenog života u Bosni i Hercegovini. Ovaj rad uputa je na potrebu usavršavanja i permanentne edukacije policijskim službenicima o modalitetu dobrog ponašanja i primjene znanja u praksi koja zrcali sve češći i teži vid kriminalnih aktivnosti.

Na koncu, potrebno je ponoviti potrebu adaptacije odgovornih osoba suvremenom kriminalitetu, a jedan od modusa adaptiranja svakako je upotreba suvremenih psiholoških metoda u kriminalistici. Znanstvena dostignuća na ovom polju nedvojbeno mogu pomoći u efikasnijem vođenju kaznenog postupka i lakšem otkrivanju počinitelja.

Također, važno je istaknuti granicu ljudskih prava i temeljnih sloboda. Drugim riječima, s obzirom na toliku povezanost kaznenog sustava, koji neizostavno podrazumijeva represiju i ograničenje fundamentalnih prava i sloboda čovjeka, ovlaštene osobe trebaju u svome radu izostaviti svaku radnju koja znači povredu tih prava, a to dalje podrazumijeva isključenje raznih trikova, obmana i pritisa koje može rezultirati lažnim priznanjem, što ima dvostruki negativni efekt: osuda nevinog te izbjegavanje sankcije od strane osobe koja je povrijedila kazneno-društveni sustav. Zakonsko preciziranje pojedinih kriminalističkih istražnih radnji, psihološki produbljeniji pristup, obrazovanje, profesionalizacija i permanentna stručna nadogradnja onih čija je zadaća efikasna primjena kaznenog sustava mogla bi biti ključ uspješne zaštite društva od kriminaliteta.

LITERATURA:

Knjige i članci:

1. Aleksić, Živojin: Kriminalistika, Privredna štampa, Beograd, 1979.
2. Baić, V.: Kriminalistička psihologija-skripta, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2014.
3. Bjelinčević: Pristup poligrafu s aspekta krivičnoprocesnog zakonodavstva BiH i RH Polic. sigur. (Zagreb), godina 25. (2016), broj 2.
4. Bull, R. i ostali, Criminal Psychology, Oneworld, Oxford, 2011.
5. Damjanović, N.; Ljubin-Golub, Tatjana, Metode otkrivanja laži, Policijska i sigurnost, Vol.18, br.2, 2009., , <http://hrcak.srce.hr/79343>
6. Deljkić, I., Fazlić, A.: Značaj metode kriminalističkog profiliranja za planiranje kriminalističkog istraživanja, <http://hrcak.srce.hr/>, Hrčak ID: 182418 28.5.2018.

7. Fisher, R., Geiselman, E., Memory-enhancing techniques for investigative interviewing-Cognitive interview, Charles C Thomas, Illinois, 1992.
8. Kolar-Gregorić, T.: Kriminalistička tehnika, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, 1995..
9. Lazić, Dragana, Primena poligrafa kao dokaznog sredstva u zakonodavstvu Republike Srbije, 2012., <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0352-3713/2014/0352-37131412069L.pdf>
10. Pavliček, J.: Znanstveno utemeljena detekcija laganja u funkciji kaznenog postupka, Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu, Zagreb, Vol.14 broj 2/2017.
11. Repišti, S.:Kriminalističko profiliranje i fenomenologija masovnih, nekontrolisanih i serijskih ubistava, Antropologija 16 sv.1, 2016.
12. Sijerčić-Čolić, H.: Krivično procesno pravo, Knjiga 1, Krivičnoprocesni subjekti i krivičnoprocesne radnje Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2012.
13. Slaviček, I.; Doležal, D., Kriminalističko profiliranje, Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, Vol.48, br.2, 2012., <http://hrcak.srce.hr/87798>
14. Šebek, V.: PEACE (PIS) model za pribavljanje iskaza, NBP Žurnal za kriminalistiku i pravo, 2016., <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0354-8872/2016/0354-88721601161S.pdf>, 1.6.2018.
15. Zakon o kaznenom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine FBiH, br.35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 09/09, 12/10, 8/13, 59/14.
16. Zakon o policijskim poslovima i ovlastima Republike Hrvatske, Narodne novine br.76/09, 92/14.
17. Forenzična psihologija, https://hr.wikipedia.org/wiki/Forenzi%C4%8Dka_psihologija, 07.03. 2016.
18. Investigative interviewing techniques: The PEACE model, <http://i-sight.com/resources/investigativinterviewing-techniques-the-peace-model/>, 13.03.2016.
19. Investigative pshychology, <http://www.all-about-forensic-psychology.com/david-canter.html>, 10.03. 2016.
20. Klinička psihologija, <http://www.istrazime.com/klinicka-psihologija/sto-je-kriminalisticko-profiliranje/>, 09.03. 2016.

Ivana Stipanović, PhD, Assistant Professor

Faculty of Law, University of Mostar

Ivan Tomić, student of Master study

Faculty of Law, University of Mostar

METHODS OF CRIMINALISTIC PSYCHOLOGY

Summary: The paper deals with the notion and objectives of the methodology of criminal profiling of perpetrators of criminal offenses. Criminalistic methods in general, as well as criminal psychology, serve the prevention of the commission of a criminal offense, that is, the discovery and illumination of the perpetrated criminal offense, the detection and identification of perpetrators of crime, finding and securing evidence for the successful launch and completion of criminal proceedings. Criminal psychology is one of the most important and expansive parts of contemporary criminology. The complexity of criminality and disparity of appearance forms in the modern age correlate with the development of criminal psychology and the application of its methods based on the cognitive processes of criminal procedure participants. Psychological processes of the suspect, witness, victim of criminal offense and other actors of the proceedings are the core of the subject of criminal psychology. The methods of criminal psychology are important not only for criminology as a scientific discipline but also for criminal proceedings as a whole, so their constant study and development is a necessity.

Key words: criminal psychology, crime profiling methods, detection methods

ANALITIČKI PRIKAZ PRESUDA EUROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA U POSTUPCIMA VOĐENIMA PROTIV BOSNE I HERCEGOVINE ZBOG POVREDE PRAVA NA PRAVIČNO SUĐENJE

Sažetak: Analiza presuda Europskog suda u postupcima protiv Bosne i Hercegovine obuhvatiti će u bitnom izneseno činjenično stanje svakog predmeta gdje je utvrđena povreda članka 6. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava kao i analizu pravnih pitanja koju Europski sud za ljudska prava detaljno argumentira. U obradi zadane problematike koristiti će se saznanja različitih znanstvenih disciplina pri čemu je izbor metoda usklađen s predmetom istraživanja.

Poseban akcent stavlja se na analizu odluka Europskog suda radi ukazivanja na potrebu preispitivanja zakonodavnih rješenja i sudske prakse nacionalnih sudova koji su često nedovoljno usmjereni na ostvarenje pravičnog suđenja. Značaj analize kroz odluke iz različitih vremenskih razdoblja je tim veći zbog načina na koji Europski sud „evolutivno“ tumači Konvenciju. Rezultati rada pokazati će postoji li nesklad između normativnog i stvarnog poštivanja prava na *fair* suđenje u BiH. Opći zaključak jeste da je zakonodavstvo BiH normativno kompatibilno s odredbama Konvencije, ali se problemi javljaju u praksi.

Glavne riječi: pravično suđenje, Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Europski sud za ljudska prava, razuman rok, pristup sudu.

UVOD

Presude Europskog suda izravno su ili neizravno utjecale na sudovanje u Bosni i Hercegovini. Uvidjelo se kako se pravna sigurnost može postići jedino ujednačenom sudskom praksom te da često, uslijed neriješenih pravnih odnosa između teritorijalnih jedinica, trpe svi državljani, neovisno kojem entitetu pripadali. Usklađivanje zakonodavstva dobiva dublji značaj u kontekstu ekonomskih, društvenih i političkih promjena u državi s ciljem pristupa u europsku obitelj. Integracija u Europsku uniju neophodno dovodi do daljnjeg povećanja pravnih akata, zbog čega je bitno na vrijeme osigurati instrumente za usklađeno tumačenje zakona.

Ovaj rad proučava implementaciju rješenja na koje upućuje Europski sud za ljudska prava kao i uspješnost njihove realizacije i posljedica koje su presude proizvele u unutarnjem pravnom poretku.

Cilj rada je unaprijediti znanja čitatelja u dijelu shvaćanja svrhovitosti cjelovite provedbe presuda Europskog suda za domaćeg građanina, svjesnosti potrebe

ujednačavanja pravne prakse unutar Bosne i Hercegovine ali i ujednačavanja nacionalne pravne prakse s praksama pozitivnih primjera europskih država. Radne pretpostavke istraživanja uključuju pitanja razumijevanja smisla i svrhe članka 6. Europske konvencije te pitanja (ne)usklađenosti normativne i stvarne primjenjivosti članka 6. u Bosni i Hercegovini. Osnovna premisa glasi: Pravo na pravično suđenje iz članka 6. *Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda normativno je ugrađeno u pravni sustav Bosne i Hercegovine, ali u praktičnoj primjeni postoji nesklad između normativnog i stvarnog.* Metodologija rada uključuje primjenu metoda analize, sinteze, indukcije, dedukcije i deskripcije, a izbor metoda usklađen je s predmetom istraživanja. Metodom analize odluka Europskog suda u najznačajnijim postupcima autor će ukazati na potrebu preispitivanja zakonodavnih rješenja i sudske prakse nacionalnih sudova koji su često nedovoljno usmjereni na ostvarenje pravičnog suđenja. Značaj analize kroz odluke donesene u različitim vremenskim razdobljima je tim veći zbog načina na koji Sud „evolutivno“ tumači Konvenciju. Stanje zaštite prava na pravično suđenje analizirano je iz dviju perspektiva: eksterne perspektive Europskog suda i iz interne perspektive nacionalnih tijela i stranaka u postupcima. Rastavljanjem predmeta istraživanja na njegove sastavne dijelove, slijedeći metodu indukcije „od pojedinačnog k općem“, cilj je ukazati postoji li nesklad između normativnog i stvarnog poštivanja prava na *fair* suđenje u Bosni i Hercegovini. Metodom sinteze nastoji se doći do saznanja složenih cjelina preko njihovih pojedinačnih i posebnih dijelova.

1. Analiza presuda Europskog suda za ljudska prava u postupcima vodenim protiv Bosne i Hercegovine

Od 2002. godine kada je izvršena službena ratifikacija Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda do danas, Europskom sudu za ljudska prava u Strasbourgu obratilo se više tisuća bosanskohercegovačkih tužitelja tražeći pravdu.¹ Značajno je napomenuti kako je Konvencija bila u primjeni u Bosni i Hercegovini znatno prije datuma prijema države u Vijeće Europe. Naime, tekstom Ustava Bosne i Hercegovine iz 1995. godine² Konvenciji je priznata efektivna pravna snaga unutar nacionalnog pravnog poretka. U hijerarhijskoj strukturi pravnog poretka države, Konvencija uživa poseban status - izravno se primjenjuje i ima supremaciju nad ostalim zakonima, što znači da za primjenu Konvencije u Bosni i Hercegovini nije potrebno donošenje naknadnih legislativnih ili upravnih akata, a u slučaju da nacionalno zakonodavstvo nije usklađeno s pravima i slobodama definiranim Europskom konvencijom, na konkretan slučaj će se izravno primijeniti odredba Konvencije.

1 Prema službenoj statistici Europskog suda u razdoblju od 1959. do konca 2017. godine, Sud je razmatrao ukupno 8 235 tužbi koje su se ticale Bosne i Hercegovine. Statistika dostupna na: https://www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592017_ENG.pdf.

2 Anex 4 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini. Dostupan na: <http://skr.rs/v8F>.

Zbog načela supsidijarnosti, primjena Konvencije primarni je zadatak Bosne i Hercegovine, a Sud bi se trebao umiješati tek ukoliko država ne ispunjava svoje obaveze. Odredbe Konvencije u BiH su samo-izvršive, tako da se pojedinci mogu pred domaćim sudovima izravno pozvati na takvu odredbu bez potrebe dodatnih mjera od strane nacionalnih vlasti. Tim više zabrinjava brojka od preko osam tisuća tužbi koje su bosanskohercegovački državljani poslali u Strasbourg, a od kojih je svega njih 56 rezultiralo sudskom presudom.³ Statistike pokazuju kako se više od 98% tužbi protiv Bosne i Hercegovine odbacuje bez ispitivanja osnovanosti, jer nisu ispunjeni uvjeti dopustivosti / prihvatljivosti predviđeni člankom 35. Konvencije. Razlog leži u činjenici što većina tužitelja, pa i pravnih savjetnika i praktičara, ne posjeduje dovoljno znanja o uvjetima dopustivosti. Stoga tužitelj koji želi dobiti pravdu, ne smije dopustiti da, prije obraćanja Sudu, ne ispuni barem one pravne pretpostavke koje o njemu samom ovise. Nije zadatak Suda da vrijeme troši na odbacivanje nedopustivih tužbi, ali masovan broj nedopustivih zahtjeva pokazuje da se posao Suda ne shvaća pravilno, zbog čega Sud zapada u tešku funkcionalnu krizu.

U nastavku je dan pregled razmatranih tužbi protiv BiH u šestogodišnjem razdoblju, a prema službenim podacima koje objavljuje Europski sud.

Tablica 1. Pregled razmatranih tužbi protiv Bosne i Hercegovine u razdoblju 1.1.2012.-31.12.2017. prema statističkim podacima Europskog suda za ljudska prava

Razmatrane tužbe	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
Ukupan broj tužbi dodijeljenih u rad nekoj od sudskih formacija	430	871	667	908	1030	866
Dostavljene Vladi	29	213	5	52	89	15
Ukupan broj riješenih tužbi:	373	1045	1196	800	598	1492
Proglašene nedopustivim ili odbačene (sudac pojedinac)	297	839	1138	781	586	1439
Proglašene nedopustivim ili odbačene (Odbor)	60	176	19	5	8	7
Proglašene nedopustivim ili odbačene (Vijeće)	4	4	28	4	2	3
Rezultirale odlukom	12	26	11	10	2	43
Privremene mjere:	3	5	1	4	6	2
a) određene	0	1	0	0	0	1
b) odbijene	3	4	1	4	6	1

Izvor: <http://skr.rs/vKt>.

³ U 49 slučajeva Sud je pronašao povredu nekog konvencijskog prava, a u 7 slučajeva nije bilo povrede. Vidi više na: https://www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592017_ENG.pdf.

Najveći priljev predmeta u Strasbourg, generalno, tiče se povrede prava na pravično suđenje iz članka 6. Europske konvencije, u čemu nije izuzetak ni Bosna i Hercegovina. Od 56 presuda koje je Europski sud donio a gdje je tužena država BiH, njih 34 ili 60,7% ticale su se prava iz članka 6. Konvencije. Svi slučajevi u kojima je Europski sud našao povredu nekog od jamstava proklamiranog člankom 6. predmet su analize ovog rada. Postupci su u radu podijeljeni tematski (a ne kronološki) i smisao njihove analize jeste ukazati na potrebu usklađivanja nacionalne sudske prakse prema smjernicama Europskog suda.

2. Slučajevi „stare“ devizne štednje: *Jeličić*,⁴ *Kudić*,⁵ *Pejaković i drugi*⁶ i *Pralica*⁷

Postupci koji su predmet analize ovog dijela rada ticali su se „stare“⁸ devizne štednje i u svakom od njih Sud je našao povredu odredbi članka 6. Konvencije. Svi redom tužitelji su, prije raspada bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, položili znatne novčane iznose u stranim valutama na bankovne račune kod tadašnje Privredne banke Sarajevo. Nakon više neuspjelih pokušaja da podignu svoja sredstva od pravnih slijednika Privredne banke, tužitelji su pokrenuli sudske postupke za povrat cijelog iznosa svoje „stare“ devizne štednje s dospjelim kamatama. Odlukama prvostupanijskih entitetskih sudova naložene su isplate u slučajevima svih tužitelja, a dalje pokrenuti postupci ovrhe ishodili su rješenja o izvršenju. Dom za ljudska prava⁹ utvrdio je povrede članka 6. Konvencije i članka 1. Protokola broj 1 uz Konvenciju zbog neizvršenja pravomoćnih presuda. Iako neprovođenje konačne i pravomoćne presude bivšeg Doma za ljudska prava prema

4 Tužba broj 411831/02 od 19.8.2002. godine, presuda četvrtog odjela vijeća od 10.10.2006. godine, objavljena 31.10.2006. godine.

5 Tužba broj 28971/05 od 26.7.2005. godine, presuda četvrtog odjela vijeća od 18.11.2008. godine, objavljena 9.12.2008. godine.

6 Tužbe broj: 337/04, 36022/04 i 45219/04 podnesene u razdoblju između 8.12.2003. godine i 16.11.2004. godine, presuda četvrtog odjela vijeća od 27.11.2007. godine, objavljena 18.12.2007. godine.

7 Tužba broj 38945/05 od 14.10.2005. godine, presuda četvrtog odjela vijeća od 6.1.2009. godine, objavljena 27.1.2009. godine.

8 U Bosni i Hercegovini, kao i u drugim državama nasljednicama Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije SFRJ, obično se koristi izraz „stara“ devizna štednja za slučaj kada je novac deponiran na račune prije raspada SFRJ. Relevantne popratne informacije vezane za ovo detaljno su navedene u odluci Vijeća o prihvatljivosti ove tužbe - Odluka broj 41183/03, ECHR 2005-XII.

9 Tijelo za ljudska prava osnovano, uz Ombudsmena za ljudska prava, Anexom 6 Općeg okvirnog sporazuma za mir iz 1995. godine.

članku 239. Kaznenog zakona BiH¹⁰ predstavlja kazneno djelo, do obraćanja Sudu u Strasbourgu bila je izvršena samo presuda u predmetu *Kudić*.¹¹

U siječnju 2002. godine „stara“ devizna štednja postala je javni dug Republike Srpske prema članku 20. Zakona o početnom bilansu stanja u postupku privatizacije državnog kapitala u bankama iz 1998. godine. U travnju 2006. godine Bosna i Hercegovina je preuzela dug od svojih konstitutivnih jedinica prema članku 1. Zakona o izmirenju obaveza po osnovu stare devizne štednje¹² a za što sredstva osiguravaju Federacija, Republika Srpska i Distrikt Brčko. Obaveza vraćanja duga sa deviznih računa i deviznih štednih uloga zaključenih sa bankama čije je sjedište bilo van teritorije Bosne i Hercegovine, prema Sporazumu o sukcesiji, obaveza je države slijednice bivše SFRJ na čijoj teritoriji se nalazilo sjedište te banke.¹³

Europski sud ponavlja kako se izvršavanje presude koju donese bilo koji domaći sud mora smatrati kao sastavni dio „sudskog postupka“ u smislu članka 6. Konvencije, a da nedostatak sredstava nije opravdanje državi za nepoštivanje obveza iz pravomoćnih presuda. Sud ne nalazi razlog da odstupa od svoje dobro utvrđene sudske prakse po kojoj se ne dozvoljava nekoj državi da nedostatak materijalnih sredstava koristi kao izgovor za neisplaćivanje duga po presudi jer tužitelji u nikakvom slučaju ne bi trebali biti spriječeni od uživanja pozitivnog ishoda parnice zbog navodnih financijskih teškoća koje ima država. Srž prava tužitelja na pristup sudu bio je narušen ponašanjem državnih vlasti, uslijed čega je utvrđeno kršenje članka 6.

Presuda u predmetu *Jeličić* bila je izravan povod izmjenama članka 27. Zakona iz 2006. godine, koji sada glasi: „Sudovi će sve svoje izvršne presude kojima se nalaže isplata „stare“ devizne štednje slati ili Ministarstvu financija Federacije Bosne i Hercegovine ili Ministarstvu financija Republike Srpske ili Direkciji za financije Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine.“ U presudi *Jeličić* Sud je postavio opća načela u pogledu neizvršenja domaćih presuda.

Učinkovitost apelacije Ustavnom sudu u sporovima koji se tiču devizne štednje, Europski sud je cijenio u predmetima *Pejaković* i *Pralica* nalazeći kako su ovi slučajevi predmet posebnog pravnog režima. Budući da Vlada nije uspjela

10 „Službena osoba u institucijama Bosne i Hercegovine, institucijama entiteta ili institucijama Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, koja odbije da izvrši konačnu i izvršnu odluku Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, Suda Bosne i Hercegovine ili Doma za ljudska prava, ili sprječava da se takva odluka izvrši, ili na drugi način onemogućava njeno izvršenje, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.”

11 Do danas je Bosna i Hercegovina izvršila sve presude Europskog suda.

12 „Službene novine Bosne i Hercegovine“, broj 28/06 od 14. travnja 2006. godine. Ovaj zakon rezultat je odluke Ustavnog suda BiH broj U-14/05 od 2. prosinca 2005. godine, koja je označila prekretnicu u reguliranju i ostvarivanju prava štediša u BiH. Ustavni sud je proglasio neustavnim postojeće zakone entiteta i Distrikta Brčko i naložio Parlamentarnoj skupštini BiH da u roku od tri mjeseca donese zakon kojim će na državnoj razini regulirati pitanje isplate stare devizne štednje. Tek potom entiteti i Distrikt Brčko mogu regulirati to pitanje „u skladu sa principima prethodno utvrđenim jedinstvenim zakonodavstvom na nivou BiH“.

13 Stavak 4. članka 1. Zakona o početnom bilansu stanja u postupku privatizacije državnog kapitala u bankama. Značajno je napomenuti da je zakon izrijekom isključio obveze BiH prema štedišama Ljubljanske banke, Invest banke i drugih stranih banaka na teritoriji BiH.

osigurati nijedan primjer slučaja u kojem je neka osoba u sličnoj situaciji ishodila zaštitu prava od Ustavnog suda, Sud se složio s tužiteljima da apelacija nije nudila opravdane izgleda za uspjeh u posebnim okolnostima ovih slučajeva.

3. Potraživanja na ime materijalne, nematerijalne i štete proizišle iz ratnih događanja: Čolić,¹⁴ Momić,¹⁵ Runić,¹⁶ Ignjatić,¹⁷ Milinković,¹⁸ Janjić,¹⁹ Tomić,²⁰ Ćosić,²¹ Mišković,²² Bokan,²³ Đokić²⁴, Panorama d.o.o. i Miličić²⁵, Đurić i drugi²⁶

Predmetni sporovi tiču se potraživanja na ime materijalne i nematerijalne štete kao i štete proizišle iz ratnih događanja. Vodeći presedan Europskog suda predstavlja presuda u predmetu Čolić iz 2009. godine čije obrazloženje Sud citira

14 Tužbe broj: 1218/07, 1240/07, 1242/07, 1335/07, 1368/07, 1369/07, 3424/07, 3428/07, 3430/07, 3935/07, 3940/07, 7194/07, 7204/07, 7206/07 i 7211/07 podnesene u razdoblju između 25.11.2006. godine i 18.1.2007. godine, presuda četvrtog odijela vijeća od 20.10.2009. godine, objavljena 10.11.2009. godine.

15 Tužbe broj: 1441/07, 32382/07, 8159/08, 37282/08 i 19511/10 podnesene u razdoblju između 21.12.2006. godine i 24.3.2010. godine, presuda četvrtog odijela vijeća od 11.12.2012. godine, objavljena 15.1.2013. godine.

16 Tužbe broj: 28735/06, 44534/06, 48133/06, 1474/07, 48205/07, 48206/07, 48211/07, 48234/07, 48251/07, 55672/07, 4244/08, 4581/08, 9954/08, 14270/08, 14283/08, 17165/08, 17727/08, 20841/08, 30890/08, 34354/08, 34361/08, 37854/08, 39190/08, 39197/08, 39207/08, 47248/10 i 47314/10 podnesene u razdoblju između 12.7.2006. godine i 13.2.2009. godine, presuda četvrtog odijela vijeća od 18.10.2011. godine, objavljena 15.11.2011. godine.

17 Tužbe broj: 6179/08, 12453/10, 17809/10 i 17208/11 podnesene u razdoblju između 22.1.2008. godine i 27.1.2011. godine, presuda četvrtog odijela vijeća od 11.12.2012. godine, objavljena 15.1.2013. godine.

18 Tužba broj 21175/13 od 13.2.2013. godine, presuda četvrtog odijela vijeća od 17.6.2014. godine, objavljena 8.7.2014. godine.

19 Tužbe broj: 29760/06, 48249/07, 4707/08 i 17792/10 podnesene u razdoblju između 12.7.2006. godine i 19.2.2010. godine, presuda četvrtog odijela vijeća od 11.12.2012. godine, objavljena 15.1.2013. godine.

20 Tužba broj 14284/08 od 18.2.2008. godine, presuda četvrtog odijela vijeća od 11.12.2012. godine, objavljena 15.1.2013. godine.

21 Tužbe broj: 31864/06, 16570/07, 17780/10, 17824/10, 31717/10, 47332/10 i 17291/11 podnesene u razdoblju između 19.7.2006. godine i 21.1.2011. godine, presuda četvrtog odijela vijeća od 18.12.2012. godine, objavljena 22.1.2013. godine.

22 Tužba broj 7194/12 od 24.12.2011. godine, presuda četvrtog odijela vijeća od 17.6.2014. godine, objavljena 8.7.2014. godine.

23 Tužbe broj: 54629/11, 10092/12, 15543/12, 17787/12 i 43605/12 podnesene u razdoblju između 10.8.2011. godine i 17.5.2012. godine, presuda četvrtog odijela vijeća od 1.7.2014. godine, objavljena 22.7.2014. godine.

24 Tužba broj: 6518/04, presuda četvrtog odijela vijeća od 4.5.2010. godine.

25 Tužbe broj: 69997/10 i 74793/11, presuda četvrtog odijela vijeća od 4.7.2017. godine.

26 Tužbe broj: 79867/12, 79873/12, 80027/12, 80182/12, 80203/12 i 115/13 podnesene 4. i 5.12.2012. godine, presuda četvrtog odijela vijeća od 16.12.2014. godine, objavljena 20.1.2015. godine.

u svim daljnjim predmetima ratne štete u kojima je, presudama prvostupajskih sudova u Republici Srpskoj, naložena isplata određenih novčanih iznosa. U svim navedenim predmetima Sud utvrđuje povredu članka 6. i članka 1. Protokola broj 1 uz Konvenciju iz razloga zakašnjelog izvršenja pravomoćnih presuda domaćih sudova ili neizvršenja pravomoćnih presuda tih sudova.

Presude koje se razmatraju predmet su posebnog pravnog režima općih obveza Republike Srpske. Njihovo izvršenje je obustavljeno nakon 29. prosinca 2003. godine do 7. travnja 2009. godine sukladno Zakonu o privremenom odlaganju od izvršenja potraživanja iz budžeta Republike Srpske iz 2003. godine²⁷ i Zakonu o utvrđivanju i načinu izmirenja unutrašnjeg duga Republike Srpske iz 2004. godine.²⁸ Premda su Dom za ljudska prava i Ustavni sud BiH identično utvrđivali povrede prava na pravično suđenje u predmetima istog pravnog i činjeničnog stanja,²⁹ naknadno su zauzeli stav kako je predmetno pitanje riješeno izmjenama Zakona o utvrđivanju i načinu izmirenja unutarnjeg duga Republike Srpske iz 2004. godine,³⁰ koje izmjene su se odnosile na vremenski rok za izvršenje ovih presuda, plaćanje kamata i dosuđenih troškova postupka. Ovaj je Zakon pretrpio daljnje izmjene nakon odluke Ustavnog suda Republike Srpske od 15. siječnja 2009. godine³¹ kojom su određene odredbe Zakona o unutrašnjem dugu iz 2004. godine proglašene neustavnima.

U travnju 2009. godine, Zakon o unutrašnjem dugu iz 2004. godine izmijenjen je i dopunjen na način da će dug Republike Srpske proistekao iz pravosnažnih i izvršnih presuda, a koji predstavlja opće obveze, biti isplaćen u gotovini zajedno sa pripadajućim zateznim kamatama akumuliranim do trenutka potpunog izvršenja. Sukladno planu izmirenja duga,³² presude su se trebale izvršavati u razdoblju od pet godina počevši od 2010. godine, redoslijedom zaprimanja kod Ministarstva financija RS.

U razdoblju između obraćanja stranaka Europskom sudu do donošenja konačnih odluka, veći broj domaćih presuda ostao je neizvršen, pa je zbog dugogodišnjih trajanja situacije, Sud utvrđivao povrede članka 6. Međutim, u određenom je broju slučajeva uistinu došlo do izvršenja nacionalnih presuda, dijelom isplatom u gotovini, a dijelom u obveznicama vlade, a Sud je ipak našao kršenje Konvencije. Iako su nacionalni organi priznali povrede, tužiteljima nisu dosuđene nikakve naknade za kašnjenja u izvršenju presuda, zbog čega oni i dalje mogu tvrditi da su žrtve u smislu članka 34. Konvencije. Sud napominje kako su presude domaćih sudova ostajale neizvršene u razdobljima od tri do osam i više godina (ne

27 „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 110/03 i 63/04.

28 „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 63/04, 47/06, 68/07, 17/08, 64/08 i 34/09.

29 Vidi odluku Ustavnog suda BiH broj AP 774/04 od 20. prosinca 2005. godine.

30 Vidi odluku CH/01/7197 Povjerenstva za ljudska prava od 3. srpnja 2006. godine i dopis od 17. studenog 2008. godine, koji je Ustavni sud uputio apelantu u predmetu AP 505/06.

31 Vidi odluku AP 37/08 od 24. lipnja 2009. godine.

32 Odluka o usvajanju Akcionog plana za izmirenje općih obaveza po pravosnažnim i izvršnim sudskim odlukama, „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 93/09.

uzimajući u obzir razdoblje prije službene ratifikacije Konvencije koje je izvan nadležnosti Suda *ratione temporis*). Budući da je Sud takva kašnjenja u svojim ranijim presedanim cijenio pretjerano dugim, ne vidi razloga da odstupi od takve prakse. Prema tome, došlo je do povrede članka 6.

Slučaj Đokić odnosio se odnosi na bezuspješne pokušaje tužitelja, bez obzira na pravno valjan ugovor o kupoprodaji, da vrati svoj prijeratni stan i uknjiži ga na svoje ime. Međutim, Sud se nije upuštao u meritum budući da nisu postojale naznake u predmetnom spisu da su domaće vlasti bile pristrane niti da su postupci inače bili nepravični i proizvoljni pa je tužba odbijena u skladu s člankom 35. stavak 4. Konvencije.

Godine 2001. Federacija Bosne i Hercegovine izradila je opći plan naknade ratne štete prema Zakonu o ratnoj šteti iz 2001.³³ Potraživanja na ime ratne štete proglašena su dijelom javnog duga Federacije na koji se ne primjenjuje zatezna kamata. Zakon o unutrašnjem dugu iz 2004. godine³⁴ uveo je plan izmirenja za izvršenje konačnih presuda kojima je naređena isplata ratne štete propisavši da se glavni dug treba izmirivati obveznicama vlade, a da se troškovi postupka isplaćuju gotovinom. Obveznice bi dospijevale u roku od četrnaest godina. Bile bi amortizirane u deset godišnjih rata, na njih bi se obračunavala kamata po godišnjoj stopi od 2,5% i bile bi utržive na burzi. Kasnije, nakon niza odluka Ustavnog suda kojima je utvrđeno da je takvo zakonsko rješenje suprotno članku 6. stavku 1. i članku 1. Protokola br. 1 uz Konvenciju, Zakon o unutrašnjem dugu iz 2004. godine doživio je nekoliko izmjena. Najvažnija od njih, iz studenog 2011. godine, propisala je da se konačne presude izvršavaju gotovinom.

4. Slučajevi ovrhe dospjelih potraživanja: *Milisavljević*³⁵, *Đukić*³⁶, *Mandić i Popović*³⁷

Slučajevi *Milisavljević* i *Đukić* protiv Bosne i Hercegovine odnosili su se na potraživanja tužitelja za dodjelu zamjenskih stanova utvrđena odlukama domaćih sudova koje su do dana obraćanja Sudu ostale neizvršene.

U prijeratnom stambenom fondu Bosne i Hercegovine stanovi su činili oko 20% stambenih jedinica i svi su praktično bili pod režimom „društvenog vlasništva“. Stanove su gradila državna poduzeća u društvenom vlasništvu ili drugi javni organi za dodjelu svojim zaposlenicima koji su time postajali „nositelji stanarskog

33 Vidi Zakon o utvrđivanju i ostvarivanju potraživanja nastalih za vrijeme ratnog stanja i neposredne ratne opasnosti, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, broj 43/01.

34 Zakon o utvrđivanju i načinu izmirenja unutrašnjih obaveza Federacije Bosne i Hercegovine, Službene nove F BiH, broj: 66/04, 49/05, 35/06, 31/08, 32/09, 65/09, 42/11 i 35/14.

35 Tužba broj 7435/04 od 17.2.2004. godine, presuda četvrtog odjela vijeća od 10.2.2009. godine, objavljena 3.3.2009. godine.

36 Tužba broj 4543/09 od 5.1.2009. godine, presuda četvrtog odjela vijeća od 29.5.2012. godine, objavljena 19.6.2012. godine.

37 Tužbe broj: 73944/13 i 78987/13, presuda četvrtog odjela vijeća od 28.11.2017. godine.

prava“. Prema Zakonu o stambenim odnosima³⁸ dodjela stanarskog prava je nositelju jamčila trajno, doživotno pravo korištenja stana uz naplatu nominalne naknade. Koncept društvenog vlasništva napušten je tijekom rata 1992. - 1995. godine, a stanovi u društvenom vlasništvu bili su uspješno nacionalizirani.

U predmetima svih tužitelja, činjenicu oduzimanja stanova bez dodjele odgovarajućih zamjenskih, Dom za ljudska prava ili Komisija za ljudska prava pri Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine³⁹ cijenili su kao povredu članka 6. Konvencije, naloživši Federaciji da dodijeli ili da osigura da domaći urbanistički organi dodijele tužiteljima odgovarajući zamjenski stan. Odluke Doma za ljudska prava i Ustavnog suda ostale su neizvršene.

Sud ponavlja kako članak 6. stavak 1. jamči svakoj osobi da svoje zahtjeve koji se tiču građanskih prava i obveza iznose pred sud. Ipak, pravo pristupa sudu ostalo bi iluzorno kada bi pravni sustav države dozvoljavao da pravomoćna i obvezujuća sudska odluka ostane nevažeća na štetu jedne strane. Tumačenje članka 6. kao članka koji vodi računa samo o pristupu sudovima i vođenju postupka, dovelo bi do situacije koja je nespojiva sa principom vladavine prava, na čije su se poštivanje ugovorne strane obavezale prilikom ratifikacije Konvencije. Prema tome, izvršenje presude bilo kojeg suda mora se promatrati kao sastavni dio „sudeња“ u svrhu članka 6.⁴⁰ Kao i u predmetu *Jeličić*, Sud podsjeća kako se konačna odluka suda ne smije dovoditi u pitanje, jer se time zadire u jedan od osnovnih aspekata vladavine prava – pravnu izvjesnost.

Slučaj *Panorama d.o.o. i Miličić protiv Bosne i Hercegovine* pokrenut je zbog neizvršavanja konačnih presuda domaćih sudova. Slučaj *Mandić i Popović protiv Bosne i Hercegovine* ticao se pak, kašnjenja u izvršenju konačnih i izvršnih domaćih presuda. Kašnjenje u izvršenju presude može biti opravdano u posebnim okolnostima, ali to kašnjenje ne može biti takvo da narušava suštinu prava zaštićenog prema članku 6. stavak 1. Imajući u vidu svoju praksu, kao i činjenicu da konačne presude koje su bile predmet razmatranja u ovim slučajevima nisu izvršene u periodu dužem od pet godina i mjesec dana, odnosno u periodu dužem od pet godina i osam mjeseci, Sud smatra da je došlo do povrede članka 6. stavak 1. Konvencije i članka 1. Protokola br. 1 uz Konvenciju.

38 „Službeni list Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine“, broj 14/84, 12/87 i 36/89. Izmjene i dopune su dalje objavljene u „Službenom listu Republike Bosne i Hercegovine“, broj 2/93, „Službenim novinama Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 11/98, 38/98, 12/99 i 19/99 i „Službenom glasniku Republike Srpske“, broj 19/93, 22/93, 12/99 i 31/99.

39 Slijednik Doma za ljudska prava.

40 Vidi *Hornsby protiv Grčke*, 19. ožujka 1997. godine, točka 40, Izvješća 1997-II i *Immobiliare Saffi protiv Italije*, tužba broj 22774/93, točka 63, ECHR 1999-V.

5. Slučajevi sistematične diskriminacije u mirovinskom sustavu: Šekerović i Pašalić⁴¹ i *Karanović*⁴²

Tužbe u analiziranim predmetima ticale su se žalbi tužitelja zbog neizvršenja domaćih presuda donesenih u njihovu korist, a kojima je utvrđena sistematična diskriminacija u mirovinskom sustavu i naređeno poduzimanje određenih općih mjera.

Tužitelji su umirovljenici mirovinskog fonda bivše Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine koji su, tijekom ratnih zbivanja u BiH, bili prinuđeni napustiti svoje domove i preseliti sa teritorija koji danas pripada Federaciji Bosne i Hercegovine na teritorij koji je danas u sastavu Republike Srpske. Dok su bili interno raseljeni, mirovinu su primali od Penzijskog fonda RS-a. Pri povratku u Federaciju, tužitelji su bezuspješno tražili da im se isplata mirovina prebaci sa Fonda PIO Republike Srpske na Zavod PIO/MIO Federacije, zbog čega su se i žalili Domu za ljudska prava.⁴³ Dom za ljudska prava utvrdio je kako je postojala diskriminacija u uživanju prava na socijalnu skrb, jamčenih člankom 9. Međunarodnog ugovora o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, koja diskriminacija je predstavljala prepreku povratku raseljenih osoba u njihove prijeratne domove. Naložio je Federaciji da do 10. srpnja 2003. godine poduzme sve potrebne zakonske i administrativne mjere kako bi osigurala da umirovljenici više ne budu diskriminirani u pogledu uživanja svojih prava na mirovinu. Vlada je potom isplatila tužiteljima nadoknadu sredstava koja je činila razliku u iznosima mirovina RS-a i Federacije, ali nije smatrala potrebnim izvršenje prava tužitelja na mirovinu prenositi s Fonda PIO Republike Srpske na Zavod PIO/MIO Federacije. Ustavni sud zauzeo je stav kako puno izvršenje ovih presuda podrazumijeva izmjene pozitivnog zakonodavstva na način da se svima koji se nalaze u istoj situaciji omogućí da traže mirovine od Zavoda PIO/MIO Federacije.⁴⁴ Nasuprot tome, onima kojima je odobrena mirovina na teritoriji današnje Federacije, a koji su se tijekom rata preselili u RS i nisu se vratili u Federaciju po okončanju ratnih zbivanja, ovi organi su utvrdili da činjenica da su primali mirovine iz Fonda

41 Tužbe broj 5920/04 i 67396/09 od 29.12.2003. godine i 5.10.2009. godine, presuda četvrtog odjela vijeća od 15.2.2011. godine, objavljena 8.3.2011. godine.

42 Tužba broj 39462/03 od 24.11.2003. godine, presuda četvrtog odjela vijeća od 23.10.2007. godine, objavljena 20.11.2007. godine.

43 Promjenama nastalim kao posljedicom oružanog sukoba, mirovine u Bosni i Hercegovini regulirane su od strane triju posebnih fondova: Društvenog fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje Bosne i Hercegovine, Zavoda mirovinskog i invalidskog osiguranja Mostar i Javnog fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje Republike Srpske. Fond u Sarajevu i Zavod u Mostaru kasnije su se, nakon Odluke Visokog predstavnika iz studenog 2000. godine, spojili u Federalni zavod za mirovinsko i invalidsko osiguranje, koji je počeo s radom 1. siječnja 2002. godine. Trenutno postoji jedan mirovinski fond u Federaciji i jedan u Republici Srpskoj.

44 Vidi Odluke Ustavnog suda CH/02/9364 od 13.12.2007. godine i CH/00/6413 od 13.10.2010. godine.

PIO Republike Srpske umjesto većih mirovina Zavoda PIO/MIO Federacije, ne predstavlja diskriminaciju.⁴⁵

Kako po konačnosti spornih odluka Doma za ljudska prava tužiteljima i dalje nije bio omogućen prelazak u Fond F BiH, Europski sud je zaključio da je tužiteljima narušena bit prava na pristup sudu u mjeri u kojoj je zaštićena člankom 6. Konvencije. Sud smatra da tužena država mora osigurati provođenje odluke Doma za ljudska prava te podsjeća na posljedice koje članak 46. Konvencije može proizvesti. Iako u načelu nije na Sudu da odlučuje koje mjere za otklanjanje povrede mogu biti prikladne kako bi tužena strana ispunila obaveze iz članka 46., Sud smatra da tužena strana mora osigurati izmjene relevantnog zakonodavstva kako bi se omogućilo tužiteljima i svima ostalima koji se nalaze u takvoj situaciji podnošenje zahtjeva za mirovinu Zavodu PIO/MIO Federacije. Ratifikacijom Konvencije države stranke obvezale su se na usklađivanje domaćeg zakonodavstva s Konvencijom, pa im je obveza odstraniti svaku zapreku u pravnom sustavu koja bi mogla biti smetnja adekvatnom rješenju situacije za tužitelje. Do danas ovo pitanje nije konačno riješeno između entiteta.

6. Potraživanja iz radno pravnih odnosa: *Bobić*,⁴⁶ *Murtić i Ćerimović*⁴⁷, *Dorić*⁴⁸, *Kunić i ostali*⁴⁹, *Spahić i drugi*⁵⁰

Postupci u predmetima *Bobić*, *Murtić i Ćerimović* odnose se na potraživanja tužitelja proizišla iz konačnih odluka domaćih sudova a koja proistječu iz radno pravnih odnosa.

Tužiteljica Amira Bobić žalila se na neprovođenje konačne i izvršne odluke koju je Ustavni sud donio u njenu korist. Odlukom od 27. lipnja 2007. godine Ustavni sud naložio je Republici Srpskoj tri odvojene naredbe i to da: osigura vraćanje tužiteljice na posao u roku od tri mjeseca od dana donošenja predmetne odluke; da joj se isplate zaostale plaće kao i da joj se nastavi isplaćivanje plaća i doprinosa do njenog povratka na posao; te da se tužiteljici isplaćuje po 20 KM za svaki radni dan počev od dana donošenja odluke do njenog povratka na posao. Naredbe suda ostale su djelomično ispunjene. Suprotno navodima Vlade o alternativnom karakteru ovih naredbi, Sud je zauzeo stav da je riječ o kumulativnim uvjetima. Imajući u vidu da je od konačnosti predmetne odluke prošlo više od četiri godine, a da tužiteljici nije isplaćena naknada za zaostale plaće, Sud zaključuje da je došlo

45 Vidi Odluku Doma za ljudska prava CH/03/12994 od 4.11.2003. godine i Odluku Ustavnog suda AP/272/08 od 28.4.2010. godine.

46 Tužba broj 26529/10 od 20.4.2010. godine, presuda četvrtog odjela vijeća od 10.4.2012. godine, objavljena 3.5.2012. godine.

47 Tužba broj 6495/09 od 6.10.2005. godine, presuda četvrtog odjela vijeća od 29.5.2012. godine, objavljena 19.6.2012. godine.

48 Tužba broj 68811/13, presuda četvrtog odjela vijeća od 17.10.2017. godine.

49 Tužba broj: br. 68955/12 i 15 ostalih, presuda četvrtog odjela vijeća od 17.10.2017. godine.

50 Tužba broj 20514/15 i 15 drugih, presuda četvrtog odjela vijeća od 17.10.2017. godine.

do povrede članka 6. Konvencije i članka 1. Protokola broj 1 uz Konvenciju.

Tužbe u predmetu *Murtić i Ćerimović protiv Bosne i Hercegovine* odnosile su se na stjecanje imovine u obliku kupljenih internih dionica u poduzeću koja imovina je zakonom zaštićena. U odluci iz ožujka 2002. godine, Dom za ljudska prava našao je povredu članka 6. Konvencije jer tužiteljima nije bio omogućen pristup sudovima radi utvrđivanja njihovih građanskih prava, naloživši ujedno Federaciji da poduzme potrebne mjere i prizna tužitelje kao vlasnike internih dionica u odnosu na iznose uplaćene na ime dionica te da im omogući ostvarivanje njihovih prava na rukovođenje kao dioničara. Tek u listopadu 2007. godine tužiteljima su izdani certifikati o dionicama i njihove dionice su formalno registrirane kod Komisije za vrijednosne papire. U siječnju 2009. Ustavni sud Bosne i Hercegovine⁵¹ je utvrdio da je odluka Doma za ljudska prava od 8.3.2002. godine u potpunosti implementirana.

Vlada je tvrdila kako, zbog implementacije odluke, tužitelji više ne mogu tvrditi da su žrtve kršenja Konvencije, s čime se Sud nije složio iz više razloga. Naime, odluka ili mjera donesena u korist tužitelja u načelu nije dovoljna da tužitelja liši statusa „žrtve“, osim u slučajevima kada domaći organi izričito priznaju da je bilo kršenja Konvencije i isprave utvrđeno kršenje. Implementacija predmetne odluke Doma za ljudska prava nije uključivala i priznanje navedenih povreda niti adekvatno obeštećenje tužitelja. U takvim okolnostima, oni mogu još uvijek tvrditi da su žrtve u smislu članka 34. Konvencije u odnosu na razdoblje u kojem odluka Doma za ljudska prava nije bila implementirana.⁵² Sud podsjeća na svoju obimnu sudsku praksu koja se odnosi na neizvršenja ili kašnjenja u izvršenju konačnih presuda domaćih sudova te utvrđuje kako nema opravdanja za kašnjenje duže od pet godina, tijekom kojeg je predmetna odluka čekala na izvršenje. Ne odstupajući od ranijih presedana, Sud utvrđuje kršenje članka 6. Konvencije.

Slučaj *Dorić* pokrenut je pred Europskim sudom zbog nezadovoljstva tužitelja ishodom i dužinom radno-pravnog spora pred nacionalnim sudovima. Sud je u ovom slučaju utvrdio povredu članka 6. stavka 1. Konvencije u dijelu neispunjenja zahtjeva razumnog roka.

U predmetima *Kunić i ostali protiv Bosne i Hercegovine* te *Spahić i drugi protiv Bosne i Hercegovine* u postupcima pred redovitim nacionalnim sudovima, naloženo je Zeničko-dobojskom kantonu odnosno Srednjobosanskom kantonu da tužiteljima isplati različite iznose po osnovu neisplaćenih naknada iz radnog odnosa, zajedno sa zakonskom zateznom kamatom i troškovima postupka, koje presude su ostale neizvršene.

Državne vlasti ne mogu navoditi nedostatak sredstava kao ispriku za nepoštivanje obaveza proisteklih iz presuda jer time lišavaju odredbe članka 6. stavka 1. svakog

⁵¹ Koji je bio odgovoran za nadzor nad provođenjem odluka Komisije za ljudska prava nakon što je ta Komisija prestala postojati.

⁵² Isto je Sud utvrdio i u predmetu *Runić i ostali protiv Bosne i Hercegovine*, tužba broj 28735/06 i dr., točka 16, od 15.11.2011. godine.

korisnog efekta i onemogućuju tužiteljima da dobiju novac na koji imaju pravo. U ovakvim slučajevima Europski sud ostaje principijelan i ne odustaje od svoje ranije jurisprudencije.

7. Posebni slučajevi prekoračenja zahtjeva razumnog roka: *Kahriman*,⁵³ *Prazina*,⁵⁴ *Damjanović i Euromag d.o.o.*⁵⁵

U predmetu *Junuz Kahriman protiv Bosne i Hercegovine* Europski sud našao je povredu prava na suđenje u razumnom roku koju povredu je prethodno utvrdio i Ustavni sud Bosne i Hercegovine, ali ne dosudivši tužitelju ikakvu odštetu. Iako je vlada tvrdila kako tužitelj više ne može tvrditi da je „žrtva“ u smislu članka 34. Konvencije budući da mu je Ustavni sud priznao navedenu povredu, Europski sud je još jednom pravilno utvrdio kako donošenje odluke ili mjere povoljne za tužitelja u načelu nije dovoljno da ga liši statusa „žrtve“ osim ukoliko su domaći organi vlasti priznali povredu, bilo izričito ili u suštini, a potom pružili obeštećenje za tu povredu. Da je kojim slučajem tužitelj propustio zahtijevati obeštećenje pred Ustavnim sudom, priznanje povrede bi, samo po sebi, predstavljalo primjerenu i dostatnu pravnu zaštitu. Međutim, kako je tužitelj naknadu zahtijevao, a Ustavni sud mu je nije dosudio, on i dalje može tvrditi da je „žrtva“. Uzimajući u obzir dužinu trajanja postupka, Sud opravdano utvrđuje povredu zbog neispunjenja zahtjeva razumnog roka.

Slučaj *Prazina* pokrenut je zbog prekomjernog trajanja upravnog postupka u kojem je tužitelj zahtijevao priznavanje statusa borca svom preminulom ocu. Europski sud je utvrdio kako je postupak pokrenut u prosincu 2005. ili siječnju 2006. godine, a okončan 23.10.2012. godine kada je dostavljena posljednja odluka u upravnom postupku. Postupak je stoga trajao oko šest godina i deset mjeseci pred jednim nivoom nadležnosti. Pozivajući se na svoju raniju praksu, Sud nalazi povredu članka 6. stavka 1. Konvencije.

Postupak u predmetu *Damjanović i Euromag d.o.o.* pokrenut je povodom tužbe tužitelja zbog povrede zahtjeva članka 6. stavak 1. Konvencije koji se odnose na razumni rok. Naime, upravni postupak pred nacionalnim sudovima u kojem se tražilo odobrenje za izgradnju benzinske pumpe na glavnom autoputu u Bosni i Hercegovini rezultirao je s ukupno sedam različitih odluka donesenih u razdoblju od osam godina i pet mjeseci. Ustavni sud je odbio apelaciju kao neosnovanu ocijenivši kako dužina postupka nije bila pretjerana. Opravdanost dužine postupka mora se cijiniti u svjetlu okolnosti predmeta te u odnosu na sljedeće kriterije: složenost predmeta, ponašanje tužitelja i nadležnih vlasti, te što je za tužitelja bilo u pitanju u samom sporu. Nakon što je pregledao sve materijale koji su mu podneseni, Europski je sud zaključio kako vlada nije iznijela bilo kakve činjenice ili argumente koji bi ga mogli uvjeriti da donese drugačiji zaključak u predmetnom

53 Tužba broj 4867/16, presuda četvrtog odjela vijeća od 26.9.2017. godine.

54 Tužba broj 32228/11, presuda četvrtog odjela vijeća od 14.11.2017. godine.

55 Tužba broj 17248/11, presuda četvrtog odjela vijeća od 10.10.2017. godine.

slučaju. Imajući u vidu svoju sudsku praksu na ovu temu, Sud smatra da je u ovom predmetu dužina postupka bila pretjerana i nije ispunila zahtjev koji se odnosi na „razuman rok“.

8. Slučajevi utvrđivanja postojanja povrede prava na pristup sudu: *Lončar*,⁵⁶ *Avdić i drugi*⁵⁷

Predmeti *Lončar* i *Avdić i drugi protiv Bosne i Hercegovine* tiču se prava na pristup sudu u smislu članka 6. stavka 1. Konvencije.

Tužitelj Pavle Lončar otpušten je s radnog mjesta direktora u društvu Unioninvest Holding d.d. zbog navodne povrede radne dužnosti u prosincu 1993. godine. Protiv ove odluke, uposleniku je ostavljeno pravo na žalbu sudu u Sarajevu u roku od 15 dana računajući od dana dostavljanja. Zakon o osnovnim pravima iz radnog odnosa⁵⁸ ostavljao je pak pravo uposleniku da žalbu najprije uputi poslodavcu, prije obraćanja sudu, kako je tužitelj i postupio. U prosincu 1993. tužitelj je pokrenuo spor protiv poslodavca zahtijevajući povratak na posao i isplatu zaostalih plaća, pozivajući se na nezakonitost otkaza ugovora o radu. Sud za radne sporove u Frankfurtu proglasio se nenadležnim, zbog čega se tužitelj odmah po povratku u Sarajevo u lipnju 1996. godine obraća sudu u Sarajevu. U pogledu blagovremenosti zahtjeva, tužitelj je tvrdio kako se nije mogao ranije obratiti Općinskom sudu zbog rata u Bosni i Hercegovini, te je obavijestio sud o postupcima koji su pokrenuti kod sudova u Njemačkoj. U ožujku 2001. godine Dom za ljudska prava utvrdio je da je povrijeđeno tužiteljevo pravo na suđenje u razumnom roku i dosudio mu pravičnu naknadu. Pet godina kasnije, Vrhovni sud Federacije BiH odbio je reviziju tužitelja zbog zastare tužbenog zahtjeva. Na tvrdnje tužitelja kako zbog ratnog stanja nije bilo nemoguće da dođe do bilo kojeg suda u BiH u vrijeme kada je dobio otkaz, te da su domaći sudovi trebali u njegovom slučaju utvrditi prestanak tijeka zastare, sud nalazi kako je imao stvarnu i zakonsku mogućnost podnošenja tužbe sudu što je potvrdio i Ustavni sud. Tužitelj je propustio iskoristiti postojeća pravna sredstva u pravosudnom sustavu države koji je očito funkcionirao za vrijeme rata. Imajući u vidu legitimni cilj kojem služe zakonski rokovi za podnošenje tužbi, kao i slobodu procjene koja je data državama u pogledu reguliranja pristupa sudu, Sud smatra da u okolnostima predmetnog slučaja nije došlo do nerazmjernog ograničenja prava tužitelja na pristup sudu i nalazi da nije došlo do povrede članka 6. stav 1. Konvencije.⁵⁹ Uvjet obraćanja sudu u ograničenom roku, sam po sebi, nije protivan svrsi članka 6. Konvencije. Štoviše, taj uvjet često služi legitimnom cilju pravilnog funkcioniranja pravosuđa

56 Tužba broj 15835/05 od 5.3.2008. godine, presuda četvrtog odjela vijeća od 25.2.2014. godine.

57 Tužbe broj: 28357/11, 31549/11 i 39295/11 od 06.04.2011., 10.05.2011. i 20.05.2011. godine, presuda četvrtog odjela vijeća od 22.10.2013. godine, objavljena 19.11.2013. godine.

58 „Službeni glasnik Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“, broj: 60/89 i 42/90.

59 Vidi, *mutatis mutandis*, *Itslyayev protiv Rusije*, tužba broj 34631/02, §§ 37-8, presuda od 9.10.2008. godine.

i pravnoj sigurnosti. Sud je ponovio kako nije njegov zadatak da zauzima mjesto domaćih sudova u tumačenju pravila procesne prirode. Pravo na pristup sudu nije apsolutno i podliježe ograničenjima. Međutim, ta ograničenja ne smiju dovoditi u pitanje bit prava, moraju imati legitiman cilj i mora postojati razuman odnos proporcionalnosti između primijenjenih sredstava i cilja koji se nastoji postići. U postupcima nacionalnih sudova, Sud ne nalazi bilo kakav oblik kršenja ili ograničenja pravičnog suđenja.

U predmetu tužitelja *Avdić, Adamović i Kovačević protiv Bosne i Hercegovine*, Sud je jednoglasno našao povredu prava na pristup sudu u smislu članka 6. stavka 1. Konvencije. U tri odvojena predmeta, Ustavni sud BiH je odbio apelaciju aplikantata budući da se vijeće nije moglo složiti niti o jednom prijedlogu odluke u većini koju čini pet sudaca. Dakle, Ustavni sud je formalno donio odluku, ali ne o meritumu. Tužitelji su se žalili Sudu da im je odbijanjem ustavnih apelacija iz razloga nepostizanja većine glasova Ustavnog suda osporen pristup sudu suprotno članku 6. stavak 1. Konvencije, koju povredu je Sud jednoglasno utvrdio.

Članak 6. ne obavezuje države stranke na uspostavu žalbenih sudova, ali ukoliko ih država ipak uspostavi, obvezna je osigurati da stranke pred tim sudovima uživaju jamstva članka 6. Konvencije. U konkretnim predmetima, to jamstvo je odluka o dopustivosti i/ili meritumu Ustavnog suda. Sud primjećuje da članak 40. stavak 3. Pravila Ustavnog suda propisuje da će se, u situaciji kada manje od devet sudaca sudjeluje u radu na plenarnoj sjednici, smatrati da je apelacija odbijena ukoliko najmanje pet njih ne glasaju identično. Takva odluka je konačna temeljem članka VI stavak 4. Ustava. Ukoliko nema stvarnog „odlučivanja“ o građanskim pravima i obavezama, pravo pristupa sudu ostaje iluzorno. Situacija je tim više bizarna kada se uspoređi odnos Ustava i Pravila suda kao supsidijarnog propisa. Ustav države ne govori ništa o načinu odlučivanja nego tek propisuje da većina svih članova Ustavnog suda čini kvorum. Pravila suda pak propisuju da sud u plenumu donosi odluke većinom glasova svih članova, a istovremeno uvode kvalificiranu većinu u situaciji kada odlučuje vijeće sastavljeno od bilo kojeg broja članova osim punog sastava. Kada se ne postigne kvalificirana većina, smatra se da je donesena odluka kojom se apelacija odbija. Drugim riječima, apelacija se odbija bez da se raspravljalo o meritumu. Prijedlog je autora izmjena i dopuna Pravila Ustavnog suda kako apelanti ne bi imali poteškoća prilikom odlučivanja o njihovoj apelaciji zbog broja sudaca koji apelaciju razmatra.

ZAKLJUČAK

Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda imala je bitnu ulogu u razvoju svijesti Europljana o važnosti zaštite temeljnih prava čovjeka, ali je bila i odgovor na razvoj komunizma na prostoru srednje i istočne Europe i izraz političke volje za sprječavanjem pojave novih nedemokratskih režima. Bosna i Hercegovina prepoznala je značaj Konvencije kao najrevolucionarnijeg doprinosa

vladavini prava i zaštiti svojih građana od tiranije, tlačenja i totalitarizma. Konvencija danas uživa povlašten položaj u usporedbi s drugim međunarodnim ugovorima u BiH jer niti jedan drugi međunarodni ugovor nema toliki utjecaj na oblikovanje suvremenih nacionalnih pravnih poredaka u području ljudskih prava. Svrha Konvencije realizira se, pak, kroz odluke Europskog suda za ljudska prava.

Tema koja je predmet razrade ovog rada aktualnija je nego ikad prije ali za nju bosanskohercegovačka javnost ne pokazuje previše interesa. Svjetlo na kraju tunela predstavlja AIRE Centar⁶⁰ koji, u suradnji sa zastupnicima država regije, pred Europskim sudom za ljudska prava i centrima za obuku pravosuđa u Jugoistočnoj Europi provodi projekt izrade baze presuda Europskog suda za Zapadni Balkan s ciljem unaprjeđenja primjene prakse Europskog suda pred nacionalnim sudovima i većim stupnjem zaštite ljudskih prava na nacionalnoj razini. Databaza AIRE Centra⁶¹ predstavlja jedinstveni portal presuda Europskog suda i prikaza predmeta od značaja za regiju na nacionalnim jezicima. Iako funkcionira već gotovo pet godina⁶² baza do danas nije obuhvatila značajan broj sudskih presuda pa se istraživači i praktičari i dalje moraju oslanjati na vlastite prevodilačke sposobnosti. U odnosu na sve ostale konvencijske članke, povreda članka 6. prevladava u svim nacionalnim zakonodavstvima, gdje ni Bosna i Hercegovina nije iznimka. Do dana izrade ovog rada, u postupcima vođenima protiv Bosne i Hercegovine povodom povrede nekog od aspekata prava na pravično suđenje, donesene su ukupno 32 presude Europskog suda za ljudska prava i samo u jednoj od njih Sud nije našao povredu članka 6. Europske konvencije. Zabrinjavajuće je da se čak u 80% presuda utvrđuje povreda zbog kašnjenja u izvršenju ili neizvršenja konačnih odluka domaćih sudova što je evidentno gorući problem bosanskohercegovačkog pravosuđa. Metodologija rada pokazala je kako je Europska konvencija uistinu u teoriji prisutna u bosanskohercegovačkom zakonodavstvu, ali praktična primjena pokazuje brojne nedostatke. Stav je autora kako je status Konvencije u BiH sasvim korektno definiran te da bi ponavljanje konvencijskog teksta u zakonskim i podzakonskim propisima bilo suvislo zbog njene izravne primjene u BiH. Tekst Konvencije dobio bi dodatnu vrijednost jedino reprodukcijom normi u Ustavu, čime bi se slovo Konvencije podiglo sa nadzakonske na ustavnu razinu. Međutim, pravna nesigurnost koja proizlazi iz neujednačene sudske prakse smanjuje povjerenje javnosti u pravosuđe. Osnivanjem Panela za ujednačavanje sudske prakse, u skladu sa preporukama Strukturiranog dijaloga o pravosuđu između EU i BiH, Visoko sudsko i tužiteljsko vijeće nastoji doprinijeti procesu ujednačavanja sudske prakse.⁶³ Uz podršku Vijeća Europe procesom ujednačavanja sudske prakse rukovode Sud BiH, Vrhovni sud FBiH, Vrhovni sud RS-a i Apelacioni sud Brčko Distrikta BiH u okviru projekta Jačanje kapaciteta pravosuđa BiH za primjenu

60 Skraćeno od: Advice on Individual Rights in Europe.

61 Bazi se pristupa putem linka: www.ehrdatabase.org.

62 Promocija databaze održana je u Sarajevu 2.7.2014. godine.

63 Vidi Pravila Panela za ujednačavanje sudske prakse broj 07-50-314-4/2014 od 10.4.2014. godine.

Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Očekivanja su kako će rad panela dovesti do intenzivnijeg profesionalnog dijaloga i jačanja uloge sudova najviših stupnjeva u zauzimanju stavova, što će posredno utjecati i na jačanje povjerenja javnosti u rad pravosuđa. Osnovna hipoteza rada ovog rada je potvrđena. U praktičnoj primjeni Konvencije, Bosni i Hercegovini predstoji još posla, ali mjesta za napredak ne manjka.

Pojmovno određeno pravičnog suđenja, sveobuhvatna analiza stanja u nacionalnom pravosuđu kao i obrazložen prikaz odluka Europskog suda za ljudska prava u odnosu na Bosnu i Hercegovinu samo su dijelovi opširne doktorske disertacije autora rada.

Literatura:

1. Anex 4 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini. Dostupan na: <http://skr.rs/v8F>
2. Databaza Advice on Individual Rights in Europe, www.ehrdatabase.org
3. Harris, O' Boyle and Warbrick, *Law of the European Convention on Human Rights*, Oxford University Press, Second edition 2009.
4. Mudrinić Ljiljana, *Ljudska prava u BiH u svjetlu evroatlanskih integracija*, Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci, Banja Luka 2010.
5. Odluka Doma za ljudska prava CH/03/12994 od 4.11.2003. godine
6. Odluka Vijeća ministara o zastupniku/agentu Vijeća ministara Bosne i Hercegovine pred Europskim sudom za ljudska prava i Uredu zastupnika/agenta Vijeća ministara Bosne i Hercegovine pred Europskim sudom za ljudska prava, „Službeni glasnik BiH“ br. 41/03 i 65/05
7. Odluke Ustavnog suda CH/02/9364 od 13.12.2007. godine i CH/00/6413 od 13.10.2010. godine
8. Odluka Ustavnog suda AP/272/08 od 28.4.2010. godine
9. Pravila Panela za ujednačavanje sudske prakse broj 07-50-314-4/2014 od 10.4.2014. godine
10. Presude Europskog suda za ljudska prava dostupne su na službenoj web stranici: <https://www.echr.coe.int>
11. Statistika Bosne i Hercegovine, Europski sud za ljudska prava, 2018. <http://skr.rs/vKt>
12. Statistika od 1959. do 2017. godine, Europski sud za ljudska prava, 2018. https://www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592017_ENG.pdf
13. Uzelac, Alan, *Pravo na pošteno suđenje: opći i građanskopravni aspekti čl.*

6. st. 1. *Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda*, Centar za mirovne studije, Zagreb 2011.

14. Zakon o državnoj službi u institucijama Bosne i Hercegovine, „Službeni glasnik BiH”, br. 19/02, 35/03, 4/04, 17/04, 26/04, 37/04, 48/05, 2/06, 32/07, 43/09, 8/10 i 40/12

15. Zakon o izmirenju obaveza po osnovu stare devizne štednje, „Službene novine Bosne i Hercegovine“, broj 28/06

16. Zakon o osnovnim pravima iz radnog odnosa, „Službeni glasnik Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“, broj: 60/89 i 42/90

17. Zakon o stambenim odnosima, „Službeni list Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine“, broj 14/84, 12/87 i 36/89. Izmjene i dopune su dalje objavljene u „Službenom listu Republike Bosne i Hercegovine“, broj 2/93, „Službenim novinama Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 11/98, 38/98, 12/99 i 19/99 i „Službenom glasniku Republike Srpske“, broj 19/93, 22/93, 12/99 i 31/99

18. Zakon o utvrđivanju i načinu izmirenja unutrašnjih obaveza Federacije Bosne i Hercegovine, Službene nove F BiH, broj: 66/04, 49/05, 35/06, 31/08, 32/09, 65/09, 42/11 i 35/14

19. Zakon o utvrđivanju i ostvarivanju potraživanja nastalih za vrijeme ratnog stanja i neposredne ratne opasnosti, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, broj 43/01

Martina Matić, PhD, Assistant professor
University of Modern Sciences - CKM, Mostar

ANALYTICAL REVIEW OF JUDGMENT OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN THE PROCEEDINGS AGAINST BOSNIA AND HERZEGOVINA FOR VIOLATION OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL

Summary: Analysis of the European Court's judgments in cases against B&H will comprise facts of each case where has been determined a violation of the Article 6 of the ECHR as well as analysis of legal issues. In dealing with the problematic, it will be used knowledge of different scientific disciplines in which the choice of method complies with the subject.

Special emphasis is placed on the analysis of the decisions of the ECtHR in order to indicate the need to review the legislative solutions and the case law of national courts. Significance of the analysis of the decisions from different periods is even greater because of the way the ECtHR "evolutionary" interprets the Convention. Results will show whether there is a discrepancy between normative and real respect. The overall conclusion is that the B&H legislation normatively is compatible with the provisions of the Convention, but problems arise in practice.

Key words: fair trial, The European Convention on Human Rights (ECHR), The European Court of Human Rights, reasonable time, court access.

STRUČNÍ ČLANCI

PRAVO NARODA NA SAMOOPREDJELJENJE U MEĐUNARODNOPRAVNIM DOKUMENTIMA

Sažetak: Pravo naroda na samoopredjeljenje pozitivnopravno je ustanovljeno tek u 20 stoljeću kroz brojne međunarodne akte i dokumente, koji pravo naroda na samoopredjeljenje priznaju ne samo kao posebno kolektivno ljudsko pravo već i kao jedno od temeljnih načela međunarodnog prava. Iako ovo pravo priznaju brojni međunarodni dokumenti, još uvijek među državama, ali i u samoj pravnoj teoriji postoje različita shvatanja o tome ko se smatra subjektom, odnosno ovlaštenikom tog prava. U tom kontekstu autorica u radu, nakon analize samog sadržaja prava na samoopredjeljenje, prezentuje neka od određenja ovog pojma koja se javljaju u pravnoj teoriji ali i u najznačajnijim međunarodnim aktima koji priznaju pravo naroda na samoopredjeljenje.

Ključne riječi: narod, pravo na samoopredjeljenje, ljudska prava i slobode, međunarodni dokumenti

UVOD

Pravo naroda na samoopredjeljenje predstavlja jedno od najznačajnijih kolektivnih ljudskih prava. Radi se o pravu koje je pozitivnopravno ustanovljeno tek u 20 stoljeću, te se stoga svrstava u grupu prava „treće generacije“. U skladu sa postojećim definicijama ovog prava, svi narodi imaju pravo na samoopredjeljenje, te na osnovu tog prava narodi slobodno odlučuju o svom političkom statusu i slobodno praktikuju svoj ekonomski, socijalni i kulturalni život.¹ Ono zauzima značajan položaj u nekim od bitnih međunarodnih dokumenata, koji su kroz historiju manje ili više uspješno propisivali sadržaj ili nosioce ovog prava. Uprkos prividno jasnoj definiciji, postoji vrlo malo slaganja o sadržaju, primjeni i implementaciji prava na samoopredjeljenje. Političke debate u UN-u i drugim međunarodnim organizacijama, pravne rasprave i praksa država odražavaju duboke podjele u shvatanju tog prava. Ta shvatanja se kreću u rasponu od toga da je pravo na samoopredjeljenje pravo priznatih država da funkcionišu bez vanjskog uplitanja, do shvatanja da svaka etnička, lingvistička ili vjerska grupa ima pravo da se otcijepi od države čiji je dio. Preovladavajuće mišljenje od kraja

¹ Ova definicija se nalazi u članu 1 Međunarodnih paktova o ljudskim pravima, Deklaraciji o davanju nezavisnosti kolonijalnim državama i narodima, Deklaraciji o principima međunarodnog prava u odnosu na prijateljske odnose i saradnju među državama u skladu sa Poveljom UN-a

Drugog svjetskog rata do kraja Hladnog rata je bio da samo kolonijalni narodi i teritorije imaju pravo na samoopredjeljenje. Taj stav se unutar međunarodne zajednice u posljednjih nekoliko dekada značajno promijenio i omogućio je sve većem krugu titulara da se pozivaju na pravo na samoopredjeljenje pri pokušajima ostvarivanja svojih prava. U nedavnoj historiji su se na ovo pravo uspješno pozivali mnogi narodi i države, kao npr. bivši SSSR, bivša Jugoslavija ili Eritreja, u čijim ustavima je čak bilo i propisano pravo naroda na samoopredjeljenje. Vjerovatno najkompleksnije praktično pitanje koje se javlja pri pozivanju na ovo pravo u 20. stoljeću je bilo odrediti koje etničke jedinice su odgovarajući kandidati za samoopredjeljenje. Odgovor na ovo pitanje je težak, a rasprava o njemu može dovesti do novih sukoba. Rasprave o samoopredjeljenju su često ograničene na analizu Povelje UN-a i drugih pravnih instrumenata, namjera zbog kojih su stvorene, način na koji se implementiraju i stanovišta vodećih pravnika i drugih eksperata po tom pitanju. Smatramo da takve vrste analize ovog prava nisu dovoljne i dodatno ne razjašnjavaju neke problematične aspekte ovog prava. Njegov aspekt koji se rijeđe analizira i proučava je pokušaj preciziranja subjekta tog prava. Iz samog naziva ovog prava uočavamo da je to etnička grupa zvana narod, ali koji je to narod, sta ga određuje i definiše je pitanje na koje ćemo pokušati dati odgovor. Najobjektivniji način da to uradimo je da predstavimo pregled najznačajnijih međunarodnih dokumenata, različitog stepena pravne snage i dobijemo najobjektivniji mogući odgovor na to pitanje koji to narod ima pravo na samoopredjeljenje. Danas je veoma bitno precizno propisati pravila prema kojima će se ovo pravo primjenjivati i implementirati u budućnosti, ali i pokušati konciznije definisati ko je nosilac tog prava.

1. Sadržaj prava naroda na samoopredjeljenje

Prilikom definisanja ovog prava, jedan od aspekata koji se najčešće spominju jeste i pravo na otcjepljenje. Ovaj aspekt prava na samoopredjeljenje je centralna tema rasprava koje se vode u pravno-političkoj teoriji i praksi i segment je ovog prava kojem se pridaje najveći značaj iz razloga političkih konotacija koje nosi sa sobom. Sa pravnog aspekta se najznačajniji međunarodni dokumenti nisu bavili detaljnije ovim pitanjem, dok se sa stajališta ustavnog prava da zaključiti da je veoma mali broj ustava priznavao pravo na samoopredjeljenje i otcjepljenje. To su bili ustavi do sada već bivših država (SFRJ, SSSR i Čehoslovačke)². Neprecizna priroda ovog prava van kolonijalnog konteksta je dovela do nesigurnosti i nekonzistentnosti u primjeni od strane država i UN-a. Ta nekonzistentnost je rezultat nemogućnosti da se pomire princip samoopredjeljenja i jednako bitan princip teritorijalnog integriteta, kao i potreba da se očuva mir na određenim područjima. Sa aspekta međunarodnog prava ostvarivanje prava na samoopredjeljenje je opravdano i moguće jedino u slučajevima kada nije u suprotnosti sa principom teritorijalnog

2 Nurko Pobrić, Ustavno pravo, Slovo Mostar, 2000, str. 114.

integriteta. Pravo naroda na samoopredjeljenje dakle ima svoj spoljni i unutrašnji vid. Pravo na samoopredjeljenje u vidu političke neovisnosti je spoljni vid tog prava. Pravo na „spoljno opredjeljenje“, odnosno pravo na otcjepljenje je teško pravno ostvarivo i pod pretpostavkom ustavne deklariranosti toga prava, bez saglasnosti države u kojoj narod, kao etnička zajednica, želi realizirati to pravo. Unutrašnji vid prava naroda na samoopredjeljenje očituje se u pravu grupa da u okviru postojećih država nalaze razna rješenja koja zadovoljavaju njihova individualna i kolektivna prava, kao što su demokratizacija, federalizacija, stvaranje autonomija, priznanje širokih prava manjinama, itd.³

2. Teritorijalno-demokratski/politički koncept naroda

Politička ideja naroda se pojavila u zapadnoj Evropi u drugoj polovini osamnaestog stoljeća sa pojavom mislilaca kao što je Rousseau, koji je sa svojom teorijom o suverenosti naroda stvorio temelj ovom konceptu. Rousseau-ovo učenje je zasnovano na tvrdnji da se teorijski temelj moderne države zasniva na slobodnom izboru pojedinaca koji udružuju međusobne volje u generalnu ili opću volju. Ta volja je politička volja i narod koji se definiše u ovom smislu je politički narod, koji je identičan sa državom. Po ovom učenju se narod može odrediti kao skup svih ljudi, pojedinaca, bez obzira na nacionalno, etničko, vjersko ili svako drugo porijeklo, koji trajno žive na teritoriji jedne države ili unutar granica administrativno-političke teritorije koja nije država (kolonije, federalne jedinice, države članice Unije, administrativne provincije).⁴ Ovakvo shvatanje je direktna posljedica političkog ustrojstva srednjovjekovnih država zapadne Evrope kao što su Engleska, Francuska, Španija i Portugal, država koje su izgradile snažne monarhije tog doba.⁵ Ovakvo političko organiziranje države je doprinosilo političkom jedinstvu iste, te je dovelo do formiranja shvatanja nacionalnog identiteta koje je uključivalo sve stanovnike teritorija određene države. Očito je da su upravo takve monarhije stvorile stabilan i jak politički sistem, sistem na koji se običan puk mogao osloniti, odnosno sistem i državu, kao i društvo na koje se narod mogao ponositi. U historijskom trenutku u kojem su ove države doživjele svoj procvat došlo je do naglog jačanja njihove ekonomske moći zahvaljujući otkrivanju i istovremenom koloniziranju novih teritorija, što je značilo svjež i kontinuiran izvor prihoda za spomenute države. Nacionalna pripadnost takvoj državi je postalo pitanje ponosa i prestiža njenih stanovnika. U ovom smislu, nacionalni identitet nije etnički identitet, vezan za određenu grupu unutar te države, međusobno povezane etničkim elementima porijekla, jezika, tradicije i

3 Ibid, str. 120.

4 Nebojša B. Vučinić, Pravni aspekt ostvarenja prava naroda na samoopredjeljenje, Pravni Zbornik I-II, 1994, str. 309

5 Alfred Cobban, The Nation State and National Self-Determination, Apollo edition, 1970, str.121

ostalih. Taj nacionalni identitet se izvodi iz postojanja države kao takve, odnosno njenih struktura koje ga definišu.

Genezu nastanka ovog pojma možemo naći i u britanskoj revoluciji. U vrijeme britanske revolucije i krize monarhije bilo je potrebno dati teorijski osnov promjeni unutar britanske vlasti. Definiciju naroda u tom smislu je dao Locke, svojom teorijom da suverenost u krajnjoj liniji leži u narodu, koje shodno tome ima pravo da tu vlast prenese na druge, ukoliko se za tim ukaže potreba. Ova verzija pojma narod, definiše naciju kao sinonim za „one kojima se upravlja“, što je grupa pojedinaca koji žive pod istom vlašću. Stoga se samoopredjeljenje shvata kao pravo pojedinaca da sudjeluju u upravljanju svojim životima.⁶ Ovaj princip shvatanja nacije se temelji na narodnoj suverenosti i nju je zastupao Hobbs. Vjerovanje da države trebaju da institucionalizirano predstavljaju volju naroda, je oblikovalo ideje američke i francuske revolucije i predstavljalo je promjenu u tipu legitimiteta koje se do tada prakticiralo, od suvereniteta baziranog na božanskoj ili dinastijskoj suverenosti do suverenosti koja se zasniva na dobrovoljnom pristanku naroda.⁷ Teorijski temelj ovog shvatanja nacije je shvatanje naroda ili nacije kao političkog naroda, koje uključuje i podrazumijeva sve stanovnike teritorija jedne države. To znači da postoji neraskidiva i direktna veza između ideje države i cjelokupnog naroda koji živi na teritoriji iste. Primjer uticaja ovog shvatanja je i činjenica da se u SAD-u i danas identificira nacija i država i da se termin nacija odnosi na federalnu državu SAD. Kao što se da primjetiti, ovakva ideja se znatno razlikuje od ideje naroda koja je zastupljena u državama istočne i centralne Evrope.⁸

Ipak se čini da je ovaj način definisanja pojma narod je prihvaćen u potpunosti kao međunarodni i nalazi se u svim bitnim svjetskim međunarodnim organizacijama: Ligi naroda, osnovanoj 1919 kao i Ujedinjenim narodima, osnovanim 1945. Ovakva upotreba pojma nacija se identificira sa državom i uobičajena je u SAD-u kao i u uobičajenom medijskom diskursu. Ovakvo određivanje pojma nacije, gdje se ona identificira sa državom i podrazumijeva ljude koji dijele osjećaj zajedničkog identiteta, nije potpomogla jasnu raspravu o značaju i definisanju pojma naroda.⁹

3. Etničko-kulturološki koncept naroda

S druge strane definisanja pojma narod se javlja shvatanje naroda ili nacije kao etničkog naroda. To shvatanje se zasniva na ideji naroda kao grupe čiji su članovi međusobno povezani određenim elementima subjektivne prirode kao što su jezik, rasa, krv i slično. Ovaj koncept se pojavio u istočnoevropskim i centralnoevropskim

6 Yael Tamir, *Liberal Nationalism*, Princeton University Press, 1993, str. 69.

7 Ibid, str.60

8 Connor Walker, *Ethnonationalism*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1994, str. 95.

9 Edward Motrimier, *People, Nation, State*, I.B. Tauris Publishers London, 1999., str. 79.

državama u raznim fazama kreiranja tih država. Kao tipičan primjer ovakvog formiranja pojma nacije se javlja Njemačka i Italija. Razlog tome je bila činjenica da se na teritoriju ovih država u periodu prije njihovog formiranja nalazilo mnogo nezavisnih država, državica ili država gradova. Stoga je bilo potrebno da se stvori teorijski okvir koji bi stanovnike tih teritorija ujedinio u zajedničkom osjećaju pripadnosti jednoj državi. Uporište za stvaranje takvog osjećaja kod ljudi jeste bilo ukazivanje na njihovo historijsko, biološko ili lingvističko jedinstvo. Razlog formiranja naroda u ovim teorijama je sama priroda i te veze su prvenstveno biološke, i još bitnije – lingvističke (što znači da je narod grupa ljudi međusobno povezana zajedničkim jezikom – u mnogo čemu sporna veza). U prvim fazama formiranja ove dvije države je bilo veoma teško stvoriti određeno nacionalno jedinstvo. Ovakav pristup definisanju nacije je očito imao velikog efekta, s obzirom da su ljudi tih teritorija objeručke prihvatili takvu teoriju i postepeno razvili osjećaje jedinstva koji je doprinio kreiranju ovih i sličnih država. Zahvaljujući ovakvom pristupu pojmu narod stvorena je korelacija između države i etničkih grupa. Na taj način je stvoren temelj ovakvog shvatanja pojma narod a taj temelj je nacionalizam.¹⁰ Porast nacionalizma među stanovnicima država kao što su njemački i talijanski gradovi-države je izazvao intenziviranje osjećaja jedinstva među njihovim stanovnicima. Taj osjećaj je doveo to ujedinjavanja tih gradova država u njemačku i talijansku državu. Profesor Cobban se osvrće na razvoj ovog pojma kroz rad njemačkih teoretičara, kao začetnika njemačke nacionalističke misli navodi Herdera, kojeg naziva ocem nacionalizma. Za njega je nacija u potpunosti kulturalni entitet i jedina prirodna unija društva i jedina prirodna unija je nacija. Pod tim je je podrazumijevao kulturalnu zajednicu koja se zasniva na zajedničkom jeziku. Herder je ideju o naciji kao političkoj uniji stavio na drugo mjesto, iako i o njoj raspravlja. Njegova politička teorija je veoma jednostavna tvrdeći da je čovječanstvo prirodno podijeljeno na nacije koje govore različite jezike i da bi svaka nacija bi trebala biti samostalna i nezavisna država. Za njega ne postoji sukob među nacijama jer narodi mora služiti dobru čovječanstva. Iz ovakvog promišljanja vidimo kako u njegovim stavovima ima veoma malog onog što bismo nazvali politička misao. Ovakvo nepolitičko, kulturalno shvatanje nacije je konstantan elemenat u njemačkoj misli, na primjer u pisanjima Thomas Mann-a. Raspravljajući o značenju riječi «nacija» u političkom smislu, on navodi da je ta riječ strana njemačkoj ideji. Prema njemu, koncept „nacije“ je historijski vezan za ideju demokratije, dok je riječ narod (folk) odgovara stvarnoj njemačkoj kulturalno konzervativnoj, nepolitičkoj, anti-društvenoj ideji. Ovakav koncept shvatanja nacije se nije zadržao u ovako eksplicitnom i pojednostavljenom obliku, kasnije se javlja i taj politički element koji je na kraju postao i dominantan.¹¹ Ovu definiciju naroda je zastupao Vrhovni sud Kanade koji je odlučivao o statusu

10 Thomas D. Musgrave, *Self-determination and national Minorities*, Oxford University press, str.5.

11 Alfred Cobban, *the Nation state and National Self-Determination* Appolo edition 1970, str 118-120.

Kvebeka i pravnoj utemeljenosti zahtjeva Kvebeka za secesijom od Kanade. Sud je u svojoj odluci utvrdio da subjekat prava na samoopredjeljenje može biti i dio države, odnosno da subjekt ne mora biti cijela populacija određene države, pa, sud nije dao nikakvu definiciju termina narod. Smatrao je da je to nepotrebno, jer bez obzira šta taj termin značio, samoopredjeljenje obično ne uključuje pravo na jednostranu secesiju od matične države. Sud je dao i nekoliko izuzetaka od prava na secesiju. Osim slučajeva koji se odnose na dekolonizaciju, utvrdio je još dva slučaja u kojima je to pravo ostvarivo. Te dvije situacije su one u kojima je jedan narod potlačen od strane matične države. Drugi izuzetak je slučaj u kojem se definiranoj grupi uskraćuje razuman pristup vlasti kako bi ostvarivali svoja politička, ekonomska prava i prava na socijalni i kulturni razvoj¹²

Iako postoji mnogo definicija nacije ili nacionalnosti, postoje dva elementa tog pojam koji su zajednički svim definicijama. Ti elementi su objektivni i subjektivni element. Mnogi se teoretičari slažu da se pod objektivnim elementima podrazumijevaju elementi kao što su jezik, porijeklo, kultura, vjera, rasa i dr. Pod subjektivnim elementom se podrazumijeva svjesnost ili samosvjesnost članova te grupe da pripadaju istom narodu, odnosno da pripadaju grupi koja se po svojim objektivnim elementima razlikuje od drugih grupa.¹³

Značaj subjektivnog elementa u definisanju pojma narod je raspravljao i Alfred Cobban, koji je dao veliki značaj ovom elementu i smatra da je jedino daj osjećaj pripadnosti određenom narodu relevantan za definisanje naroda. On smatra čak da ovaj faktor ima i prevalentan značaj u odnosu na subjektivni element i smatra da je jedini test pripadnosti narodu subjektivni test, odnosno lični osjećaji pripadnosti jednom narodu.¹⁴ Bez postojanja subjektivnog kriterija etnička grupa ostaje samo akademska klasifikacija, bez političkog značaja. Shodno ovom shvatanju, nacija je jedna subjektivna kategorija i stoga postaje nemoguće formirati preciznu definiciju iste.¹⁵

4. Pravo naroda na samoopredjeljenje u međunarodnim dokumentima

Pravo naroda na samoopredjeljenje se nije pojavljivalo u međunarodnim dokumentima i ugovorima sve do završetka Drugog svjetskog rata. Do tog trenutka je pravo na samoopredjeljenje naroda bilo samo političko pitanje, koje svoju realizaciju nije dobivalo u formi pravnih akata. Nakon stravičnih posljedica Drugog svjetskog rata, međunarodna zajednica, odnosno organizacija UN-a je odlučila da ovom, do tada političkom pitanju, podari i pravnu definiciju. Rezultat toga je bilo uvrštavanje ovog prava u mnoge međunarodne dokumente od kojih

12 Thomas D. Musgrave, *Self-determination and national Minorities*, Oxford University press, Preface str.25.

13 Ibid, str. 154.

14 Alfred Cobban, *the Nation state and National Self-Determination* Appolo edition 1970, str 107.

15 Thomas Musgrave, pg. 164.

su najznačajnija Povelja UN-a, dva Međunarodna pakta iz 1966., Deklaracija o načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji između država u skladu s Poveljom UN-a (u daljem tekstu Deklaracija iz 1970), kao i mnoge druge rezolucije, konvencije i deklaracije.

4.1. Povelja UN-a

Povelja UN-a spominje pravo naroda na samoopredjeljenje u nekoliko članova . Prvi član u kojem se spominje je član 1(2). U ovom članu se navodi da su ciljevi Ujedinjenih Naroda:

„Razvijati prijateljske odnose među narodima, utemeljene na poštovanju načela ravnopravnosti i samoodređenja naroda, i poduzimati druge prikladne mjere za učvršćenje svjetskog mira”

Ovaj član je bitan zato što po prvi put predstavlja pravnu formu prava na samoopredjeljenje, ali nažalost, ne pomaže nam u bližem definisanju pojma narod, odnosno određivanja šta se pod tim pojmom podrazumijeva. Ovaj član je smješten u poglavlje pod nazivom Ciljevi i Načela, tako da i sa tog aspekta ne može pružiti uporište za formiranje definicije pojma narod, s obzirom na pravnu prirodu istih. Pojam narod je namjerno je naveden u ovom dijelu Povelje, iz razloga što je taj dio po svom sadržaju neprecizan¹⁶.

Član 1 Povelje se odnosi na “princip samoodređenja naroda”. Ovaj princip se kasnije transformisao u pravo donošenjem Rezolucije o davanju nezavisnosti kolonijalnim državama i narodima iz

1960. Ovom transformacijom se pravo naroda na samoopredjeljenje dovelo u direktnu vezu sa davanjem nezavisnosti kolonijalnim državama, što je značilo da će time kolonije postati nezavisne države.

Ova veza je ojačana dogovorom među državama članicama da će se princip uti possidetis iuris odnositi na te nove, nezavisne države.¹⁷

Sljedeći član relevantan za definisanje pojam narod je član 55. U tom članu se navodi:

„Da bi se stvorili uvjeti stabilnosti i blagostanja potrebni za mirne i prijateljske odnose među *narodima*, utemeljene na poštovanju načela ravnopravnosti i samoodređenja naroda, Ujedinjeni narodi unapređuju:

- a) podizanje životnog standarda, punog zaposlenja i uvjeta ekonomskog i socijalnog napretka i razvoja;
- b) rješavanje međunarodnih ekonomskih, socijalnih, zdravstvenih i srodnih problema, kao i Međunarodnu saradnju na polju kulture i prosvjete;
- c) opće i stvarno poštovanje prava čovjeka i temeljnih sloboda za sve bezrazlike s obzirom na rasu, spol, jezik ili vjeroispovijed.”

Nije i dalje jasan razlog uvrštavanja prava na samoopredjeljenje u ovaj član. Razni

16 Edward Mortimer, *People, Nation and State*, 1999., str.9

17 Freeman Michael, *The Right to Self-Determination in International Politics: Six Theories in Search of a Policy*, *Review of International Studies*, Vol. 25, No. 3 1999, str. 357.

komiteti su iznosili tumačenja ovog člana, u kojima su navodili da se on odnosi na volju naroda i da se odnosi na sve narode uz izuzetak prava na secesiju. Bez obzira na ovakvo tumačenje, ni danas nije jasno na koje se narode tačno odnosi isti pojam spomenut u članu 55.

Thomas D. Musgrave tvrdi da se pored ovog člana, koji eksplicitno uvodi pravo na samoopredjeljenje u članovima 1(2) i 55, više pažnje treba obratiti na Glave XII i XIII (koje regulišu pitanje sistema starateljstva-koje je zamijenilo sistem mandata), koje se tim pitanjem bave implicitno i po njegovom mišljenju su mnogo relevantniji za ovo pitanje. Po njegovom mišljenju se sistem starateljstva teoretski i zasniva na pravu naroda na samoodređenje, i ovo pravo je njegov začetak. Naše mišljenje je da se upravo u ovoj tvrdnji prof. Musgrave-a može naći jedna definicija naroda na koje se odnosi pravo na samoopredjeljenje. U ovom slučaju bi ti narodi bili stanovnici područja uključenih u sistem starateljstva i na njih bi se odnosilo pravo na samoopredjeljenje.

Slobodno možemo zaključiti da Povelja UN-a ne pruža konkretne definicije naroda, iako se u nekoliko njenih članova i tumačenja raznih komiteta, donekle može nazrijeti pokušaj definisanja tog pojma. Član 1(2) se odnosi na jednaka prava i samoopredjeljenje naroda sa svaki narod ponaosob. Ova fraza je nejasna pri definisanju termina narod i pri zauzimanju stava o tome da li narodnost zahtijeva i državnost. Ovakva odredba je namjerno uključena u Povelju, jer je za države koje su je donijele bilo prihvatljivije donijeti jednu takvu odredbu u odnosu na prvenstveno značenje narodnog samoodređenja, koji je je prema njima odigrao sudbonosnu ulogu u nestabilnosti i konfliktima u Evropi u Svjetskim ratovima.¹⁸

S druge strane, vidimo da se pojam narod ovdje odnosi na teritorije podvrgnute sistemu starateljstva , koji je bio uvod u kasniji proces dekolonizacije. Smatramo da se u Povelji ovo pravo u svom prvobitnom obliku odnosi na narode navedenih teritorija, odnosno u kasnijem obliku se radi o kolonijalnim narodima .

Ipak, termin narod se ne odnosi samo druge entitete kao što su nacije. činjenicu da se princip jednakih prava i samoodređenja naroda primjenjuje i na države i narode, su potvrdile mnoge rezolucije koje su se donijele u UN-u, a vezane su za tu tematiku. Posljedica donošenja takvih rezolucija obavezuje države da primjenjuju taj princip u odnosima sa nezavisnim državama i narodima koji se još nisu organizovali u nezavisne države. Povelja UN-a se ne bi trebala tumačiti kao da to pravo priznaje nekim određenim kategorijama naroda, jer kao što je praksa UN-a pokazala, riječ „narod” koji se pojavljuje u članu 1 se odnosi na sve narode. član 55 Povelje (koji se odnosi na ekonomsku i socijalnu saradnju) takođe jasno određuje da narodi na koje se princip primjenjuje ustvari uključuju sve narode . Član 55.

„Imajući u obziru stvaranje uvjeta za stabilnost i blagostanje potrebnih za mirnu i prijateljske odnose među narodima (nations) , koji se zasniva na poštivanju principia ravnopravnosti i samoodređenja naroda, UN će promovisati veće standarde života, poptpune zaposlenosti, i uvjese ekonomskog i socijalnog

18 Edward Mortimer, People, Nation and State, 1999., str.92.

progresu i razvoju, rješenja međunarodnih, ekonomskih, socijalnih, zdravstvenih i sličnih problema i međunarodne, kulturalne, obrazovne saradnje i univerzalnog poštivanja i praćenje ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve, bez razlika u rasi, spolu, jeziku ili vjeri.”

Tumačenje ovog principa u najširem smislu bi se trebala odnositi na slobodno i jednakopravno određenje naroda u odnosu na njihove političke, ekonomske i socijalne pozicije i njihov međunarodni status. U ovom obliku bi to pravo moglo biti osnova za progres međunarodne zajednice.¹⁹

4.2. Međunarodni paktovi o ljudskim pravima iz 1966

Nakon donošenja Povelje UN-a, države članice su odlučile da prava izložena u Povelji treba da dobiju i svoju pravno obavezujuću formu. To je bila posljedica činjenice da odredbe Povelje UN-a nemaju pravno obavezujući karakter i stoga je bilo neophodno onim pravima, a među njima i pravu naroda na samoopredjeljenje dati formu koja bi mu dala pravni značaj u rangu drugih principa međunarodnog prava. Ta forma se pronašla u dva međunarodna ugovora, Međunarodni pakt o političkim i građanskim pravima i Međunarodni pakt o ekonomskim i socijalnim pravima. Tako princip samoopredjeljenja izlazi iz sfere dekolonizacije i po prvi put se, doduše ne *explicite*, dovodi u vezu s potrebom da vlasti države svoj autoritet temelje na demokratski izraženoj volji naroda.

Oba pakta su potpisana na isti dan i predstavljaju pravu značajnu kodifikaciju ovog prava nakon donošenja Povelje UN-a. Obe konvencije imaju zajednički član 1, koji se odnosi na pravo na samoopredjeljenje.

Član 1.

„1. Svi narodi imaju pravo na samoopredjeljenje. Na osnovu ovog prava oni slobodno određuju

svoj politički položaj i slobodno postižu svoj privredni, društveni i kulturni razvoj.

2. Radi ostvarenja svojih ciljeva, svi narodi mogu slobodno raspolagati svojim prirodnim

bogatstvima i izvorima bez ugrožavanja obaveza koje proizlaze iz međunarodne privredne saradnje, zasnovane na načelu uzajamne koristi i međunarodnom pravu. Ni u kom slučaju narodne može biti lišen sopstvenih sredstava opstanka.

3. Države članice ovog Pakta, uključujući tu i one koje su odgovorne za upravljanje nesamoupravnim teritorijama i teritorijama pod starateljstvom, dužne su da olakšaju ostvarenje prava naroda na samoopredjeljenje i da poštuju ovo pravo shodno odredbama Povelje Ujedinjenih Naroda.”

Pri formiranju ovog člana je bilo mnogo oprečnih mišljenja o tome na koje narode se on odnosi. Možemo zaključiti da su se ti prigovori temeljili uglavnom na bojazni država članica od populariziranja primjene ovog prava u formi secesije na

¹⁹ Ibler Vladimir, Pravo naroda na samoodređenje i zloupotreba tog prava, Politička misao, vol. XXIX, 1992., No. 2, str.54.

njihovim vlastitim teritorijama , od strane etničkih grupa ili manjina koje su iste naseljavali.

Profesor Antonio Cassese smatra da je za definiciju naroda u primjeni ovog prava relevantan stav 3 člana 1 , kojeg on dovodi u direktnu vezu za Glavom 11 i 12 Povelje UN-a. Uzimajući u obzir ove činjenice kao i pripremne radove na Paktovima, Cassese smatra da se član 1 odnosi na :

(1) sve stanovnike koji žive u nezavisnim i suverenim državama. Prema Cassese-u se ova grupa odnosi na pravo svih stanovnika jedne države na slobodu od autoritarnih režima, koje su uglavnom podržavale zapadne države,

(2) sve stanovnike teritorija koji tek trebaju da steknu nezavisnost, ovdje prema profesoru Cassese-u pravo a samoopredjeljenje imaju stanovnici nesamoupravnih i teritorijama pod starateljstvom, odnosno kasnije kolonijalnim narodi.

(3) stanovništvo koje živi pod stranom vojnom okupacijom. Ova grupa ovlaštenika na primjenu ovog prava se zasniva na generalnijem principu zabrane uplitanja u unutrašnje poslove i nadležnosti bilo koje države članice. Takođe možemo reći da je kriterij određivanja ovog subjekta i princip poštivanja teritorijalnog integriteta države i njene političke nezavisnosti od strane drugih država potpisnica Konvencija.²⁰

Prema mišljenju Clyde Eagleton-a uprkos usvajanju odredbe Paktova o „svim narodima”, Eagleton tvrdi da su debate država članica koje su uslijedile su pokazale da se ova sintagma „svi narodi” odnosila samo na kolonije. Kolonije su se bile suprotstavile ovom mišljenju i zalagale su se za univerzalno značenje iste. One nisu bile uspješne u svojim nastojanjima, tako da ostatak člana koji se odnosi na samoopredjeljenje propisuje samo da bi sve države trebale promovisati samoopredjeljenje nesamoupravnih teritorija. Ovakav stav je usvojen na Komisiji za ljudska prava sa 13 glasova za (uključujući SAD) i četiri protiv, sa jednim izostankom.²¹

Profesor James Crawford tvrdi da se član 1 ne može tumačiti na način da je ograničen samo na slučaj kolonija. Član 1, paragraf 1 ne propisuje da neki narodi imaju pravo na samoopredjeljenje. Za njega se ni termin „narod” ne može ograničiti na kolonijalne narode. Član 3 se direktno odnosi na kolonijalne teritorije. Kada tekst kaže da „svi narodi” imaju pravo- sa terminom „narod” , u generalnoj kontokaciji- a zatim u drugom paragrafu istog člana , kaže da termin „narod” uključuje narode kolonijalnih teritorija, savršeno je jasno da se taj termin koristi u svom generalnom smislu. Sumnju u značenje ovog termina uklanja član 2 koji se odnosi na stalni suverenitet nad prirodnim resursima. Istina, postoje poteškoće kada se raspravlja o pojmu permanentnog suvereniteta kao prava naroda a ne država. Ipak, niko nikada nije sugerisao da je princip trajnog suvereniteta nad prirodnim resursima ograničen na kolonijalne teritorije. Stoga, što se tiče interpretacije člana 1, time se rješava pitanje naroda.

20 Antonio Cassese, *Self-Determination of Peoples, A Legal Reappraisal*, Cambridge 1995, str. 59

21 Clyde Eagleton, *Excesses of Self-Determination*, *Foreign Affairs*, Vol. 31, No. 4, 1953, str. 597.

Međunarodni paktovi takođe propisuju vanjski i unutrašnji oblik samoodređenja naroda. Vanjski oblik ovog prava se javlja u formi slobode od vanjskog uticaja i dominacije. Unutrašnji oblik se odnosi na sudjelovanje u demokratskim procesima preko vlastite vlade. Ovaj član se ne može tumačiti tako da se odnosi samo na kolonijalne slučajeve. U prvoj odredbi se ne govori o tome kako samo neki narodi imaju pravo na samoopredjeljenje. Takođe smatramo da se pojam narod ne može odnositi samo na kolonijalne narode.²²

Član 27 Pakta o građanskim i političkim pravima se takođe može nazrijeti referenca na grupu, na koje se odnosi pravo na samoopredjeljenje, iako bismo ovdje mogli reći da se radi o unutrašnjem obliku ovog prava :

Član 27.

„U državama gdje postoje etničke, vjerske ili jezičke manjine ne smije se licima koja pripadaju tim manjinama uskratiti prava da, zajedno sa članovima svoje grupe, imaju svoj vlastiti kulturni život, da ispovijedaju i očituju svoju vlastitu vjeru ili da se služe svojim vlastitim jezicima.”

Očita je činjenica da se ovaj član odnosi na nacionalne manjine, koje po uvriježenim mišljenjima stručnjaka ne spadaju u grupu subjekata ovlaštenika prava na samoopredjeljenje. Ipak, smatramo da je bitno bilo spomenuti i ovaj član u kontekstu teorija prava naroda na samoopredjeljenje, koji se odnosi na vanjski oblik primjene ovog prava u formi secesije grupa koje su potlačene u državama u kojima nisu većinski narod. Mnogi naučnici se slažu da je ovakva primjena ovog prava prihvatljiva isključivo kao zadnje sredstvo ostvarivanja prava takvih naroda, ali ne i kao njegova zloupotreba. Stoga ovaj član treba shvatiti kao pozitivnu obavezu države, koja u slučajevima teških kršenja ljudskih prava, može predstavljati jedno od pravnih uporišta tog naroda za promociju svojih zahtjeva ka odvajanju od te države. U članu 47 se Pakt opet vraća na jedno bitno pitanje upravljanja prirodnim resursima. U ovom članu se kao subjekt javljaju „svi narodi”, što predstavlja koliko lijepu ideju, toliko i ne daje nikakav konkretan odgovor na to ko je narod.

Član 47.

Nijedna odredba ovog Pakta neće se tumačiti tako da vrijeđa pravo koje pripada svakome narodu da potpuno i slobodno iskorištava i upotrebljava svoja prirodna bogatstva i izvore.

Iako se primjena zajedničkog člana 1 Paktova može smatrati problematičnom za postojeće državne mehanizme i određenim državama, ideja „samoopredjeljenja” je ovim dobila svoj politički kao i socijalni, ekonomski i kulturalni kontekst. Dok se njihovi članovi 2 razlikuju, svaki od dva Pakta priznaje državnu odgovornost da „poštuje”, „osigura”, „uspostavi” ili „garantuje” poštivanje prava koji se navode u ovim Paktovima.

²² James Crawford, *Right to Self-Determination in International Law* u *People's Rights*, Philip Alston, Oxford University Press, Vol IX/2, str.27.

4.3. Deklaracija o davanju nezavisnosti kolonijalnim državama i narodima

Ovaj dokument je donesen od strane Generalne skupštine UN-a 1960 i predstavlja jedan od historijski najznačajnijih UN-ovih dokumenata koji su dali ogroman doprinos razvoju koncepta prava naroda na samoopredjeljenje. Rezolucija je donesena 14. i 15. decembra 1960. i njen krajnji rezultat je bilo konačno i potpuno oslobađanje naroda koji se nalaze pod kolonijalnom vlašću. Ona je donesena kao posljedica povećanja broja članica UN-a, čime se pojavila potreba specificiranja značenja ovog prava. U tom periodu UN je donio određeni broj rezolucija koje su se odnosile na pravo na samoopredjeljenje, ali u kontekstu oslobađanja od kolonijalne vladavine. Ova deklaracija je nastala kao početak ostvarivanja tog procesa. Ona se u uvodnom dijelu još jednom poziva na Povelju UN-a i potvrđuje njen značaj, kao i ponovno potvrđuje značaj osnovnih principa ljudskih prava i nudi sedam principa koji bi olakšali ubrzani proces istrjebljivanja prakse kolonijalne vladavine.

Iako predstavlja izvjesnu prekretnicu u definisanju prava naroda na samoopredjeljenje, ova deklaracija nije dala nikakvu definiciju pojma narod, a ni sadržaj prava na samoopredjeljenje. U sklopu ove deklaracije, pravo na samoopredjeljenje se usko vezalo za one koji su se borili za nezavisnost od kolonijalne vladavine.²³ Jedna njena odredba je ipak značajna zbog toga što još jednom potvrđuje pravo pravo koonijalnih naroda da slobodno donose odluke o svojoj sudbini.

U članu 2 se navodi :

„Svi narodi imaju pravo na samoopredjeljenje i u skladu sa tim pravom oni slobodno određuju svoj politički status i slobodno određuju svoj ekonomski, društveni i kulturni razvoj.”

Prema mišljenju prof.dr. Zenaida Đelme ova odredba definiše narod kao cjelokupno stanovništvo jedne države koje se sastoji od različitih etničkih grupa, nacija ili zajednica života ljudi na određenom području i upravo narodu kao cjelini pripada pravo da ima vlastitu državu. Kao potvrdu ovog stava navodi i identičnu odredbu Ustava Organizacije afričkog jedinstva.²⁴ S obzirom na političko-historijske uvjete u kojima je nastala ova Deklaracija, smatramo da je ovakav stav utemeljen i opravdan. Razlog tome bi se mogao naći u činjenici da je u tom trenutku bivšim kolonijalnim silama bilo veoma bitno zadržati granice kolonija koje su postojale u trenutku počinjanja procesa dekolonizacije. Razlog tome je bila njihova težnja ka mirnom okončavanju tog procesa i održavanju mira na tim područjima, bez obzira na činjenicu da većina tih granica je bila nametnuta, artifičijelna i nije se podudarala sa etničkom, historijskom i tradicionalnom strukturom demografije

²³ Michael Freeman, *Demokratija i dinamit: Pravo naroda na samoopredjeljenje*, Political Studies, 1996, XLIV, str.748.

²⁴ Prof.dr. Zenaid Đelmo, *Ostvarivanje prava na samoodređenje naroda putem referendum a njegov uticaj na teritorijalni integritet BiH*, str. 105

tih područja. Ovaj član potvrđuje pravo kolonijalnih naroda da slobodno određuju svoju sudbinu.

U preambuli ove deklaracije se priznaje suverenost potlačenog naroda u odnosu na kolonijalnu silu.

„Uvjereni da svi narodi imaju neotuđivo pravo na potpunu slobodu, na ostvarivanje potpune suverenosti i integriteta njihovog nacionalnog teritorija.”

U paragrafu 4 se još garantuje pravo zavisnih naroda da ”mirno i slobodno” ostvare svoju “punu nezavisnost”, a garantuje se i poštovanje integriteta njihovih nacionalnih teritorija.

„Prestaće sve vojne aktivnosti i represivne mjere svih koje su usmjerene protiv ovisnih naroda, kako bi im se omogućilo d u miru i slobodno ostvaruju svoje pravo na potpunu nezavisnost i integritet njihovog nacionalnog teritorija će se poštovati.” Ipak, značaj ove deklaracije je da je u datom trenutku bila rezultat političkih realiteta i dugotrajne borbe kolonijalnih teritorija za nezavisnost od njihovih kolonizatora. Stoga je ona imala značajan politički uticaj, više nego što je stvorila nove pravne normative vezane za pitanje prava na samoopredjeljenje. Razlog tome je član koji ograničava garancije ovog prava. Ovim ograničenjem je Rezolucija dala primat principu teritorijalnog integriteta države i faktički ograničila apsolutni efekat koji bi moglo imati pravo naroda na samoopredjeljenje naroda. Time je istakla značaj teritorijalnog integriteta kolonija koje su u skoroj budućnosti trebale da postanu nezavisne države. Ta zaštitna klauzula se nalazi u formi člana 6 Rezolucije :

„Bilo kakav pokušaj usmjeren na djelomičnu ili potpunu disoluciju nacionalnog jedinstva i teritorijalnog integriteta države je nekompatibilna sa svrhama i principima Povelje UN-a”

Princip teritorijalnog integriteta u članu 6, u kojem Rezolucija sprječava podjelu kolonijalnih teritorija prije sticanja nezavisnosti.²⁵ Ova deklaracija je bitna i predstavila koncept tzv. zaštitne klauzule, gdje se pravo naroda na samoodredjenje u njegovom vanjskom obliku daje kolonijalnim narodima i narodima koji žive u državama koje trajno i sistematski krše njihova prava. Ova klauzula je uvedena kao zaštita protiv totalnog efekta koji ima princip teritorijalnog integriteta države .

4.4. Deklaracija o principima međunarodnog prava u odnosu na prijateljske odnose i saradnju među državama u skladu sa Poveljom UN-a

Ovu deklaraciju je Generalna skupština UN-a usvojila 24.10.1970. povodom dvadeset pete godišnjice postojanja UN-a. Ona predstavlja jednu od najvažnijih dokumenata u progresivnom razvoju i kodifikaciji jednakih prava i prava naroda nasamooopredjeljenje.

Iako je ova Deklaracija u stvari rezolucija UN-a, ona ima obavezujući karakter. Namjera da Deklaracija zaista ima obavezujući karakter je jasno izražena u preambuli iste .

25 S.K.N. Blay, Self-Determination Versus Territorial Integrity in Decolonisation, 18 N.Y.U.J. INT'L & POL., str. 441,442. (1986)

U skladu s tim se u paragrafu Deklaracije navodi :

„U skladu da principima jednakih prava i samoodređenja naroda koji se navode u Povelji UN-a, svi narodi imaju pravo da slobodno odrede, bez vanjskog uplitanja, svoj politički status i da ostvaruju ekonomski, društveni i kulturni razvoji svaka država ima obavezu da poštuje ovo pravo u skladu sa odredbama Povelje.”

Kao što primjetimo, ova odredba garantuje pravo na samoopredjeljenje svim narodima, takođe i propisuje obavezu država potpisnica da poštuju to pravo. Ova obaveza država je potvrđena i odredbom koja propisuje da će države štititi i promovisati univerzalno poštivanje ljudskih prava i osnovnih sloboda.

U paragrafu 7 navodi:

„Ništa se u narednim paragrafima neće se shvatati na način da ovlašćuje ili ohrabruje bilo kakvu aktivnost koja bi ugrozila, u potpunosti ili dijelom, teritorijalni integritet ili političko jedinstvo suverenih i nezavisnih država koje poštuju principe ravnopravnosti i samoodređenja naroda kako je opisano gore i koje imaju vlast koja predstavlja cjelokupan narod koji pripada toj teritoriji, bez rasnih, vjerskih ili razlika u boji kože.”

Očito pitanje koje je postavila Deklaracija o kolonijalnim državama, na primjer definicija “naroda”, kao i veći problem, a taj je odgovor na pitanje da li samoopredjeljenje postoji van konteksta dekolonizacije, i mnogo drugih problema koje raspravlja, dio teksta koji se odnosi na pravo na samoopredjeljenje su sljedeći paragrafi:

„Upotreba sile da se narodima ospori njihov nacionalni identitet predstavlja kršenje njihovih neotuđivih prava i principa neintervencije...”

U skladu sa principom ravnopravnosti i samoopredjeljenja naroda koji su sadržani u Povelji UN-a, svi narodi imaju pravo da slobodno odrede, bez vanjskog uplitanja, svoj politički status i da ostvaruju svoje ekonomski, socijalni i kulturalni razvoji svaka država ima dužnost da poštuje ovo pravo u skladu sa odredbama Povelje.

Svaka država ima dužnost da promoviše ...ostvarivanje principa ravnopravnosti i samoodređenja naroda kako bi se:

- a) promovisali prijateljski odnosi i saradnja među državama i
- b) kako bi se se brzo okončao proces dekolonijalizacije, imajući u vidu slobodno izraženu volju naroda na koje se ovo odnosi; imajući na umu da podvrgavanje naroda stranoj okupaciji, dominaciji i eksploataciji predstavlja kršenje principa (samoopredjeljenja) kao i negiranje osnovnih ljudskih prava, koje je suprotno Povelji UN-a”

Dugogodišnji član Komiteta za ukidanje rasne diskriminacije je identifikovao pet različitih upotreba termina “narod” u period 1919-1945, na koje se odnosi princip samoopredjeljenja: narod koji u potpunosti živi unutar države kojom vlada drugi narod (npr. Irci prije 1920); narod koji živi kao manjina u više država, bez kontrole nad vlastitom državom (npr. Poljaci u Rusiji prije 1919); narod koji živi u kao manjina u određenoj državi, ali smatraju da formiraju dio naroda susjedne države (Mađari u Rumuniji); narod koji je raštrkan unutar mnogih različitih država

(Njemci u različitim evropskim državama); i narod koji čini većinu na teritoriju pod stranom dominacijom).²⁶ Ova deklaracija ne daje definiciju pojma “narod” iako u svom predzadnjem dijelu navodi kako su države subjekti odgovorni za provođenje ove Deklaracije. Mogli bismo zaključiti da se ovaj pojam “država” odnosi na vlade koje su politički predstavnici naroda, što u našoj potrazi za odgovorom sta je pojam “narod” ne igra veliku ulogu.

Ono što ova deklaracija propisuje je pravo na samoopredjeljenje u unutrašnjem obliku. Prema tekstu ove deklaracije unutrašnje pravo na samoopredjeljenje pripada samo rasnim ili vjerskim grupama koji žive u suverenim državama koje tim grupama osporavaju pristup procesu donošenja političkih odluka, ali lingvističkim i nacionalnim grupama se to pravo ne priznaje. U deklaraciji nije jasno navedeno zašto su privilegovane rasne i vjerske grupe nauštrb drugih vrsta kolektiviteta. Na taj način bise moglo doći do zaključka da ovakva zaštita ova dva kolektiviteta ne bi mogla uznemiriti političku scenu u mjeri u kojoj bi se to moglo desiti u odnosu na druge grupe unutar države. Ograničavajući ovo pravo na rasne i vjerske grupe, države su dale do znanja da ono ne pripada cjelokupnom narodu autoritarne države. Grupe koje se navode kao nosioci ovog prava imaju pravo na ravnopravan pristup vlasti ali ne i jednaka prava.²⁷

Deklaracija je takođe propisala poštivanje dva suprotna principa koji se odnose na pravo na samoopredjeljenje. Prvi od njih je princip da će se države u svojim međusobnim odnosima suzdržati od prijetnji i upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti bilo koje države. Ovaj princip podrazumijeva poštivanje suvereniteta država, čak i u slučajevima kada bi ta država nijekala samoopredjeljenje svim ili jednom narodu koji naseljava njenu teritoriju. S druge strane ravnopravnost i samoopredjeljenje se čini da negira prethodno spomenuti princip odnosno pravilo međunarodnog prava.²⁸

Deklaracija iz 1970. u svom tekstu još jednom potvrđuje da pravo na samoopredjeljenje postoji u svojoj unutrašnjoj i vanjskoj formi. Malcolm Shaw u svojoj knjizi potvrđuje ovu tvrdnju: Deklaracija iz 1970. se može smatrati za autoritativno i pravno relevantno tumačenje sedam odredbi Povelje koje se odnose na to pitanje.²⁹ Kao vanjska forma realizacije tog prava se navodi, kroz formu pozitivne obaveze države da omogući realizaciju tog prava i da ne krši pravo naroda na samoopredjeljenje i mogućnost traženja pomoći za realizaciju tog prava. Ova deklaracija se smatra prvom autoritativnom interpretacijom Povelje UN-a.³⁰ Razlog za to je vjerovatno bila činjenica da se u tom periodu pravo naroda na samoopredjeljenje uglavnom odnosio na proces dekolonizacije, koji

26 Hurst Hannum, *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination*, University of Pennsylvania Press, 1990, str.34-35.

27 Antonio Cassese, *Self-Determination of Peoples, A Legal Reappraisal*, Cambridge 1995, str.114

28 Edward Motrimmer, *People, Nation, State*, I.B. Tauris Publishers London, 1999., str. 93.

29 Malcolm N. Shaw, *International Law, Fifth Edition* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 225

30 Antonio Cassese, *Self-Determination of Peoples, A Legal Reappraisal*, Cambridge 1995, 126-165

je do trenutka donošenja Deklaracije iz 1970. već bio pri kraju u svim dijelovima svijeta.

Ova deklaracija je priznala pravo na samoopredjeljenje ne narodima, nego teritorijama kojima je UN priznao status kolonija. Ovo tumačenje prava na samoopredjeljenje je naknadno potvrđeno od strane Međunarodnog suda pravde u odlukama vezanim za slučajeve Namibije i Zapadne Sahare i odbijanja davanje podrške secesiji Bengala od strane Generalne skupštine i Vijeća sigurnosti. Ovakva praksa je suprotna onoj iskazanoj u podjeli teritorija kao što je Indija i Pakistan. Izvan nesamoupravnih područja, ova Deklaracija je priznala pravo na samoopredjeljenje samo kao princip a ne kao pravo.³¹

3.5. Finalni helsinški akt 1973

Konferencija o sigurnosti i saradnji u Evropi se pojavila kao novitet u odnosima istoka i zapada tokom 1970-ih. Proces koji se naziva OSCE proces se bazira na Helsinškom finalnom aktu je imao dva aspekta. Prvi je bio usmjeren na umanjivanje napetosti, izgradnju povjerenja i jačanje saradnje među državama. Drugi je trebao poslužiti kako bi se prekinuo status quo u Istočnoj Evropi i kako bi se promovisao dugoročni sistem koji bi donio promjene, koje su se i desile nakon prekida Hladnog rata.

Ovaj dokument je bitan i često navođen od strane pravnika kao relevantan u raspravljanju bilo kojeg aspekta prava na samoopredjeljenje . U literaturi se često navodi iako je suštinski ovaj akt politički akt i nema pravnu snagu i težinu ostalih rezolucija i deklaracija koje su donesene unutar međunarodne zajednice. Ta njegova implicitna snaga u istraživanju prava na samoopredjeljenje je utoliko interesantna upravo zbog toga što se ne radi o pravno obavezujućem aktu. Njegov značaj leži u tome što je on iskaz mišljenja više nego formalna obaveza država. Imao je veliki uticaj u diplomatiji istoka i zapada i kasnije je doveo do formiranja OSCE-a i njegovih institucija.³²

Finalni akt konferencije o sigurnosti i saradnji u Evropi (kasnije preimenovan u OSCE , dalje OSCE) je potpisan 01.08.1975. od strane šefova država i drugih najviših predstavnika 33 evropske države,³³ SAD i Kanada. Finalni Akt je podijeljen u tzv. „tri korpe”.

Korpa I se odnosi na pitanja sigurnosti u Evropi i sadrži Deklaraciju o principima kojima se vode države u međusobnim odnosima, kao i druge tekstove koji se odnose na slična pitanja. Korpa II se bavi, na jedan uopšten način, saradnji na

31 Guyora Binder, the Case of Self-Determination, The Kaplan Lectures on Human Rights, 1992, str. 238-239.

32 Crawford, ibid, str. 31

33 Učesnici su bili: Austrija, Belgija, Bugarska, Kipar, Čehoslovačka, Danska, Finska, Francuska, Demokratska Republika Njemačka, Federalna Republika Njemačka, Sveta S tolica, Mađarska , Island, Irska , Italija, Lihtenštajn, Luksemburg, Malta, Monako, Holandija, Norveška, Poljska, Portugal, Rumunija, San Marino, Španija, Švedska, Švicarska, Turska, SSSR, Velika Britanija i Jugoslavija.

poljima ekonomije, nauke, tehnologije i okoliša. Korpa III se bavi saradnjom u humanitarnim i drugim oblastima.

Dio teksta koji je usvojen, a odnosi se na pravo na samoopredjeljenje se nalazi u Principu jednakih prava i samoodređenja (Princip VIII) i glasi:

„Države sudionice će poštovati jednaka prava naroda i njihovo pravo na samoopredjeljenje, i u svakom trenutku će se ponašati u skladu sa svrhom i principima Povelje UN-a i odgovarajućim odredbama međunarodnog prava, uključujući one koje se odnose na teritorijalni integritet država.

U skladu sa principima jednakosti prava i samoopredjeljenjem naroda, svi narodi imaju pravo, i potpunu slobodu, da u trenutku u kojem to žele, odrede svoj unutrašnji i vanjski politički status, bez vanjskog uticaja i da ostvaravaju, na način na koji to žele, svoj ekonomski, socijalni i kulturni razvoj.”

Ovakvo propisivanje značenja prava na samoopredjeljenje ima mnogo sličnosti sa propisivanjem istog u UN-ovoj Prijateljskoj deklaraciji iz 1970, s obzirom da se u Helsinškom aktu odnosi na sve narode. Ipak, Helsinški akt je dao jednu novu dimenziju značenju prava naroda na samoopredjeljenje na način da je proširio značenje ovog prava i još jednom potvrdio njegov značaj. Profesor Cassese tvrdi da se u ovom dokumentu on ne odnosi na kolonijalne narode, nego narode unutar suverenih država. Argument za takvo mišljenje je našao u činjenici da je ovaj dokument donese za teritoriju Evrope gdje ne postoje takve teritorijalne organizacije koje bi zahtijevale ostvarivanje procesa dekolonizacije, s obzirom da su države koje su izglasale takav akt nezavisne, suverene države iz Evrope.³⁴

ZALJUČAK

Pravo naroda na samoopredjeljenje se zasniva na mnogostruko prihvaćenim političkim principima kao što su sloboda udruživanja, narodni suverenitet, sloboda od tiranije i diktature, kulturne vrijesnosti u demokratskom društvu. Ono što stvara problem i koči njegovu primjenu je činjenica da su ovi principi međusobno ponekad nekompatibilni. Od trenutka propisivanja prava na samoopredjeljenje, ono se nije moglo pomiriti sa principima suvereniteta i teritorijalnog integriteta države. U svojim nastojanjima da reguliše aspekte ovog prava koji se javljaju kao problematični, međunarodna zajednica je ponudila odredbe Povelje UN-a, Međunarodnih paktova, deklaracija i rezolucija. Primjetno je da u pravnoj teoriji postoji poprilična saglasnost u aspektu sadržaja prava, njegovom vanjskom i unutrašnjem vidu, kao i pravo na otcjepljenje – njegov najproblematičniji aspekt. Mišljenja smo, da bi uopšte došlo do realizacije ovog prava ili navedenih njegovih aspekata, neophodno je predstaviti na koji način je u najznačajnijim međunarodnim dokumentima titular tog prava određen. Određivanjem nosioca ovog prava se suštinski precizira ona grupa koja ima pravo da pokreće cijeli proces zvani ostvarivanje prava na samoopredjeljenje. Etničkim grupacijama, narodima koji se

34 Cassese, ibid, str.285

pozivaju na ovo pravo je moguće tada ukazati na mogućnost da se njihovu trenutnu državu dalje ne fragmentiraju kako bi ostvarili svoje legitimne ciljeve. Potrebno je pokušati prebaciti fokus realizacije ovog prava na njegov unutrašnji vid, gdje će se tim grupama omogućiti učestvovanje u demokratskom odlučivanju, radu državnih institucija, upražnjavanju svojih kulturoloških, tradicijskih ili vjerskih potreba u demokratskom društvu.

Literatura

Knjige, članci

- Binder Guyora, the Case of Self-Determination, The Kaplan Lectures on Human Rights, 1992, str. 238-239.
- Blay S.K.N., Self-Determination Versus Territorial Integrity in Decolonisation, 18 N.Y.U.J. INT'L & POL
- Cassese Antonio, Self-Determination of Peoples, A Legal Reappraisal, Cambridge 1995
- Cobban Alfred, The Nation State and National Self-Determination, Apollo edition, 1970
- Crawford James, Right to Self-Determination in International Law u People's Rights, Philip Alston, Oxford University Press, Vol IX/2
- DelmoZenaid, Ostvarivanje prava na samoopredjeljenje naroda putem referendumu i njegov uticaj na teritorijalni integritet BiH
- Eagleton Clyde, Excesses of Self-Determination, Foreign Affairs, Vol. 31, No. 4 (1953)
- Freeman Michael, Demokratija i dinamit: Pravo naroda na samoopredjeljenje, Political Studies, 1996, XLIV
- Freeman Michael, The Right to Self-Determination in International Politics: Six Theories in Search of a Policy, Review of International Studies, Vol. 25, No. 3 1999
- Hannum Hurst, Autonomy, Sovereignty and Self-Determination, University of Pennsylvania Press, 1990
- Vladimir Ibler, Pravo naroda na samoopredjeljenje i zloupotreba tog prava, Politička misao, vol. XXIX, 1992., No. 2
- Motrimier Edward, People, Nation, State, I.B. Tauris Publishers London, 1999
- Musgrave Thomas D., Self-determination and national Minorities, Oxford University press

- Pobrić Nurko, Ustavno Pravo, Slovo Mostar, 2000
- Shaw Malcolm N., International Law, Fifth Edition (Cambridge: Cambridge University Press, 2003)
- Tamir Yael, Liberal Nationalism, Princeton University Press, 1993
- Vučinić Nebojša, Pravni aspekt ostvarenja prava naroda na samoopredjeljenje, Pravni Zbornik I-II, 1994
- Walker Connor, Ethnonationalism, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1994

Pravni izvori

- Povelja UN-a
- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima
- Deklaracija o davanju nezavisnosti kolonijalnim državama i narodima
- Deklaracija o principima međunarodnog prava u odnosu na prijateljske odnose i saradnju među državama u skladu sa Poveljom UN-a
- Finalni helsinški akt 197

Kurt Naida, LLB

International University of Sarajevo

SELF-DETERMINATION OF PEOPLES IN INTERNATIONAL LEGAL DOCUMENTS

Summary: Self-determination of peoples has been legally established in the 20th century by numerous international legal acts and documents, which acknowledge the right to self-determination not only as a specific collective human right, but also as one of the basic principles of law. Although this right is acknowledged by international documents, between the countries, and in legal theory itself, there are opinions on who the subject of this right, or the nominee of this right is. In that context and after analysing the content of the right to self-determination, the author in her article presents some aspects of this concept which appear in legal theory, and in the most significant legal acts acknowledging the right to self-determination.

Keywords: peoples, right to self-determination, human rights and liberties, international documents

PRISTUPI U TUMAČENJU NEIMOVINSKE ŠTETE U PRAVU OSIGURANJA BOSNE I HERCEGOVINE

Sažetak: Neimovinska šteta pojava je suvremenog privatnog prava, koje u pravnom smislu pod pojmom štete podrazumijeva *imovinsku i neimovinsku* štetu. Ranije je privatno pravo, u okviru jednostrane nauke rimskog prava, bilo ograničeno na imovinska prava zbog čega je opći pojam štete, odnosno interesa obuhvaćao samo predmete imovinske vrijednosti. U pravilu se pod štetom podrazumijevala samo imovinska šteta. Za proširenje pojma štete u pravnom smislu povijesno su važne dvije činjenice: *prva*, koje se očituje u uklanjanju privatnih kazni iz građanskog prava i *druga*, u priznavanju prava ličnosti.

Promjena postojeće (subjektivne) koncepcije i pojma nematerijalne štete novom objektivnom koncepcijom neimovinske štete prema kojoj je već sama povreda prava ličnosti neimovinska šteta, daje pravu ličnosti, pa tako i sveukupnom građanskom pravu novu dimenziju, zahtijevajući novi pristup ovom institutu. Razvoj svakako ide u pravcu priznavanja tzv. *egzistencijalne ili čiste neimovinske štete (šteta koja nosi glavno obilježje i pojavljuje se na prvoj razini)*. To je šteta nastala povredom bilo kojeg prava ličnosti bez nužnog odraza u boli i strahu, jer bol i strah nisu bitne odrednice pojma neimovinske štete u bosanskohercegovačkom obveznom (odštetnom) pravu. Zakon o obligacionim odnosima (u daljem tekstu: ZOO)¹ još uvijek usvaja subjektivno-objektivnu koncepciju, a i u praksi sudovi

¹ Zakon o obligacionim odnosima usvojilo je Savezno vijeće Skupštine bivše SFRJ na sjednici održanoj 30. marta 1978. godine. Zakon je objavljen u "Službenom listu SFRJ", broj: 29/78, a u skladu sa odredbom člana 1109., stupio je na snagu 1. oktobra 1978. godine.

Zakonom o izmjenama i dopunama ZOO, koji je stupio na snagu 3. avgusta 1985. godine, ("Sl. list SFRJ", broj 39/85), izmijenjeni su i dopunjeni čl. 109., 180., 399. i 410. Članom 6. tog zakona propisano je da se izmijenjene i dopunjene odredbe člana 180. ZOO, primjenjuju i na naknadu štete nastale od 1. Januara 1981. godine (retroaktivno dejstvo), znači i na odnose nastale prije stupanja na snagu pomenutih izmjena i dopuna ZOO.

U "Sl. listu SFRJ", broj 46/85 objavljena je ispravka Zakona o izmjenama i dopunama ZOO.

U "Sl. listu SFRJ", broj 45/89 objavljena je odluka Ustavnog suda SFRJ, U br. 363/86, kojom je 10. jula 1989. godine prestala da važi odredba člana 24. ZOO.

Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o obligacionim odnosima ("Sl. list SFRJ", broj 57/89), koji je stupio na snagu 7. oktobra 1989. godine, izmijenjen je član 277. ZOO, dok je član 401. brisan. Od 11. aprila 1992. godine ZOO se primjenjuje kao Zakon Republike Bosne i Hercegovine (čl. 1. Zakona o preuzimanju Zakona o obligacionim odnosima ("Sl. list RBiH", br. 2/92, 13/93 i 13/94). Zakon o preuzimanju Zakona o obligacionim odnosima ("Službeni list RBiH", broj 2/92), koji je stupio na snagu 11. aprila 1992. godine, i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o preuzimanju Zakona o obligacionim odnosima, u vidu uredbi sa zakonskom snagom, donijelo je Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine na prijedlog Vlade Republike Bosne i Hercegovine, a potvrdila ih je, kao zakone, Skupština Republike Bosne i Hercegovine Zakonom o potvrđivanju uredbi sa zakonskom snagom, usvojenim na sjednici Skupštine održanoj 1. juna 1994. godine. Taj zakon objavljen je u "Službenom listu RBiH", broj 13/94 od 9. juna 1994. godine.

zahtjevaju dokazivanje boli i straha. Izvjesno je, međutim, kako će još dosta vremena biti potrebno da se oslobodimo takvih predrasuda. Zaštita prava ličnosti svakako je posebno i ne manje bitno pitanje.

Predmet ovog rada je prijedlog novog modela naknade neimovinske štete i to zbog povrede prava ličnosti koja pripada fizičkom licu u obliku *povrede na život i povrede prava na tjelesno zdravlje i/ili duševno zdravlje*, a po osnovu ugovora o osiguranju od automobilske odgovornosti u okviru osigurateljnog pokrića koje proizlazi iz police osiguranja kao isprave koju izdaje osiguravatelj (društvo za osiguranje) koja pokriva rizike građanske odgovornosti pruzrokovane upotrebom vozila od strane osiguranika (osobe čija se odgovornost pokriva odredbama Zakon o osiguranju od odgovornosti za motorna vozila i ostale odredbe o obaveznom osiguranju od odgovornosti.²

Ključne riječi: osiguranje, nematerijalna šteta, naknada štete, osiguravatelj.

UVOD

Sam pojam „šteta“ upotrebljava se u različitim značenjima. U pravu ona označava imovinsku (poznata i kao materijalna, novčana ili ekonomska) i neimovinsku štetu (poznata i kao moralna, neekonomska, nematerijalna, idealna i sl). Imovinska i neimovinska šteta svakako sačinjavaju opći pravnotehnički pojam štete.

Laičko značenje riječi šteta mnogo je šire. U svakodnevnom govoru riječ „šteta“ upotrebljava se za označavanje različitog broja situacija izvan onih koje su obuhvaćene pravnotehničkim pojmom štete. Tako se često može čuti na primjer: „šteta što danas pada kiša“ ili „šteta što nisam oženjen“. Dakle, u svakodnevnom govoru pojam „šteta“ se upotrebljava za označavanje svake neprijatnosti i svakako izostanak prijetnosti. (ovdje ste citirali nekoga? Čini mi se da je konstrukcija iz nekog udžbenika)

Kroz povijest, određivanje pojma imovinske štete nije zadavalo veće teškoće. Ona se najčešće vezala uz definiciju umanjenja postojeće imovine (prosta, stvarna, pozitivna šteta, *damnum emergens*) ili nenastupanja njegovog povećanja koje se po redovnom tijeku stvari ili okolnostima konkretnog slučaja moglo očekivati (izgubljena dobit, propušteni dobitak, *lucrum cessans*). Ono što ovaj pojam čini koherentnim jest imovinski karakter interesa čijom povredom nastaje i imovinska šteta. Kako se imovinski interes može izraziti u novcu koji je zajednička mjera vrijednosti svih naših interesa, taj je pojam do danas povijesno egzistirao bez kvalitetnih promjena.

2 Zakon o osiguranju od odgovornosti za motorna vozila i ostale odredbe o obaveznom osiguranju od odgovornosti („Službene novine FBiH“, broj 24/05),

Zakon o obaveznim osiguranjima u saobraćaju („Službeni glasnik RS“, broj 82/15),

Polazeći od najčešće korištene definicije štete kao povrede pravno priznatih interesa³, odnosno kao štetnom radnjom prouzročene povrede nečijeg subjektivnog prava ili interesa⁴ razvoj samog instituta naknade neimovinske štete priječilo je tradicionalno rimskopravno civilističko poimanje štete kao isključivo materijalne kategorije⁵, kojom se pojam štete izjednačavao sa gubicima imovinske prirode kao što su *damnum emergens* i *lucrum cessans*.

Mnogo je teže bilo odrediti pojam neimovinske (moralne) štete. Bez određivanja pojma ove vrste štete nije bilo moguće odrediti niti njenu pravnu prirodu niti odrediti pravna pitanja koja pokreću utvrđivanje naknade za neimovinsku štetu u novcu kao zajedničkoj mjeri vrijednosti svih naših interesa.

1. Institut neimovinske štete

Ideja ljudskog dostojanstva nastala je već u vremenu najstarijih civilizacija. Sa druge strane ideja prava čovjeka rezultat je suvremenog filozofsko mišljenja koje se temelji na filozofijama racionalizma i prosvjetiteljstva, liberalizma i demokracije. Ostvarivanjem prava čovjeka nauka se počela baviti u pravnoj literaturi iz XVIII. stoljeća, gdje nalazimo podatke da je u zakonodavstvu pojedinih zemalja, posebno u Evropi, privatno pravo obuhvatilo i pravo ličnosti/osobnosti. Priznavanje takvih prava kao posebnih privatnih prava pojedinca zahtijevalo je i priznavanje sankcija za njihove eventualne povrede. Kao što se povredom imovinskih prava nanosi izvjesno zlo imovini oštećenika, tako se povredom prava ličnosti nanosi zlo njegovoj ličnosti. Ovo se zlo na općeniti način naziva neimovinskom štetom, a njezina naknada najvažnijom civilnom sankcijom (satisfakcijom) prava ličnosti. U sudskim sporovima, francuski su sudovi prvi u svijetu počeli priznavati izvjesna osobna prava i to pravo na tjelesni integritet, slobodu, čast, kućni mir, legitimne osjećaje i drugo, pa se temeljem ovakve sudske prakse izgradila i teorija neimovinske štete (*dommage moral*). Premda je pojam neimovinske štete na način kako smo ga upravo opisali u znanosti općenito prihvaćen, pitanje njezine naknade „veoma je prijeporno, a također i veoma zamršeno“⁶.

Takav pogled na neimovinsku štetu s polovice prošlog stoljeća uvodi nas u današnji pravni pojam neimovinske štete čija bi konstitutivna dimenzija trebalo biti *načelo dostojanstva* čovjeka.

3 M. Kalodera (1941): Naknada neimovinske štete, Zagreb, str. 14.

4 M. Vedriš-P. Klarić (1995); Građansko pravo, NN.Zagreb, str. 432

5 Iulius Paulus u Justinovima Digestama (1.3. de damno inf. D.39.2.) citirano, prema HORVAT M., *Rimsko pravo*, ŠK Zagreb, 1974.

6 M.Kalodera (1941); op.cit. str. 4-5

Baveći se problematikom pravne naravi neimovinske štete, stručna literatura iz XIX. stoljeća polazi od pretpostavke da se u suvremenom civilnom pravu naknada štete postiže na dva načina: vraćanjem u „prijajšnje stanje“ (*naturalna restitucija*), ili davanjem odštete „ishodeća od procjene“ (*novčana reparacija*). Naknada neimovinske štete putem uspostave prijašnjeg stanja može se zamisliti na više načina (npr. objavom sudske presude ili ispravkom u štampi moguće je izbrisati neugodan utisak što ga je u javnosti mogao proizvesti neopravdani napad na nečiju čast i sl.). Uspostava prijašnjeg stanja kao sredstvo naknade neimovinske štete moguća je uvijek kada vrsta nanesene štete to dopušta. No, kod povreda koje dovode do neimovinske štete uspostava prijašnjeg stanja obično nije moguća.

Naime, počinjeno zlo i pretrpljena bol ne mogu se ignorirati, budući su posljedice povrede prisutne te se one ne mogu anulirati. Iz tog će razloga gotovo uvijek jedini način naknade neimovinske štete biti odšteta u novcu. Da bi se šteta mogla naknaditi, potrebno je prije svega, utvrditi postoji li ona stvarno i može li se njeno postojanje pouzdano utvrditi. Kod imovinskih šteta to ide bez poteškoća, jer se ona uvijek očituje u umanjenju imovine koja ima objektivnu vrijednost. Situacija je drugačija kod neimovinske štete jer ona pogađa oštećenika u njegovoj ličnosti i najčešće ostaje bez vanjskih posljedica. Ostalo je zamršeno pitanje vezano za određivanje neimovinske štete o kojemu se raspravljalo kroz različite teorije a o kojem će više riječi biti kasnije. M. Kalodera⁷ zastupao je stav da se dokazivanjem djela istovremeno dokazuje i šteta navodeći za to primjer automobilske nezgode u kojoj vlasnik vozila pregazi oštećenu osobu i ozlijedi ju. Prirodna posljedica povrede je fizička bol i nitko neće poricati postojanje ove štete jer je svakome jasno da je oštećenik u navedenim okolnostima morao pretrpjeti više ili manje fizičke i duševne bolove.

Gradanskopravni poreci većine europskih zemalja nisu se u većoj mjeri bavili institutom neimovinske štete koju predstavlja povreda prava ličnosti. Razvoj prava ličnosti i njegovo izučavanje započinje početkom XX. stoljeća, a svoju punu afirmaciju postiže polovicom istog stoljeća, uglavnom zbog strahota 2. svjetskog rata kada se to pravo počelo štititi međunarodnim konvencijama⁸.

Prva i najvažnija je svakako *Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i sloboda* (Rim, 1950.)⁹, protokoli uz tu konvenciju, te *Konvencija o ljudskim pravima* i

7 M. Kalodera, op.cit. str. 21-35.

8 N. Gavella (2000): *Osobna prava* I dio, Pravni fakultete Zagreb, 2000, 9-13

9 „Europska konvencija o ljudskim pravima“ - punim imenom „Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda“ (engl. European Convention on Human Rights - ECHR; fr. Convention européenne des droits de l'homme - CEDH).

Trenutni status potpisa i ratifikacija Konvencije i Protokola uz Konvenciju, kao i potpuna lista deklaracija i rezervi, dostupni su na www.conventions.coe.int.

biomedicini (Oviedo, 1997.).¹⁰ Svi potpisnici *Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i sloboda* obvezali su se štititi dostojanstvo i identitet svih ljudskih bića i jamčiti svima bez diskriminacije poštivanje njihovog integriteta i drugih prava, te temeljnih sloboda u pogledu primjene biologije i medicine. Nadalje, u članku 2. Konvencije iz Ovida stoji „*interes i dobrobit ljudskog bića imaju prednost nad samim interesom društva i znanosti.*“ Svi ustavi članica Europske Unije priznaju ovo načelo. Konačno, u okviru pravila o izvanugovornoj odgovornosti za štetu, prvenstveno za neimovinsku štetu, Odbor ministara Vijeća Europe donio je 1975. *Rezoluciju 7. o naknadi štete na osobi i za slučaj smrti.*¹¹

U pravnom poretku Bosne i Hercegovine, Ustav Bosne i Hercegovine¹² svakako predstavlja najvažniji pravni izvor prava ličnosti koji u preambuli i Anex-u 6. jamči svakom pojedincu temeljna ljudska prava i slobode, posebno pravo na život, te pravo na osobni i obiteljski život, dostojanstvo, ugled i čast, slobodu, jednakost, mir i pravdu.

Temeljno ustavno načelo dostojanstva čovjeka, stoga zahtijeva priznavanje prava na naknadu neimovinske štete bez iznimke i kod svakog pojedinca koji je pretrpio oštećenje fizičkog i/ili psihičkog integriteta. Takvo pravo pripada svim rođenim i začetim ljudskim bićima, djeci i starcima, onima pri svijesti kao i onima bez svijesti, bogatima i siromašnima.

U povijesnom kontekstu, zbog nepostojanja pozitivnih pravnih propisa o naknadi neimovinske štete sudska praksa na ovim područjima nije priznavala pravo na novčanu naknadu neimovinske štete premda su pojedini stari građanski zakoni predviđali takvu mogućnost Opći građanski zakonik (u daljem tekstu - akr. OGZ)¹³.

10 „Konvencija o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskih bića glede primjene biologije i medicine“; „Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini“ stupila na snagu 01.12.1999.; do listopada 2009. godine istu su potpisale 34, a ratificirale 23 države članice Vijeća Europe;

11 Usvojena od strane Odbora ministara 14. ožujka 1975. na 243. sjednici zamjenika ministara, preporuča vladama država članica:

1. „Da uzmu u obzir načela o naknadi za tjelesne ozljede ili smrt sadržana u prilogu ove rezolucije prilikom pripreme novih zakona na ovom području;

2. Da stave na raspolaganje ovu rezoluciju, njezin prilog te objašnjenja nadležnim institucijama i drugim zainteresiranim tijelima u njihovim zemljama.“

Napomena: prijevod iz izvornika *Council of Europe, Committee of Ministers, Resolution (75) 7 on Compensation for physical injury or death.*

12 Opći okvirni Sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, parafriran u Daytonu 21. Novembra., a potpisan u Parizu 14. Decembra 1995 god., koji u članku II: Ljudska prava i slobode, navodi: „*Bosna i Hercegovina i oba entiteta osiguravaju najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda. U tu svrhu postojat će Komisija za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, kako stoji u Anex-u 6. Općeg okvirnog sporazuma. Prava i slobode određene u Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda te njezinim Protokolima direktno se primjenjuju u Bosni i Hercegovini i imaju prvenstvo pred drugim zakonodavstvima.*“

13 Opći građanski zakonik (akr. OGZ; njem. Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch), kodifikacija građ. prava koja je postupno uvedena u zemljama Habsburške Monarhije od 1811. godine.

OGZ u § 1293. štetom definira: „*svaki kvar, učinjen nekom u imovini, pravima i njegovoj osobi*“. Stilizacija ovog paragrafa je takva da obuhvaća, pored imovinske, i sve slučajeve neimovinske štete. Dok povrede imovine uvijek dovode do imovinske štete, povrede prava, a poglavito povrede ličnosti /osobe/, uglavnom se odnose na neimovinska oštećenja¹⁴.

Sudska praksa bivše FNRJ u prvo vrijeme poslije oslobođenja, zbog izostanka pozitivnih propisa o naknadi nematerijalne štete, nije priznavala pravo na novčanu naknadu nematerijalne štete. Samo su sudovi u Sloveniji, odmah nakon oslobođenja priznavali novčanu naknadu za nematerijalnu štetu, ali u relativno uskim okvirima ranijih pravnih pravila tj. paragrafa 1323. do 1328. bivšeg OGZ-a.

Tek nakon donošenja prvog nacrtu Zakona o naknadi štete iz 1951. godine¹⁵ naši su sudovi počeli mijenjati svoje stavove u pogledu nepriznavanja naknade za neimovinsku štetu. Na tim osnovama i polazeći od pravnih pravila ranijih građanskih zakonika te prateći razvoj ukupnih društvenih odnosa, razvijala se bogata sudska praksa na području prava na naknadu neimovinske (nematerijalne) štete koja je kasnije poslužila i kao osnova za reguliranje ovog instituta unutar Zakona o obveznim odnosima iz 1978. godine¹⁶. Takav stav najbolje se izražava u sudskoj praksi kroz odluku Vrhovnog suda Jugoslavije, koja kaže da fizička bol predstavlja nematerijalnu štetu.¹⁷

Zakonom o obligacionim (obveznim) odnosima iz 1978. (dalje u tekstu: ZOO/78)¹⁸ u tada postojeći pravni poredak inauguriran je tzv. *subjektivni* koncept neimovinske (nematerijalne) štete po kojemu je neimovinska šteta nanošenje drugome

14 Paragrafi iz OGZ-a koji se odnose na naknadu neimovinske štete:

§.1323 „*Kada se radi o naknadi prouzročene štete, mora svakako u prijašnje stanje biti povraćeno ili ako to ne može da bude, ima se platiti vrijednost ishodeća od procjene. Ako se obveza naknadenja tiče samo pretrpljene štete, tada je naknada štete u pravnom smislu; ako li se obveza ta proteže i na izmakli dobitak i na zaglađenje prouzročene uvrede, zove se puno zadovoljenje*“.

§.1325 „*Tko koga ošteti (povrijedi) u tijelu, plaća troškove za liječenje osobe povrijeđene, naknađuje joj ne samo izmaklu zaslugu nego i zaslugu koje će se oštećenik lišiti unaprijed, ako za rad postane nesposoban, i suviše ako oštećenik zahtjeva, valja mu za pretrpljene bolove platiti neku sumu prema okolnostima dokazanim*“.

§.1326 „*Ako je povrijeđena lica nagrađena po zlu postupanju, ima se, osobito, ako je spola ženskog, gledati na ovu okolnost u toliko, ukoliko bi to moglo smetati njezinom boljem napretku*“.

§.1327. „*Ako se od tjelesne povrede dogodi smrt, imaju se namiriti, ne samo troškovi, nego i ostavšoj ženi i djeli ubijenog valja naknaditi sve ono, što su s pomenute povrede izgubili*“.

15 O. Stanković (1968); Novčana naknada neimovinske štete, Savremena administracija, Beograd, str. 5

16 Zakon o obligacionim odnosima (“Službeni list SFRJ”, br. 29/78, 39/85, 45/89 i 57/89) i (“Službeni list RBiH”, br. 2/92, 13/93 i 13/94)

17 O. Stanković; op.cit.str.5.

18 Vidi: Službeni list SFRJ, br. 29/78, 39/85, 46/85, 45/89, Službene novine Federacije BiH, br. 2/92, 13/93, 13/94 i 29/03, te Službeni glasnik RS, br. 17/93 do 74/04.

fizičkog i psihičkog bola i straha.¹⁹ Međutim, iako ZOO/78 u nekoliko članaka (npr. čl.157., čl.199. i čl.200.st.1.) navodi pravo ličnosti i to upravo u kontekstu prava na naknadu nematerijalne štete, pravo ličnosti nije ušlo u definiciju samog pojma nematerijalne štete u smislu čl.155. Promatrano iz današnje perspektive, može se zaključiti da je takav stav bio rezultat teorije prof. O. Stankovića koji je smatrao da su „lična prava“ i neimovinska šteta dva zasebna pojma.²⁰ Međutim, niti zakonodavstvo niti sudska praksa nisu prihvatili pokušaj redefiniranja pojma nematerijalne štete na način da je nematerijalna šteta pojava bola (fizičkog ili psihičkog) ili straha uslijed povrede prava ličnosti, što je rezultiralo gotovo ravnopravnim vrednovanjem malih, ponekad i bagatelnih šteta gdje su svi „patili“ od bolova i straha, koje nemaju nikakve prave veze s pravom ličnosti²¹.

Kako su se u višegodišnjoj primjeni ZOO/78, s jedne strane, uslijed raznolikih životnih situacija koje su dovodile do nematerijalne štete i njezinih posljedica, pojavile mnogobrojne dileme koje su rezultirale različitim pristupima institutu naknade nematerijalne štete te uopćeni karakter normiranja ciljeva i drugih okolnosti od kojih zavisi pravo na naknadu nematerijalne štete s druge strane, nametnula se potreba da sudovi u tumačenju i primjeni pojedinih zakonskih odredbi, a i radi utvrđivanja bližih kriterija za odmjeravanje i dosuđivanje naknade, razmotre dosadašnju praksu, razmjene mišljenja i utvrde zajedničke stavove o pitanjima s kojima se u praksi najčešće susreću. Navodimo dva temeljna zaključka sa savjetovanja u Ljubljani²² koja su interesantna za predmet ovog rada, i to:

Zaključak br.1

„Pod nematerijalnom štetom, u smislu Zakona o obligacionim odnosima, podrazumijevaju se fizički bol, psihički bol i strah. Stoga se oštećenom zbog povrede (nematerijalnih) prava ličnosti novčana naknada može dosuditi samo kad su se posljedice te povrede manifestirale u jednom od vidova nematerijalne štete. I kada je neki od vidova nematerijalne štete nastao, oštećenom se novčana naknada može dosuditi samo kada jačina i trajanje bolova i straha ili druge okolnosti slučaja to opravdavaju, da bi se kod oštećenog uspostavila narušena psihička ravnoteža.

19 Čl.155.ZOO: „Šteta je umanjenje nečije imovine (obična šteta) i sprečavanje njenog povećanja (izmakla korist) i nanošenje drugome fizičkog ili psihičkog bola ili straha (nematerijalna šteta).”

20 O. Stanković; op.cit.str.7.

21 A.Radolović (2006): „Pravo ličnosti u novom ZOO“, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci (Zb. Pf Rij.), 1/2006,152-153.

22 Naknada nematerijalne štete, Savezni sud, Beograd, 1988, Savjetovanje Saveznih i drugih sudova u Ljubljani, 15 i 16. decembra 1986.

Zaključak br.2

“Kad je oštećeni zbog povrede prava ličnosti (ugleda, časti, slobode i drugih prava ličnosti) trpi duševne bolove sud mu, pored sankcija iz člana 199. Zakona o obligacionim odnosima, može dosuditi i pravičnu naknadu kad zbog okolnosti slučaja samo na taj način može dati oštećenom punu satisfakciju u skladu sa ciljem kome naknada nematerijalne štete služi.”

2 Kriteriji za priznavanje prava na nematerijalnu štetu

Uz dilemu o pravno priznatim vidovima nematerijalne štete, potrebno je istaknuti da se u primjeni ZOO-a/78 pojavilo i pitanje kriterija i osnova za priznavanje novčane naknade za nematerijalnu štetu. Postojanje neujednačene sudske prakse dovelo je do nejedinstvene primjene zakona i neravnopravnosti građana koji u jednakoj pravnoj i činjeničnoj situaciji nisu ostvarivali iste iznose novčane naknade za nematerijalnu štetu pa su Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine i Apelacioni sud Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, donijeli 2006. i 2010. god., *Orijentacijske kriterije i iznose za utvrđivanje pravične novčane naknade nematerijalne štete*²³.

Donošenje su i javna objava ovih Orijentacijskih kriterija i iznosa za utvrđivanje pravične novčane naknade, opće je prihvaćen, orijentacioni kriterij za naknadu nematerijalne štete, uz naglasak da isti ne predstavljaju cjenik kako se u tekstu kriterija i navodi: *„Oni ne predstavljaju matematičku formulu koja pukim automatizmom služi za izračunavanje pravične novčane naknade. U primjeni rečenog propisa valja uvijek imati na umu sve okolnosti slučaja, pri čemu trajanje i jačina fizičkih i duševnih bolova i straha imaju tek značaj osobito važnih, ali ne i jedinih okolnosti koje sud mora imati na umu pri određivanju iznosa pravične novčane naknade”*²⁴. Navedeni orijentacioni kriteriji donesenu su po uzoru na iste Vrhovnog suda R. Hrvatske iz 2002, za koje se u pravnoj teoriji i praksi veže i mišljenje da u svakoj konkretnoj situaciji, visina pravične novčane naknade može odstupati, ponekad i vrlo značajno, od iznosa navedenih u Orijentacijskim²⁵

23 Napomena: Orijentacioni kriteriji su doneseni na sjednici građanskog odjeljenja Vrhovnog suda Federacije BiH, 20.02.2006 i na sjednici Građansko-privredno-upravnog odjeljenja Apelacionog suda Brčko distrikta BiH, dana 01.07.2010; (Vrhovni sud Republike Srpske nije donosio orjentacione kriterije).

24 Presuda Vrhovnog suda FBiH od 20.02.2006 godine (font)

25 V. Anić, Rječnik hrvatskog jezika, Novi Liber, Zagreb 2004,698.: Orijentacija = položaj za što, stav posebne pažnje prema čemu.

kriterijima²⁶, navodi I. Grbin²⁷ te posebno ističe da su orijentacioni kriteriji VSRH namijenjeni kako sucima tako i medicinskim vještacima.

Donošenjem Ustava Bosne i Hercegovine iz 1995. i u njemu iskazanih međunarodnih standarda o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, te popisa prava koje sve osobe unutar područja Bosne i Hercegovine uživaju (pravo na život, zdravlje, dostojanstvo i dr) stvorila se osnova za novi pravni okvir za redefiniranje pojma neimovinske štete, pa i one neimovinske štete koja je rezultat oštećenja osobe kao posljedice saobraćajne nezgode u cestovnom prometu.

Kako se obvezno osiguranje od automobilske odgovornosti odnosi na odgovornost za štete koje nastaju uporabom motornog vozila kao opasne stvari i štete izazvane motornim vozilom u pogonu trećim licama, tako se kao korisnici naknade (oštećena lica) na osnovi zaključenog ugovora o osiguranju od automobilske odgovornosti ne mogu pojaviti lica koja ne pripadaju u krug *trećih lica*.

To svakako potvrđuje i Nacrt budućeg Zakona o obligacionim odnosima na nivou Bosne i Hercegovine (u tekstu dalje : budući ZOO, o kojem je Predstavnički dom Parlamentarne skupštine obavio raspravu u prvom čitanju dana 03.02.2010,²⁸ a uz koji se, vezano za temu ovog rada, svakako vezuje Zakon o osiguranju od odgovornosti za motorna vozila i ostale odredbe o obveznom osiguranju od odgovornosti (dalje u tekstu: ZOOMV)²⁹, te Zakon o društvima za osiguranje u privatnom osiguranju i Zakon o osiguranju imovine i lica (dalje u tekstu: ZOS)³⁰ kao dio obveza preuzetih Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju iz

26 *Ibid*, 453.: Kriterij = način na koji se mjeri vrijednost čega, nađena odlika ili svojstvo po kojem se ocjenjuje, odlučuje, raspoređuje itd., mjerilo.

27 I. Grbin (2009): „Naknada neimovinske štete“, Inženjerski biro, Opatija, str. 49-50, *”U Orijentacijskim kriterijima su iznosi naknade utvrđeni tako da se s povećanjem štetnih posljedica oni ne povećavaju linearno, nego se pošlo od toga da se za teže štetne posljedice treba oštećeniku dosuditi nerazmjerno veći iznos od onoga na koji bi imao pravo da su te posljedice bile lakše. Pravičnost novčane naknade nematerijalne štete u pravilu ovisi o aktivnosti dvaju činitelja od kojih svaki ima drugačiju ulogu. To su medicinski stručnjaci i suci. U parnicama radi naknade nematerijalne štete sud, ne uvijek, ali vrlo često, angažira jednog ili više medicinskih vještaka. Na temelju njihovih nalaza i mišljenja sud utvrđuje odlučne činjenice o kojima ovisi iznos naknade. Sud se oslanja na vještake, jer ne raspolaže stručnim liječničkim znanjem. Ako je mišljenje vještaka pogrešno, ni dosuđena novčana naknada nematerijalne štete neće biti pravična. Zato bi bilo potrebno objektivizirati ne samo sudske kriterije već i one medicinskih stručnjaka.“*

28 Iz Obrazloženja predlagatelja, citiramo dijelove: “ Ustavni osnov za donošenje Zakona o obligacionim odnosima sadržan je u sljedećim odredbama Ustava Bosne i Hercegovine: U članu IV tačka 4. a) Ustava Bosne i Hercegovine je propisano da je Parlamentarna skupština BiH nadležna za donošenje zakona koji su potrebni za provođenje odluka Predsjedništva Bosne i Hercegovine ili da se provedu nadležnosti Skupštine po ovom Ustavu. U članu I tačka 4. Ustava Bosne i Hercegovine je propisano da će po cijeloj Bosni i Hercegovini postojati sloboda kretanja. Bosna i Hercegovina i Entiteti neće ometati punu slobodu kretanja osoba, roba, usluga i kapitala cijeloj Bosni i Hercegovini.

29 Vidi: Službene novine FBiH, br. 24/05, i Službeni glasnik RS, br. 17/05, 64/06 i 12/09, prečišćen tekst 102/09.

30 Vidi: Službene novine FBiH, br. 24/05 i Službeni glasnik RS, br. 14/00 i 20/00.

2008³¹ da nacionalno zakonodavstvo (iz područja prava osiguranja) uskladi sa zakonodavstvom EU³². Ovakvom reformom na području građanskog prava Bosna i Hercegovina bi (dijelom i jest) dosegla isti stupanj razvoja građanskopravne zaštite neimovinskih dobara odnosno prava ličnosti kakav postoji i u razvijenim državama Europe.

Promjena postojeće (subjektivne) koncepcije i pojma nematerijalne štete novom objektivnom koncepcijom neimovinske štete prema kojoj je već sama povreda prava ličnosti neimovinska šteta, daje pravu ličnosti pa tako i sveukupnom građanskom pravu novu dimenziju, zahtijevajući novi pristup ovom institutu. Razvoj svakako ide u pravcu priznavanja tzv. *egzistencijalne ili čiste neimovinske štete (šteta koja nosi glavno obilježje i pojavljuje se na prvoj razini)*. “Pravo osobnosti kao subjektivno građansko pravo ne smije se iscrpljivati samo u obvezi trećeg na poštivanje odnosno suzdržavanje od povrede tuđeg prava osobnosti (negativni aspekt prava osobnosti). Još je važnije od toga pravu osobnosti dati sadržaj koji njegovog nositelja samog ovlašćuje na određeno djelovanje (pozitivni aspekt prava osobnosti). Oba su ova dijela, međutim, jako povezana: od pozitivnog definiranja sadržaja prava osobnosti ovisi i to od čega se treći imaju suzdržavati³³. povredom bilo kojeg prava ličnosti bez nužnog odraza u boli i strahu. „Objekt prava osobnosti je, dakle, osobnost čovjeka, a ta je osobnostrazličita od subjekta do subjekta. Osobnost se “ne upisuje u zemljišnu knjigu” nego ju treba utvrđivati analizom psiho-socijalne strukture svakog pojedinog subjekta³⁴. Pravo osobnosti stoga vrlo zakonomjerno nailazi na poteškoće u onim političkim i pravnim sustavima koji inzistiraju na ljudskom kolektivizmu i ne žele isticanje čovjeka kao pojedinca. Tamo gdje se individualnost čovjeka “gazi”, nema uvjeta za razvoj prava osobnosti

Budućnost utvrđivanja mogućih oblika prava ličnosti, pored onih poimence navedenih u budućem Zakonu, i način njihova popravljivanja kod povrede, najviše će ovisiti o :

31 Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju potpisan je 16.7.2008. između država članica Europske zajednice s jedne i Bosne i Hercegovine s druge strane. (Je li dostupan negdje?)

32 Napomena ;Komisija sačinjena od uglednih evropskih profesora:Jürgen Basedow, John Birds, Malcolm Clarke (predsednik),Herman Cousy i Helmut Heiss ponudila je 17.decembra 2007. godine evropskoj javnosti Nacrt opšteg referentnog okvira za evropsko ugovorno pravo osiguranja(Dra< Common Frame of Reference, Chapter III, Section IX, Insurance Contract). Reč je o svojevrsnoj kodifikaciji evropskog ugovornog prava osiguranja, kojom se nastoji dovršiti harmonizacija ugovornog pravaosiguranja koja je na nivou Evropske unije u velikoj mjeri sprovedena direktivama tzv. treće generacije. Principi evropskog ugovornog prava osiguranja (Principles of European Insurance Contract Law;), sadržani u opštem referentnom okviru, treba da posluže kao model-zakon evropskim zakonodavcima. Oni su koncipirani kao opcion instrument, budući da omogućavaju ugovaraču osiguranja (osiguraniku) i osiguravaču da izaberu primjenu ovih principa umjesto nacionalnog prava, tj. njegovih imperativnih odredbi.Time se stvaraju dalji uslovi za stvarno funkcionisanje unutrašnjeg tržišta osiguranja Evropske unije, a građanima obezbjeđuje pristup stranim uslugama osiguranja.

33 A. Radolović (2006):op.cit. str.143.

34 ibid. str.144.

(1) fundamentalnom istraživanju poredbenih odštetnih prava, (naime, postoji određeni broj europskih zemalja koje su iz općih odredbi građanskih zakonika XIX. stoljeća izvukli ne samo pojam prava ličnosti nego i pojmove šteta koji se tamo i ne spominju, npr. Njemačka, Italija, Austrija) i

(2) o funkcionalnoj implementaciji tih dostignuća u normama domaćeg obveznog odštetnog prava, u kreativnoj sudskoj praksi, te uz značajni doprinos domaće pravne, medicinske i drugih znanosti.

3. Odgovornost za nastalu štetu

Pitanje postoji li ili ne postoji nečija odgovornost za štetu, a time i pravo na naknadu štete rješava se u okviru općih pravila odgovornosti za štetu, osobito u okviru pravila o odgovornosti za štete izazvane motornim vozilom u pokretu, ista nisu isključivo vezana za pravo osiguranja niti su poseban predmet ovog rada.

Ugovorom o osiguranju osiguratelj ne preuzima obvezu da će oštećenoj osobi koja je pretrpjela štetu isplatiti naknadu, jer ona nije stranka iz ugovora, nego se obvezuje da će osiguraniku nadoknaditi iznos koji je on obavezan platiti *trećim licima* (oštećenoj strani) u vezi sa svojom odgovor nošću pokrivenom osiguranjem (do iznosa min. svote osiguranja). Upravo, ova činjenica, govori u prilog opravdanosti obaveznog osiguranja od odgovornosti, upotrebom motornog vozila. Osigurane osobe, osiguranjem od odgovornosti, nastoje spriječiti smanjenje svoje imovine, do kojeg bi sigurno došlo, u slučaju obveze plaćanja štete oštećenoj osobi.³⁵

Dakle, kod ugovora o osiguranju od automobilske odgovornosti, treće lice je „oštećena strana“ kojoj je nanesena imovinska i/ili neimovinska šteta i koja na temelju zakona ima pravo (ili stiče vlastito pravo) podnijeti odštetni zahtjev prema odgovornom osiguratelju radi ostvarenja prava na naknadu štete. Pravna teorija po principu negativne definicije trećih lica, smatra da u krug trećih lica ne ulaze lica koja su se nalazila u vozilu u momentu sudara, udara, prevrnuća, koje su zadobile ozljede ili im je uništena imovina, a koje su u rodbinskim vezama s osiguranikom, i oni svoja pravo na naknadu mogu ostvariti samo prema principima građanske odgovornosti za štetu, shodno ZOO/78³⁶

Prema tome, neimovinska šteta koja predstavlja povredu prava ličnosti za fizička lica u obliku povrede prava na život, tjelesno zdravlje i/ili povrede prava na duševno zdravlje, popravljaju se priznavanjem oštećenima prava na pravičnu novčanu naknadu i to u slučaju:

35 M. Džidić i M. Čurković (2017); Pravo osiguranja, Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru, str. 12.

36 H. Kurtović (2012); „Uvođenje nekih novih obveza za osiguravajuća društva po osnovu obveznog osiguranja motornih vozila“, Anali PF Zenica, br.7 god.4.,165-176.

a] *tjelesne ozljede* (povreda prava ličnosti u obliku oštećenja fizičkog i/ili psihičkog zdravlja – čl.234 Novog ZOO-a- *neposredni oštećenik*)

b] *smrti, osobito teškog invaliditeta /narušavanje zdravlja/* (povreda prava ličnosti u obliku oštećenja psihičkog zdravlja i to lica koje po čl. 235. novog ZOO-a imaju pravo na novčanu naknadu - *posredni oštećenici*).

Za takav novi način naknade (popravljanja) neimovinske štete koja predstavlja povredu prava ličnosti fizičkog lica u naprijed navedenim oblicima po Novom ZOO-u nužan je i novi pristup. Postavlja se pitanje o kakvom je novom pristup riječ. Stoga, ponovimo riječi M. Kalodere iz uvoda: „*dok je pojam neimovinske naknade, onako kako smo ga opisali, u nauci općenito prihvaćen, pitanje njezine naknade veoma je prijeporno a također i veoma zamršeno*“³⁷.

ZAKLJUČAK

Za potrebe ovog rada, koji obrađuje pitanje naknade štete (neimovinske) iz osiguranja od automobilska odgovornost za štetu, mišljenja smo da se trebaju primijeniti isključivo odredbe Zakona o osiguranju od odgovornosti za motorna vozila i ostale odredbe o obaveznom osiguranju od odgovornosti, i to prije svega jer je ovaj Zakon u pogledu određivanja kruga trećih lica *lex specialis* u odnosu na budući Zakon o obligacionim odnosima Bosne i Hercegovine, kao i na Zakon o obligacionim odnosima iz 1978.godine. Budući Zakon o obligacionim odnosima Bosne i Hercegovine u čl.200. određuje krug trećih lica kod građanskopravne odgovornosti za štete izazvane motornim vozilom u pokretu (čl.200), a Zakona o osiguranju od odgovornosti za motorna vozila i ostale odredbe o obaveznom osiguranju od odgovornosti određuje krug trećih lica kod obveznog osiguranja od automobilske odgovornosti.

Dakle, pravo na naknadu iz osiguranja od autodgovornosti ima uži krug lica, nego što pravo na naknadu štete ima krug lica po odredbama budućeg Zakona o obligacionim odnosima Bosne i Hercegovine. Konačno, obvezno osiguranje od autodogovor nosoti i nije zamišljeno kao pokriće sveukupne odgovornosti štetnika. (Primjerice: obvezno osiguranje od auto odgovornosti ne pokriva: (isključeno) namjerno uzrokovane štete, štete koje prelaze svotu osiguranja, štete na stvarima primljene radi prijevoza, štete osobama koje nisu treće lica, čist imovinske štete). Obvezno osiguranja od auto odgovornosti i odgovornost za štetu mogu se razilaziti u pogledu vrste, obujma i visine pokrivenih šteta.

Zbog svega naprijed rečeno, odredbama o naknadi neimovinske štete trećim licima koju sadrži Zakona o osiguranju od odgovornosti za motorna vozila i ostale odredbe o obaveznom osiguranju od odgovornosti ostvaruje se javni

37 M. Kalodera (1941); Naknada neimovinske štete, Zagreb, str 14.

interes za brzu i sigurnu zakonsku zaštitu trećeg oštećenog lica, nedužne žrtve deliktne ponašanja štetnika - osiguranika, a čime se ujedno ispunjava i svrha obveznosti osiguranja od automobilske odgovornosti. Stoga, moglo bi se reći da je pitanje određivanja položaja trećeg oštećenog lica u neposrednoj vezi s pitanjem postojanja izravnog prava oštećenika na naknadu štete prema osiguratelju, jer ako neka osoba u prometnoj nezgodi nema položaj trećeg oštećenog lica, onda nema ni izravno pravo prema osiguratelju od automobilske odgovornosti.

U radu smo pokušali odrediti pravni položaj onih lica za koje se može po metodi pozitivnog utvrđenja odrediti da spadaju u krug trećih lica po ugovoru o osiguranju od automobilske odgovornosti.

Svakako je dobro napomenuti da sama okolnost utvrđenja statusa trećeg oštećenog lica automatski ne znači i ostvarenje prava na naknadu, jer se pitanje odgovornosti za nastanak prometne nezgode prosuđuje primjenom obveznopравnih pravila o odgovornosti za štetu i njenu naknadu (danas) iz Zakona o obligacionim odnosima iz 1978. godine na koju se nadovezuju pravila o odgovornosti osiguratelja iz Zakona o osiguranju od odgovornosti za motorna vozila i ostale odredbe o obaveznom osiguranju od odgovornosti, pa ona *treća lica* koja je isključivo odgovorna za nastanak prometne nezgode neće imati pravo na naknadu a ona koja je djelomično doprinijela nastanku prometne nezgode imati će pravo na djelomičnu naknadu.

Literatura:

Knjige i monografije

BIKIĆ Abedin (2010): *Naknada štete, Pravni fakulteta Univerziteta u Sarajevu*,
DŽIDIĆ Miroslav, i ĆURKOVIĆ Marijan (2017); *Pravo osiguranja, Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru*

HORVAT Marijan (1974); *Rimsko pravo, ŠK Zagreb, 1974.*

KALOĐERA Marko (1941): *Naknada neimovinske štete - rasprava iz komparativnog prava, monografija, Zagreb, 1941.*

KLARIĆ Petar i sur.(2009): *Odgovornost za neimovinsku štetu zbog povrede prava ličnosti, Narodne novine, Zagreb.*

MEDIĆ Duško, TAJIĆ Haso. (2008): *Nematerijalna šteta upraksi, Privredna štampa Sarajevo,*

ZBORNIK RADOVA, *Naknada nematerijalne štete, Izbor iz radova sa savetovanja Udruženja za odštetno pravo 1998-2008, GTZ Beograd, 2009, urednici Petrović Z. i Mrvić Petrović N.*

ZBORNIK RADOVA, *Odgovornost za štetu i osiguranje od odgovornosti za štetu*, Inženjerski biro, Zagreb, 2011

Znanstveni i stručni članci:

BELANIĆ Loris : „Treće osobe u osiguranju od automobilske odgovornosti“, *Zbornik pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, br. 1.,2007.

BOIĆ Vitomir : “Neki problemi u primjeni instituta naknade neimovinske štete“, *Inženjerski biro*, Opatija, str. 94-118.,2009.

CRNIĆ Ivica, „Značenje i primjena Orijentacijskih kriterija kod naknade neimovinske štete“, *Odvjetnik* br. 7-8, Zagreb, str. 14-17.,2006.

CRNIĆ Ivica : „Novčana naknada u slučaju smrti ili osobito teškog invaliditeta bliske osobe kroz sudsku praksu“, *Odvjetnik* br. 9-1., Zagreb,2007.

CRNIĆ Ivica, „Činjenice važne za utvrđivanje iznosa (visine) neimovinske štete“, *Inženjerski biro*, Opatija, str. 56-92.,2009.

ĆURKOVIĆ Marijan, „Peta EU – direktiva u obveznom osiguranju od građanske odgovornosti za štete od motornih vozila“, *Hrvatska pravna revija*, Zagreb, str. 16-21.,2005.

GRGIĆ Mladenka, „V. direktiva EU o osiguranje od automobilske odgovornosti“, *Zbornik HUO*, Zagreb, str.57-66.,2006.

KLARIĆ Petar, „Strah kao nematerijalna šteta“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, broj 1-2, str.5-35.,1997.

KURTOVIĆ Halid, „Uvođenje nekih novih obveza za osiguravajuća društva po osnovu obveznog osiguranja motornih vozila“, *Anali PF Zenica*, br.7 god.4.,str.165-176., 2012.

LUCAS, Pierre, „Načela europskog sustava procjene ozljeda osobe“, *Europska pravna akademija*, Trier, 2000.

MATIJEVIĆ Berislav, *Institut naknade nematerijalne štete*, Svijet osiguranja, Zagreb, 2004.

HLASTEC-RAJTERIĆ Maja, *Primjena IV Direktive o osiguranju motornih vozila u praksi*, Bilten HUO, Zagreb, str. 107-113.,2011.

ŠABAN Danijela, *Klasifikacija tjelesnih ozljeda i prikaz poredbenog odštetnog prava*, *Naknada neimovinske štete - nove hrvatske orijentacijske medicinske tablica za procjenu oštećenja zdravlja*, Opatija, str.263-292.,2010.

Ostali pravni izvori (konvencije,zakoni,...)

DIREKTIVA 2009/103/EZ EUROPSKOG PARLAMENTA I VIJEĆA OD 16. SEP. 2009 O OBVEZNOM OSIGURANJU MOTORNIH VOZILA I PROVJERA POSTOJANJA VALJANOG OSIGURANJA.

EUROPSKA KONVENCIJA O ZAŠTITI TEMELJNIH SLOBODA I LJUDSKIH PRAVA „Narodne novine“, br.6/99 (pročišćeni tekst) i 8/99 (ispravak proč. teksta)

EUROPSKA KONVENCIJA ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA I SLOBODA iz 1950. za koji je RH 1977 god, donijela Zakon o provođenju Konvencije uz protokole 1,4,6,7,11 kao sastavni dio Konvencije-Narodne novine-Međunarodni ugovori“ br.18/97.-Zakon stupio na snagu 5.11.1997 god.

KONVENCIJA I LJUDSKIM PRAVIMA I BIOMEDICINI IZ OVIDEA 1997 GOD, a koja je od 2003 god, na snazi u RH kao izvor prava. Narodne novine-Međunarodni ugovori“ br.13/03.-Zakon u primjeni od 16.07.2003 god.

ZAKON O OBLIGACIONIM ODNOSIMA (Sl. novine FBiH, br. 2/95, 6/98 i 41/98, Sl.glasnik RS, br. 17/93 do 74/04)

ZAKON O OBVEZNIM ODNOSIMA (ZOO/78) Sl. list SFRJ 29/78, 39/85, 46/85, 45/89, NN 53/91, 73/91, 3/94, 7/96, 91/96, 112/99, 88/01

ZAKON O DRUŠTVIMA ZA OSIGURANJE U PRIVATNOM OSIGURANJU (Sl. novine FBiH, 24/05 i Sl. glasnik RS, br.

ZAKON O OSIGURANJU IMOVINE I LICA (Sl. novine FBiH 02/95, 6/98 i 41/98, Sl. glasnik RS, br.14/00 i 20/00)

ZAKON O OSIGURANJU OD ODGOVORNOSTI ZA MOTORNA VOZILA I OSTALE ODREDBE O OBVEZNOM OSIGURANJU OD ODGOVORNOSTI (Sl.novine FBiH, 24/05, i Sl. glasnik RS, br. 1705, 64/06 i 12/09)

APPROACHES IN INTERPRETATION OF NON-PECUNIARY DAMAGE OF INSURANCE LAW OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary: Non-pecuniary damage is a phenomenon of modern private law, which, in legal sense, as a notion of damage implies *pecuniary and non-pecuniary damage*. Within the frame of one-sided science of Roman law, the private law was previously limited to property rights; that is why the general notion of damage, i.e. interest comprised only items of pecuniary value. As a rule, the damage implied only pecuniary damage. For the extension of the notion of damage in the legal sense, two facts are historically important: *first*, one which is manifested in removal of private punishments from civil law, and, *second*, one (*which is manifested*) in recognition of personality /personalities/ rights.

The change of the existing (subjective) conception and notion of immaterial damage by new objective conception of non-pecuniary damage, according to which the violation itself of personality rights is non-pecuniary damage, gives to the personality right, thus to the overall civil law, a new dimension, requiring new approach to this institute. The development certainly goes in the direction of recognition of so-called *existential or pure non-pecuniary damage (damage carrying the main characteristic and appearing at the first level)*. That is the damage inflicted by violating any personality right without necessary reflection in pain and fear which are not anymore important determinant of the notion of non-pecuniary damage in Bosnian-Herzegovinian obligatory (indemnification) law. However, it is certain that it will take a lot of time to liberate ourselves from such prejudices. The protection of personality rights is certainly special and not less important issue.

The subject of this paper is a proposal of a new model of non-pecuniary damage indemnification and due to breach of right to personality that belongs to physical entity in the form of *violation (of right) to life and violation of right to physical health and/or mental health* (from New Law on Insurance of Responsibility) and based on insurance agreement from car responsibility within the frame of insurance coverage that follows from insurance policy as document issued by insurer (insurance company), which covers civil responsibility risks caused by use of vehicles by insured person (person whose responsibility is covered by provisions of Law on Insurance of Responsibility for Motor Vehicles /05)².

Key words: insurance, immaterial damage, indemnification, insurer

OTKUP POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA U BOSNI I HERCEGOVINI – REGULATIVA I POKAZATELJI

Sažetak: Otkup poljoprivrednih proizvoda je kupovina, odnosno preuzimanje proizvoda direktno od porodičnih proizvođača koje poslovni subjekti obavljaju radi daljnje prodaje ili prerade. U radu se analiziraju zakonski i podzakonski propisi kojima je reguliran otkup poljoprivrednih proizvoda u Bosni i Hercegovini, odnosno u njezinim entitetima, Federaciji BiH i Republici Srpskoj i Brčko distriktu BiH. Pored toga, analizirani su i kvantitativni pokazatelji otkupa poljoprivrednih proizvoda u Bosni i Hercegovini u periodu od 2013. do 2017. godine na osnovu podataka Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine. Rezultati istraživanja pokazuju da regulativa otkupa poljoprivrednih proizvoda nije u potpunosti harmonizirana u Bosni i Hercegovini, odnosno postoje određene razlike između regulative u Federaciji BiH, Republici Srpskoj i Brčko distriktu BiH. Razlike se, prije svega, odnose na pojedine uslove u vezi s prostorom i opremljenošću otkupne stanice, kao i tome da u regulativi Federacije BiH nisu definirani uslovi koje neki prostor treba ispuniti kako bi bio otkupno mjesto. Također, istraživanje pokazuje rast ukupne vrijednosti otkupljenih poljoprivrednih proizvoda, posebno voća, kao i kolebanje otkupnih cijena iz godine u godinu.

Ključne riječi: otkup poljoprivrednih proizvoda, otkupna stanica, otkupno mjesto, otkupna cijena.

UVOD

Sektor poljoprivrede u Bosni i Hercegovini po tradiciji zauzima važno mjesto, imajući u vidu geografski položaj zemlje i raspoložive prirodne resurse. Bosna i Hercegovina ima niz povoljnosti za razvoj poljoprivredne proizvodnje i ruralnih područja kao što su: dobri prirodni resursi, relativno jeftini troškovi radne snage (u odnosu na zemlje u okruženju), blizina Evropske unije i mediteranskih tržišta, tradicija poljoprivredne proizvodnje, nezagađeno zemljište, dobri uslovi za razvoj eko hrane, dobri uslovi za razvoj određene razine fizičke i socijalne infrastrukture u ruralnim područjima.¹

Pored navedenih prednosti, veliki je broj prepreka i nedostataka na putu razvoja bosanskohercegovačke poljoprivrede. Kao jedan od nedostataka razvoja

¹ Vijeće ministara – Direkcija za ekonomsko planiranje, *Strategija razvoja Bosne i Hercegovine* (Sarajevo, 2010) str. 82.

poljoprivrede često se navodi i neusklađenost njezine regulative. Naime, aktivnost poljoprivrede, kao i niz drugih aktivnosti (na primjer, trgovina, unutarnji poslovi i sl.) u nadležnosti su entiteta i Distrikta. Upravo je i predmet ovog istraživanja povezan s analizom regulative u jednoj aktivnosti usko povezanoj s razvojem poljoprivrede, a to je otkup poljoprivrednih proizvoda. Predmetom je obuhvaćena uporedna analiza zakonskih i podzakonskih propisa kojima je reguliran otkup poljoprivrednih proizvoda u Bosni i Hercegovini, odnosno u njezinim entitetima (Federacija BiH i Republika Srpska) i Brčko distriktu BiH. Također, u radu su prezentirani i komentirani kvantitativni pokazatelji otkupa poljoprivrednih proizvoda u Bosni i Hercegovini u periodu od 2013. do 2017. godine.

Cilj istraživanja je utvrditi postoje li i koliko su značajne razlike u regulativi otkupa poljoprivrednih proizvoda na teritoriji Bosne i Hercegovine (u njezinim entitetima i Distriktu). Također, cilj podrazumijeva i analizu vrijednosti otkupa i otkupnih cijena poljoprivrednih proizvoda u Bosni i Hercegovini (u periodu od 2013. do 2017. godine) i utvrđivanje promjena u njihovim trendovima.

1. Otkup poljoprivrednih proizvoda

Otkup poljoprivrednih proizvoda je kupovina, odnosno preuzimanje poljoprivrednih proizvoda neposredno od porodičnih proizvođača koje poslovni subjekti obavljaju radi daljnje prodaje ili prerade.² Po svojim karakteristikama je trgovinska djelatnost, pa se najčešće uređuje zakonom o trgovini. Imajući u vidu da u Bosni i Hercegovini oblast trgovine nije regulirana na nivou države, nego na nivou entiteta (Federacija BiH i Republika Srpska) i Brčko distrikta BiH, postoje tri zakona kojima je reguliran otkup poljoprivrednih proizvoda, a to su:

- Zakon o unutarnjoj trgovini Federacije BiH,³
- Zakon o trgovini Republike Srpske,⁴ i
- Zakon o trgovini Brčko distrikta BiH.⁵

U prethodno navedenim zakonima otkup poljoprivrednih proizvoda je različito klasificiran. U Federaciji BiH tretira se kao poseban oblik obavljanja trgovine pod nazivom otkupne stanice ili otkupna mjesta i porodična poljoprivredna gazdinstva.⁶ U Republici Srpskoj klasificiran je u posebne načine trgovine pod nazivom trgovina na otkupnim stanicama ili otkupnim mjestima i porodičnim

2 Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Poljoprivreda, životna sredina i regionalne statistike: Otkup i direktna prodaja/realizacija poljoprivrednih proizvoda u 2017. godini* (Sarajevo, mart 2018), str. 4.

3 „Službene novine Federacije BiH“, *Zakon o unutarnjoj trgovini Federacije BiH* br. 40/10 i 79/17.

4 „Službeni glasnik Republike Srpske“, *Zakon o trgovini Republike Srpske* br. 6/07, 52//11, 67/13 i 106/15.

5 „Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, *Zakon o trgovini Brčko distrikta BiH* br. 40/04 i 19/07.

6 „Službene novine Federacije BiH“, *Zakon o unutarnjoj trgovini Federacije BiH* br. 40/10 i 79/17, član 48.

poljoprivrednim gazdinstvima.⁷ Jedino je u Brčko distriktu BiH nazvan otkup poljoprivrednih proizvoda i tretiran kao jedan od oblika trgovine.⁸

Razlike među ovim zakonima postoje i kada je riječ o definiranju načina vršenja otkupa. Tako se u Federaciji BiH i Republici Srpskoj otkup poljoprivrednih proizvoda može vršiti kupovinom od poljoprivrednika u otkupnim stanicama, na otkupnim mjestima i na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima.⁹ Pod poljoprivrednikom se smatra fizička osoba od koje trgovac kupuje poljoprivredne proizvode proizvedene na njenom poljoprivrednom gazdinstvu (u Republici Srpskoj, i poljoprivrednom gazdinstvu koje je registrirano u skladu sa Zakonom o poljoprivredi.¹⁰ Regulativa u Brčko distriktu BiH, pri otkupu poljoprivrednih proizvoda, pravi razliku u ovisnosti od vrste poljoprivrednih proizvoda, pa se on može vršiti kupovinom od poljoprivrednika pod sljedećim uslovima:¹¹

- žitarice, industrijsko bilje, voće, povrće, kožu, obuću, mlijeko, prerađevine od mlijeka, jaja, duhan i alkoholna pića u poslovnim prostorijama i otkupnim stanicama,
 - ostale poljoprivredne proizvode, proizvode šumarstva i šumske plodove u poslovnim prostorijama, otkupnim stanicama i na otkupnim mjestima.
- I u entitetima i u Distriktu propisano je da se otkup proizvoda u poslovnim prostorijama, otkupnim stanicama i otkupnim mjestima (uz izuzetak otkupa koji se vrši na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima) može obavljati ako su pored zakonskih i podzakonskih uslova ispunjeni i sljedeći uslovi:¹²
- da je istaknuta firma i obavijest o periodu i vremenu otkupa proizvoda, otkupnoj cijeni i roku plaćanja,
 - da se naknada za otkupljene proizvode isplaćuje preko blagajne, banke ili pošte,
 - da nadležnom organu za poslove prometa roba najkasnije sedam dana prije početka otkupa podnese zahtjev s podacima o adresi poslovne prostorije, otkupne stanice, odnosno otkupnog mjesta, vrsti proizvoda, otkupnoj cijeni, roku plaćanja, periodu i vremenu u kojem se vrši kupovina.

Važno je naglasiti da se otkup poljoprivrednih proizvoda i u entitetima i u Distriktu ne može vršiti ako nadležni organ nije donio rješenje da su ispunjeni svi

7 „Službeni glasnik Republike Srpske“, *Zakon o trgovini Republike Srpske* br. 6/07, 52//11, 67/13 i 106/15, član 8.

8 „Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, *Zakon o trgovini Brčko distrikta BiH* br. 40/04 i 19/07, član 16.

9 „Službene novine Federacije BiH“, *Zakon o unutarnoj trgovini Federacije BiH* br. 40/10 i 79/17, član 48 stav 2 i „Službeni glasnik Republike Srpske“, *Zakon o trgovini Republike Srpske* br. 6/07, 52//11, 67/13 i 106/15, član 39 stav 2.

10 „Službeni glasnik Republike Srpske“, *Zakon o poljoprivredi* br. 70/06, 20/07, 86/07 i 71/09.

11 „Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, *Zakon o trgovini Brčko distrikta BiH* br. 40/04 i 19/07, član 17 stav 1.

12 „Službene novine Federacije BiH“, *Pravilnik o uslovima minimalne tehničke opremljenosti poslovnih prostora za obavljanje trgovine i trgovinskih usluga* br. 49/12, član 109 stav 1; „Službeni glasnik Republike Srpske“, *Zakon o trgovini Republike Srpske* br. 6/07, 52//11, 67/13 i 106/15, član 40; i „Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, *Zakon o trgovini Brčko distrikta BiH* br. 40/04 i 19/07, član 19 stav 1.

uslovi propisani zakonom i podzakonskim aktima. U pogledu obaveza trgovca pri dokumentiranju otkupa poljoprivrednih proizvoda, sva tri zakona postavljaju iste zahtjeve. Naime, trgovac je dužan da za otkupljene proizvode izda račun iz otkupnog bloka sa sljedećim podacima:

1. naziv firme, odnosno naziv, sjedište i adresa kupca,
2. ime i prezime, prebivalište i adresa prodavca,
3. naziv, količina i kvalitet odnosno klasa kupljenih proizvoda,
4. cijene kupljenih proizvoda po jedinici mjere i ukupna vrijednost kupljenih proizvoda,
5. datum isplate.

Račun iz otkupnog bloka mora biti potpisan od strane ovlaštenog radnika i ovjeren pečatom kupca. Trgovac je dužan da u otkupnoj stanici, otkupnom mjestu, odnosno radnji čuva knjigu kopija izdatih računa iz otkupnih blokova, u skladu s propisima o čuvanju knjigovodstvenih isprava.¹³

2. Otkupna stanica i otkupno mjesto u Bosni i Hercegovini

Kako bi se određeni zatvoreni ili otvoreni prostor okarakterisao kao otkupna stanica ili otkupno mjesto on mora zadovoljiti određene uslove u pogledu poslovnih prostorija, opreme i uređaja za obavljanje otkupa poljoprivrednih proizvoda. Kao što je već rečeno, ova oblast je u nadležnosti entiteta i Distrikta, tako da postoje tri pravilnika kojima su propisani spomenuti uslovi, a to su:

- Pravilnik o uslovima minimalne tehničke opremljenosti poslovnih prostora za obavljanje trgovine i trgovinskih usluga¹⁴ u Federaciji BiH,
- Pravilnik o uslovima koje treba ispuniti otkupna stanica i otkupno mjesto¹⁵ u Republici Srpskoj, i
- Pravilnik o minimalnim uslovima u pogledu poslovnog prostora, uređaja i opreme za obavljanje trgovinske djelatnosti¹⁶ u Brčko distriktu BiH.

Ovim pravilnicima propisani su uslovi za otkupnu stanicu, opremljenost otkupne stanice, otkupna stanica za trgovinu stokom i otkupno mjesto.

13 „Službene novine Federacije BiH“ *Zakon o unutaršnjoj trgovini Federacije BiH* br. 40/10 i 79/17, član 48 stav 5; „Službeni glasnik Republike Srpske“, *Zakon o trgovini Republike Srpske* br. 6/07, 52/11, 67/13 i 106/15, član 41; i „Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, *Zakon o trgovini Brčko distrikta BiH* br. 40/04 i 19/07, član 20.

14 „Službene novine Federacije BiH“, *Pravilnik o uslovima minimalne tehničke opremljenosti poslovnih prostora za obavljanje trgovine i trgovinskih usluga* br. 49/12.

15 „Službeni glasnik Republike Srpske“, *Pravilnik o uslovima koje treba ispuniti otkupna stanica i otkupno mjesto* br. 69/08.

16 „Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, *Pravilnik o minimalnim uslovima u pogledu poslovnog prostora, uređaja i opreme za obavljanje trgovinske djelatnosti u Brčko distriktu BiH* br. 15/11 i 19/14.

2.1. Uslovi u pogledu prostora za otkupnu stanicu

Propisi Federacije BiH definišu otkupnu stanicu kao prostor u kojem se obavlja otkup poljoprivrednih proizvoda i stoke radi daljnje prodaje ili prerade.¹⁷ Definicija u Republici Srpskoj je ista samo što se umjesto „poljoprivrednih proizvoda“ koristi termin „roba“. ¹⁸ U Brčko distriktu BiH se na ovu definiciju dodaje da je to „uređen i ograđen“ prostor, i da treba imati lak pristup za utovar i istovar.¹⁹

Propisi i entiteta i Distrikta nalažu da otkupnu stanicu čini otvoreni i zatvoreni prostor, dok se ostali uslovi koje neki prostor treba zadovoljiti kako bi bio otkupna stanica u određenoj mjeri razlikuju. Tako u Federaciji BiH, prostor otkupne stanice čine otvoreni prostor za otkup proizvoda, te zatvorene prostorije za preradu i uskladištenje proizvoda koji zahtijevaju posebne uslove skladištenja i za potrebe obavljanja administrativnih poslova. Ukupna površina otkupne stanice ne može biti manja od 200 m², a skladišnog prostora od 50 m². Otvoreni prostor mora biti prilagođen lakom čišćenju i održavanju. Podne prostorije moraju biti izvedene prema tehničkim propisima i tehničkim normama za tu vrstu građevine, kako bi se osigurao odvod površinskih voda s poda otkupne stanice.²⁰

Prostorije otkupne stanice u Federaciji BiH moraju biti izgrađene, uređene, opremljene i priključene na objekte i uređaje komunalne infrastrukture (vodosnabdijevanja, odvoda otpadnih voda i elektrosnabdijevanja), a sve u skladu s tehničkim normama i tehničkim propisima. Ako se prostorije nalaze na području na kojem nema izgrađenih objekata i uređaja komunalne infrastrukture, one moraju biti izvedene, uređene i opremljene u skladu s odgovarajućim tehničkim normama i tehničkim propisima. Posebno je naglašeno da se čvrste otpadne stvari moraju sakupljati na određenim, za to utvrđenim mjestima, uz osiguranje potrebnih higijensko-sanitarnih i tehničkih uslova i redovno odstranjivati na način na koji odredi nadležni organ lokalne samouprave.²¹

U Republici Srpskoj otkupna stanica mora da ima najmanje jednu prostoriju koja ispunjava arhitektonsko-građevinske, tehničke, higijenske i sanitarne uslove za prijem, mjerenje, skladištenje, utovar i istovar robe, prostoriju za administrativne poslove te uređen otvoreni prostor za prijem, mjerenje, skladištenje, istovar i utovar robe i ambalaže. Otvoreni prostor mora da bude betoniran, popločan ili nasut tvrdim materijalom koji omogućava njegovo održavanje i mora se redovno

17 “Službene novine Federacije BiH”, *Pravilnik o uslovima minimalne tehničke opremljenosti poslovnih prostora za obavljanje trgovine i trgovinskih usluga* br. 49/12 član 104 stav 1.

18 “Službeni glasnik Republike Srpske”, *Pravilnik o uslovima koje treba ispuniti otkupna stanica i otkupno mjesto* br. 69/08 član 3 stav 1.

19 “Službeni glasnik Brčko distrikta BiH”, *Pravilnik o minimalnim uslovima u pogledu poslovnog prostora, uređaja i opreme za obavljanje trgovinske djelatnosti u Brčko distriktu BiH* br. 15/11 i 19/14 član 59.

20 “Službene novine Federacije BiH”, *Pravilnik o uslovima minimalne tehničke opremljenosti poslovnih prostora za obavljanje trgovine i trgovinskih usluga* br. 49/12 član 104 stavovi 2, 3, 4 i 5.

21 “Službene novine Federacije BiH”, *Pravilnik o uslovima minimalne tehničke opremljenosti poslovnih prostora za obavljanje trgovine i trgovinskih usluga* br. 49/12 član 105.

čistiti.²² S obzirom na vrstu robe (poljoprivrednih proizvoda) koja se otkupljuje otkupna stanica mora imati najmanje jednu zatvorenu poslovnu prostoriju, koja ispunjava arhitektonsko-građevinske, tehničke, higijenske i sanitarne uslove za prijem, mjerenje, skladištenje, utovar i istovar poljoprivrednih proizvoda, za preuzimanje kupljenih proizvoda, a koja je po veličini, uređenosti i opremi odgovarajuća za privremeni smještaj kupljenih proizvoda.²³

Propisi Brčko distrikta BiH nalažu da otkupna stanica mora imati najmanje jednu poslovnu prostoriju za preuzimanje kupljenih proizvoda koja po veličini sredečnosti i opremi je podobna za privremeni smještaj proizvoda i prostoriju ili kiosk za obavljanje administrativnih poslova. U Brčko distriktu BiH zahtijeva se da otkupna stanica mora biti izgrađena na suhom i ocjeditom zemljištu, da ima osigurano odvođenje površinskih voda u skladu s propisima o higijensko-tehničkoj zaštiti i zaštiti čovjekove okoline i izgrađena od čvrstog materijala. Posebno je naglašeno da ukoliko otkupna stanica prodaje sjemensku robu, umjetno gnojivo i sredstva za zaštitu bilja, mora imati posebnu poslovnu prostoriju za smještaj ove robe.²⁴

U pogledu izgleda otkupne stanice, u Brčko distriktu BiH definirano je da zidovi i podovi poslovnih prostorija moraju imati glatku površinu koja se lako čisti, da otkupna stanica mora imati provjetravanje i osvjetljenje, da se redovno moraju preduzimati mjere zaštite od glodara i insekata i da pod otvorenog prostora mora biti od tvrdog materijala ili tvrdo uvaljan i nasut šljunkom i šljakom i mora se redovno čistiti.²⁵

2.2. Opremljenost otkupne stanice

Pored uslova koje mora ispuniti određeni prostor kako bi bio otkupna stanica, on mora biti opremljen odgovarajućim uređajima, opremom i priborom. Tako u Federaciji BiH, otkupna stanica s obzirom na vrstu robe koja se otkupljuje mora biti opremljena odgovarajućim uređajima, opremom i priborom za manipulaciju robom pri utovaru i istovaru, za održavanjem temperaturnog režima u prostorijama za skladištenje i preradu proizvoda koji zahtijevaju taj režim, i dovoljan broj vaga za mjerenje u ovisnosti od vrste robe.²⁶ Sve nabrojano u pogledu opremljenosti

22 “Službeni glasnik Republike Srpske”, *Pravilnik o uslovima koje treba ispuniti otkupna stanica i otkupno mjesto* br. 69/08 član 3 stavovi 2 i 3.

23 “Službeni glasnik Republike Srpske”, *Pravilnik o uslovima koje treba ispuniti otkupna stanica i otkupno mjesto* br. 69/08 član 4.

24 “Službeni glasnik Brčko distrikta BiH”, *Pravilnik o minimalnim uslovima u pogledu poslovnog prostora, uređaja i opreme za obavljanje trgovinske djelatnosti u Brčko distriktu BiH* br. 15/11 i 19/14 član 60.

25 “Službeni glasnik Brčko distrikta BiH”, *Pravilnik o minimalnim uslovima u pogledu poslovnog prostora, uređaja i opreme za obavljanje trgovinske djelatnosti u Brčko distriktu BiH* br. 15/11 i 19/14 član 61.

26 “Službene novine Federacije BiH”, *Pravilnik o uslovima minimalne tehničke opremljenosti poslovnih prostora za obavljanje trgovine i trgovinskih usluga* br. 49/12 član 106.

otkupne stanice u Federaciji BiH, propisano je i u Republici Srpskoj i još odgovarajući uređaji, oprema i pribor za čuvanje zdravstvene ispravnosti robe, spravu za utvrđivanje (hektolitarske mase i vlage) i sondu za uzimanje uzoraka za robu koja podliježe uzorkovanju.²⁷ U Brčko distriktu BiH propisana opremljenost otkupne stanice je identična onoj u Federaciji BiH, uz zahtjev osiguranja odgovarajućih uređaja, opreme i pribora za očuvanje kvaliteta proizvoda.²⁸

Pored navedenog, sva tri pravilnika (Federacija BiH, Republika Srpska i Brčko distrikt BiH) postavljaju zahtjev da otkupna stanica mora imati stalan dovod higijenski ispravne vode iz javnog vodovoda, a ako on ne postoji, higijenski ispravna voda se mora osigurati na drugi način. Također, otkupna stanica mora imati WC s predprostorom u kojem se nalazi umivaonik s tekućom vodom i priborom potrebnim za održavanje higijene (sapun, papir za ruke, posuda za otpatke i sl.).²⁹

2.3. Otkupna stanica za trgovinu stokom

Uslovi koje otkupna stanica treba ispuniti kako bi se mogla baviti trgovinom stokom u velikoj mjeri su slični i u entitetima i u Distriktu. U Federaciji BiH otkupna stanica za trgovinu stokom mora imati otvoren prostor izgrađen od odgovarajućeg materijala sa osiguranim ulazom i izlazom za stoku, kao i poseban ulaz i izlaz za osobe, vezove za stoku, te utovarno-istovarne rampe i odgovarajuće vage, uređaje za dovod zdravstveno ispravne vode za napajanje stoke.³⁰ Skoro identičan zahtjev za otkupne stanice za trgovinu stokom propisan je i u Republici Srpskoj, razlika je samo što nije definirano da ovakva otkupna stanica ima odgovarajuće vage.³¹ U Brčko distriktu BiH za ovu vrstu otkupne stanice važi identičan zahtjev kao u Federaciji BiH.³²

27 "Službeni glasnik Republike Srpske", *Pravilnik o uslovima koje treba ispuniti otkupna stanica i otkupno mjesto* br. 69/08 član 5.

28 "Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", *Pravilnik o minimalnim uslovima u pogledu poslovnog prostora, uređaja i opreme za obavljanje trgovinske djelatnosti u Brčko distriktu BiH* br. 15/11 i 19/14 član 62 stav 1.

29 "Službene novine Federacije BiH", *Pravilnik o uslovima minimalne tehničke opremljenosti poslovnih prostora za obavljanje trgovine i trgovinskih usluga* br. 49/12 član 107; "Službeni glasnik Republike Srpske", *Pravilnik o uslovima koje treba ispuniti otkupna stanica i otkupno mjesto* br. 69/08 član 3, stavovi 4 i 5; i "Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", *Pravilnik o minimalnim uslovima u pogledu poslovnog prostora, uređaja i opreme za obavljanje trgovinske djelatnosti u Brčko distriktu BiH* br. 15/11 i 19/14 član 62 stav 2.

30 "Službene novine Federacije BiH", *Pravilnik o uslovima minimalne tehničke opremljenosti poslovnih prostora za obavljanje trgovine i trgovinskih usluga* br. 49/12 član 108.

31 "Službeni glasnik Republike Srpske", *Pravilnik o uslovima koje treba ispuniti otkupna stanica i otkupno mjesto* br. 69/08 član 6.

32 "Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", *Pravilnik o minimalnim uslovima u pogledu poslovnog prostora, uređaja i opreme za obavljanje trgovinske djelatnosti u Brčko distriktu BiH* br. 15/11 i 19/14 član 62, stav 2.

2.4. Otkupno mjesto

Pravilnikom o minimalnim uslovima u pogledu poslovnog prostora, uređaja i opreme za obavljanje trgovine i trgovinskih uslova u Federaciji BiH nisu definirani uslovi koje određeni prostor treba zadovoljiti kako bi bio otkupno mjesto. Za razliku od Federacije BiH, u Republici Srpskoj i Brčko distriktu BiH to nije slučaj. Prema propisima Republike Srpske, otkupno mjesto:³³

- mora imati uređen prostor koji ispunjava arhitektonsko-građevinske, tehničke, higijenske i sanitarne uslove za prijem, mjerenje, skladištenje, utovar i istovar robe,
- mora imati odgovarajuću prostoriju ili uređen prostor (magacin, nadstrešnicu) koja kupljene proizvode osigurava od kvarenja i propadanja,
- na kojem se vrši otkup stoke mora imati poslovnu prostoriju za obavljanje poslova iz oblasti veterinarskog nadzora,
- otvoreni prostor mora biti popločan tvrdim materijalom ili tvrdo uvaljan i nasut šljunkom ili šljakom i mora se redovno čistiti,
- mora imati stalan dovod higijenski ispravne vode iz javnog vodovoda, a ako ne postoji javni vodovod, higijenski ispravna voda mora se osigurati na drugi način.

Prema propisima u Brčko distriktu BiH, otkupno mjesto mora imati lak pristup za utovar i istovar, osigurano odvođenje površinskih voda u skladu s propisima o higijensko-tehničkoj zaštiti i zaštiti čovjekove okoline, opremljeno odgovarajućim uređajima, opremom i priborom za manipulaciju robom pri utovaru i istovaru i očuvanje kvaliteta proizvoda, i stalan dovod higijenski ispravne vode i higijenski izgrađen WC.³⁴

3. Vrijednost otkupljenih poljoprivrednih proizvoda u Bosni i Hercegovini

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine redovno prati i objavljuje podatke o vrijednosti i cijenama otkupljenih poljoprivrednih proizvoda. Podaci o otkupu poljoprivrednih proizvoda dobijaju se agregiranjem podataka na osnovu uporedivih statističkih istraživanja koja provode entitetski zavodi za statistiku (Federalni zavod za statistiku – Federacija BiH i Republički zavod za statistiku – Republika Srpska) i Podružnica Brčko Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine. U Tabeli 1 prikazani su podaci o vrijednosti otkupljenih poljoprivrednih proizvoda prema grupama proizvoda u periodu od 2013. do 2017. godine.

Poslovni subjekti su u 2013. godini od poljoprivrednih proizvođača otkupili poljoprivrednih proizvoda u vrijednosti od 195,4 miliona KM. U 2014. godini

33 “Službeni glasnik Republike Srpske”, *Pravilnik o uslovima koje treba ispuniti otkupna stanica i otkupno mjesto* br. 69/08 član 7.

34 “Službeni glasnik Brčko distrikta BiH”, *Pravilnik o minimalnim uslovima u pogledu poslovnog prostora, uređaja i opreme za obavljanje trgovinske djelatnosti u Brčko distriktu BiH* br. 15/11 i 19/14 član 64.

otkupljena vrijednost je iznosila 201,0 miliona KM zahvaljujući rastu otkupa životinja i voća (otkup žitarica i povrća je smanjen). Rast vrijednosti otkupa svih vrsta poljoprivrednih proizvoda, a posebno voća i životinja omogućio je da se u 2015. godini ostvari vrijednost otkupa u iznosu 252,0 miliona KM. U ovoj godini zabilježeno je samo smanjenje vrijednosti otkupa industrijskog bilja i ostalih poljoprivrednih proizvoda. U 2016. godini rast vrijednosti otkupa bilježi većina poljoprivrednih proizvoda, dok je otkup proizvoda životinja i stočnog krmnog bilja na nivou iz 2016. godini. Ovo je omogućilo vrijednost ukupnog otkupa od 274,9 miliona KM. Oštar pad otkupne vrijednosti životinja, uz pad otkupne vrijednosti ostalih proizvoda, u 2017. godini, bez obzira na rast otkupne vrijednosti svih drugih vrsta poljoprivrednih proizvoda, uslovio je smanjenje ukupne otkupne vrijednosti u odnosu na 2016. godinu.

Tabela 1. Vrijednost otkupljenih poljoprivrednih proizvoda prema grupama proizvoda u periodu od 2013. do 2017. godine (u KM)

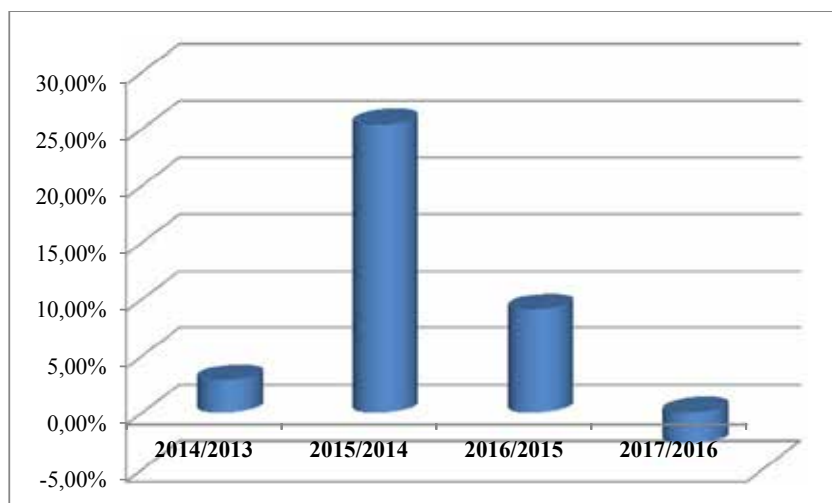
R. br.	Grupa proizvoda	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.
1.	Žitarice	11.322.563	7.360.950	9.013.803	14.950.314	21.438.961
2.	Industrijsko bilje	5.609.915	5.739.132	4.448.770	5.062.785	5.447.376
3.	Krompir	1.030.980	1.141.982	1.113.348	1.291.472	1.662.849
4.	Povrće	6.731.175	3.719.997	7.297.432	12.131.837	12.097.953
5.	Stočno krmno bilje	312.634	276.994	423.476	441.460	339.451
6.	Rezano cvijeće	0	450	0	0	-
7.	Voće	9.881.609	12.692.569	30.285.586	36.444.980	40.799.856
8.	Sadni materijal	52.608	0	0	2.530	2.478
9.	Alkoholna pića	8.156	40.540	0	1.853	0
10.	Životinje	22.588.206	21.212.271	53.259.961	56.145.355	21.392.569
11.	Proizvodi životinja	132.770.897	141.987.546	142.795.796	142.506.894	159.214.333
12.	Ostalo	5.114.980	6.838.651	3.353.666	5.890.863	4.911.510
13.	Ukupno	195.423.723	201.011.082	251.991.838	274.870.343	267.307.355

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Poljoprivreda, životna sredina i regionalne statistike: Otkup i direktna prodaja/realizacija poljoprivrednih proizvoda u 2013, 2014, 2015, 2016. i 2017. godini* (Sarajevo), str. 4.

Rast vrijednosti otkupa (Grafikon 1) u 2014. godini u odnosu na 2013. godinu iznosio je 2,86% ili 5,6 miliona KM. U ovoj godini Bosnu i Hercegovinu zadesile

su katastrofalne poplave,³⁵ ali je zahvaljujući povećanju otkupne vrijednosti voća i proizvoda životinja ostvaren rast. Najveći rast vrijednosti otkupa zabilježen je u 2015. godini, čemu je doprinio smanjeni rast u prethodnoj godini zbog već spomenutih poplava. Naime, u 2015. godini u odnosu na 2014. godinu ostvaren je rast u vrijednosti otkupa poljoprivrednih proizvoda od oko 51,0 miliona KM, odnosno 25,36%. Rast otkupne vrijednosti nastavljen je i u 2016. godini i iznosio je 22,9 miliona KM ili 9,08% u odnosu na 2015. godinu. Za razliku od prethodnih godina kada je ostvarivan rast, u 2017. godini vrijednost otkupa poljoprivrednih proizvoda je smanjena za 2,75% (7,6 miliona KM) u odnosu na 2016. godinu. U petogodišnjem periodu, od 2013. do 2017. godine, vrijednost otkupa je uvećana za 36,78%, tj. za 1/3 njene vrijednosti.

Grafikon 1: Godišnji rast vrijednosti otkupljenih poljoprivrednih proizvoda u periodu od 2013. do 2017. godine

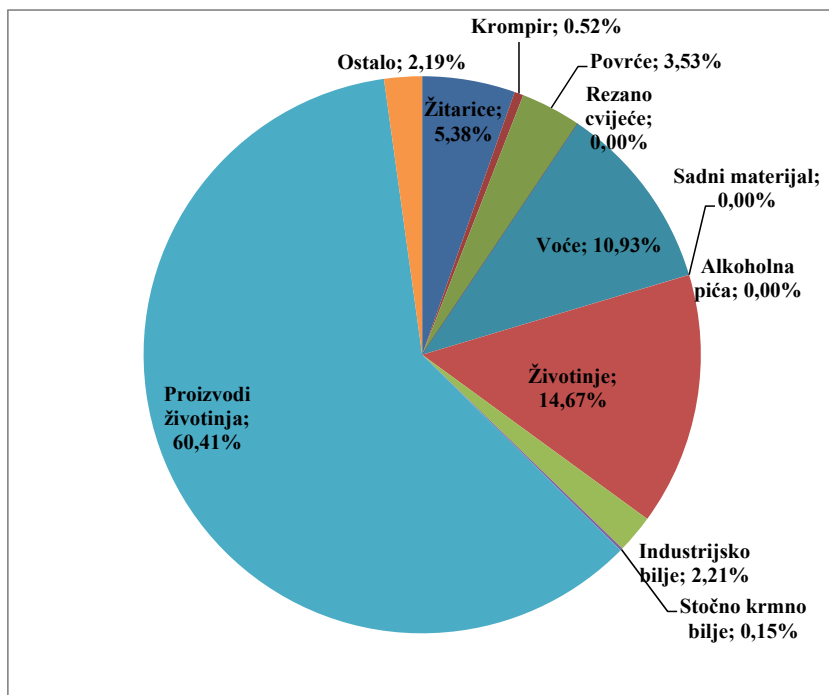
Napomena: Rad autora prema podacima iz Tabele 1.

35 Prema zvaničnim podacima, ukupni gubici, direktne i indirektno štete u poljoprivredi uzrokovane katastrofalnim majskim poplavama u BiH, procijenjene su u iznosu 366 miliona KM, od čega su štete 204 miliona KM, a materijalni gubici 162 miliona KM. Poplave su se desile u kritičnom trenutku za poljoprivrednu proizvodnju. Poplavama, i kasnije pojavom klizišta zahvaćeno je oko 70 hiljada ha najproduktivnijeg poljoprivrednog zemljišta, a na oko 55 hiljada ha usjevi su ili uništeni u potpunosti ili različitog stepena oštećenja. Oko 25.000 poljoprivrednih gazdinstava je pretrpjelo ogromne gubitke koji će se u dužem vremenskom periodu direktno odražavati na prihode i egzistenciju poljoprivrednika. U stočarstvu su zabilježeni gubici od oko 5.000 komada krupne i sitne stoke, i više od 200.000 komada razne peradi, što je u vrijednosti oko 31,6 miliona KM. Gubici u biljnoj proizvodnji (ratarstvu, povrtlarstvu i voćarstvu) procijenjeni su u vrijednosti od 131 milion KM. Biljna proizvodnja i to prvenstveno usjevi žitarica, povrća te voća, pretrpjeli su najveće štete i gubitke preko 80%, dok je stočarski sektor sa 19% gubitaka drugorangirani po ugroženosti.

Izvor: Godišnji izvještaj iz oblasti poljoprivrede, ishrane i ruralnog razvoja za Bosnu i Hercegovinu za 2014. godinu (2015), Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 49.

Strukturom vrijednosti otkupljenih poljoprivrednih proizvoda u periodu od 2013. do 2017. godine (Grafikon 2) dominiraju proizvodi stočarstva. Naime, od ukupne vrijednosti otkupa poljoprivrednih proizvoda u ove četiri godine oko $\frac{3}{4}$ čine proizvodi stočarstva, odnosno 60,41% se odnosilo na proizvode životinja, a 14,67% na životinje. Značajno učešće u vrijednosti otkupa ima voće 10,93% kao i žitarice sa 5,38%, industrijsko bilje 2,21% i povrće 3,53%. Druge grupe poljoprivrednih proizvoda imaju učešće manje od 2,2% u posmatranom četverogodišnjem periodu, a to su ostali proizvodi 2,19%, krompir 0,52%, stočno krmno bilje 0,15%, alkoholna pića 0,00%, sadni materijal 0,00% i rezano cvijeće 0,00%.

Grafikon 2: Struktura vrijednosti otkupljenih poljoprivrednih proizvoda prema grupama proizvoda u periodu od 2013. do 2017. godine

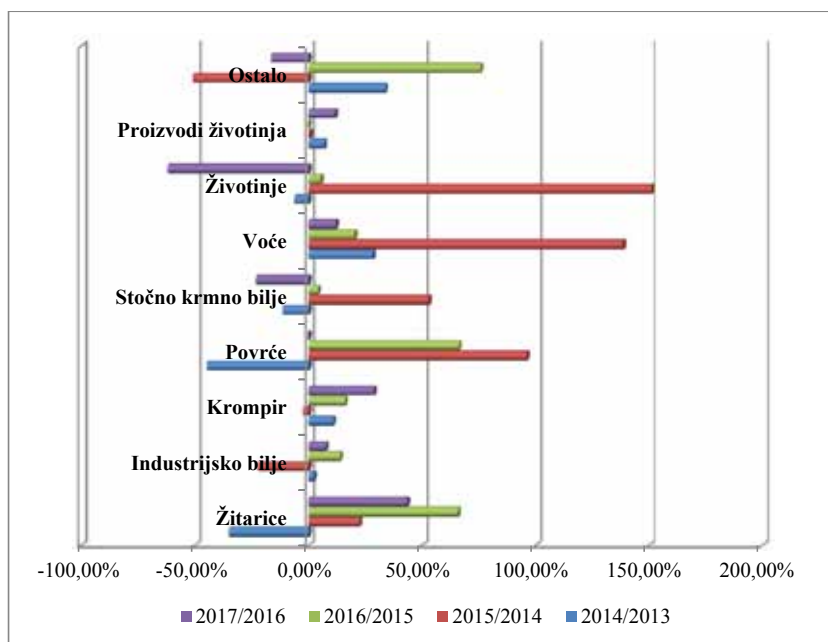

Napomena: Rad autora prema podacima iz Tabele 1.

Vrijednost otkupa pojedinih grupa poljoprivrednih proizvoda mijenja se iz godine u godinu (Grafikon 3). Stalan rast vrijednosti otkupa u posmatranom periodu ima samo voće. Naime, za pet godina, vrijednost otkupljenog voća u Bosni i Hercegovini je uvećana skoro četiri puta, sa 9,9 miliona KM u 2013. godini na 40,8 miliona KM u 2017. godini. Nijedna od grupa proizvoda nema stalni pad vrijednosti otkupa.

U određenim godinama pojavljuju se oštri padovi u vrijednosti otkupa pojedinih grupa poljoprivrednih proizvoda. U 2014. godini, kao rezultat katastrofalnih poplava u Bosni i Hercegovini, smanjena je vrijednost otkupa žitarica za 34,99% ili 3,9 miliona KM i vrijednost otkupa povrća za 44,73% ili 3,0 miliona KM u odnosu na prethodnu godinu. Značajan pad otkupne vrijednosti u 2015. godini zabilježila je grupa ostalih poljoprivrednih proizvoda, i to 50,96% ili 3,4 miliona KM u odnosu na 2014. godinu. Najveći pad vrijednosti otkupa u posmatranom petogodišnjem periodu zabilježen je kod životinja u 2017. godini. U odnosu na 2016. godinu vrijednost je smanjena za 61,90% ili 34,7 miliona KM kao rezultat smanjenja izvoza mesa u Tursku. Kao što je prethodno rečeno ovo smanjenje je osnovni razlog smanjenja ukupne vrijednosti otkupa u 2017. godini.

Grafikon 3: Promjene u vrijednosti otkupljenih poljoprivrednih proizvoda prema grupama proizvoda u periodu od 2013. do 2017. godine³⁶

Napomena: Rad autora prema podacima iz Tabele 1.

Pored jakih padova u otkupnoj vrijednosti pojedinih proizvoda u pojedinim godinama pojavljuje se i jak rast. Najveći rast vrijednosti otkupa imaju životinje u 2015. godini 151,08%, zbog povećanja izvoza u Tursku. U istoj godini, jak rast otkupne vrijednosti imaju voće 138,61% i povrće 96,1%, ali on je najvećim

³⁶ Na grafikonu nisu prikazane promjene u vrijednosti otkupa rezanog cvijeća, sadnog materijala i alkoholnih pića jer u pojedinim godinama nema podataka o vrijednosti otkupa ili se radi o zanemarivim iznosima.

dijelom rezultat velikog pada vrijednosti otkupa ove grupe proizvoda u prethodnoj godini uslovljenog poplavama.

Može se konstatovati da vrijednost otkupa pojedinih grupa proizvoda raste ili opada u ovisnosti od potražnje na domaćem i međunarodnom tržištu, kao i vremenskih prilika. To se, prije svega, odnosi na mogućnosti za izvoz na inozemna tržišta, što je i osnovni razlog rasta vrijednosti otkupa voća i rasta i pada vrijednosti otkupa životinja (izvoz u Rusiju i Tursku).

4. Otkupne cijene poljoprivrednih proizvoda u Bosni i Hercegovini

Najvažniji faktor promjena u vrijednosti otkupa poljoprivrednih proizvoda jesu njihove otkupne cijene. Ako cijene odgovaraju poljoprivrednim proizvođačima, odnosno ako prodajom svojih proizvoda mogu pokriti troškove proizvodnje i ostvariti neki iznos dobiti, oni će proizvoditi određeni poljoprivredni proizvod. Ako ne mogu, oni će se preorijentisati na neki drugi poljoprivredni proizvod, ili, čak, u potpunosti obustaviti poljoprivrednu proizvodnju. U Tabeli 2 prikazani su prosječni iznosi otkupnih cijena odabranih poljoprivrednih proizvoda u periodu od 2013. do 2017. godine.

Prosječne otkupne cijene žitarica (pšenica, raž, ječam, kukuruz) u posmatranom periodu najvećim dijelom imaju trend smanjenja. U periodu od 2013. do 2017. godine prosječna otkupna cijena raži je prepolovljena (sa 632,99 KM/t u 2013. godini na 316,92 KM/t u 2017. godini), a prosječna otkupna cijena ječma smanjena za oko 38% (sa 487,56 KM/t u 2013. godini na 303,40 KM/t u 2017. godini). prosječna otkupna cijena pšenice povećala se samo u 2014. godini, a u naredne tri godine ima trend smanjenja (sa 347,42 KM/t u 2014. godini na 311,32 KM/t u 2017. godini). Prosječna otkupna cijena kukuruza u petogodišnjem periodu nema stalan trend nego se naizmjenično mijenja, u jednoj godini raste, a u sljedećoj pada. I dok prosječne otkupne cijene žitarica imaju trend pada njihova ukupna otkupna vrijednost ima trend rasta (Tabela 1), što ukazuje da je jedan od uzroka pada otkupnih cijena ove vrste poljoprivrednih proizvoda povećanje njihove proizvodnje.

Prosječna otkupna cijena soje ima trend pada u periodu od 2013. do 2016. godine (sa 0,74 KM/kg u 2013. godini na 0,57 KM/kg u 2016. godini), da bi se u 2017. godini vratila na iznos iz 2014. godine, tj. 0,65 KM/kg. Prosječna otkupna cijena duhana u posmatranom periodu ima trend rasta (u 2013. godini iznosila je 2,46 KM/kg, a u 2017. godini 2,77 KM/kg). Ovaj rast povezan je sa značajnim rastom cijena cigareta na tržištu Bosne i Hercegovine u istom periodu.

Prosječne otkupne cijene krompira i povrća (grah, crni luk, bijeli luk, kupus, mrkva, paradajz i paprika) nemaju stalan trend, nego jednu ili dvije godine rastu, a u sljedećoj padajući i obrnuto. Godišnje promjene u otkupnoj cijeni se kreću preko 30% kod većine proizvoda, uz izuzetak graha, mrkve i špinata. Kod zelene salate i paradajza u nekim godinama zabilježene su promjene u otkupnoj cijeni i

veće od 50% (rast cijene zelene salate u 2015. godini u odnosu na 2014. godinu za 60,26% i rast cijene paradajza u 2015. godini u odnosu na 2014. godinu za 55,91%. U novčanom izrazu ove promjene se kreću do 0,5 KM/kg, uz izuzetak duhana u 2016. i 2017. godini i paradajza u 2014. i 2015. godini.

Prosječne otkupne cijene voća (jabuke, kruške, maline, šljive) i grožđa kao i cijene ostalih poljoprivrednih proizvoda osciliraju iz godine u godinu. Najčešće se radi o višim stopama rasta ili pada. Na primjer, prosječna otkupna cijena jabuka je u 2014. godini u odnosu na prethodnu godinu smanjena za 23,75%, u 2015. godini 19,67%, da bi u 2016. godini rasla za 44,90%, a u 2017. godini za 21,13%. Ili kod grožđa, čija je prosječna otkupna cijena u 2014. godini u odnosu na prethodnu godinu, rasla 23,74%, da bi u 2015. godini smanjena za 21,51%, pa u 2016. godini smanjena za 31,11%, i u 2017. godini rasla za 13,98%. Uprkos velikim promjenama u prosječnim cijenama voća i grožđa, evidentan je rast njihove proizvodnje, jer je njihova otkupna vrijednost u periodu od 2013. do 2017. godine uvećana četiri puta (Tabela 1).

Tabela 2: Prosječne otkupne cijene odabranih poljoprivrednih proizvoda u periodu od 2013. do 2017. godine (u KM)

R. br.	Vrsta proizvoda	Jed. mjere	2013. god.	2014. god.	2015. god.	2016. god.	2017. god.
1.	Pšenica, merkantilna	t	324,69	347,42	339,86	316,56	311,32
2.	Raž, merkantilna	t	632,99	402,69	391,46	343,86	316,92
3.	Ječam, merkantilni	t	487,56	378,34	341,21	308,28	303,40
4.	Kukuruz, merkantilni	t	378,16	268,41	302,82	272,89	318,40
5.	Uljana repica	kg	0	0	0,43	0,44	0,52
6.	Soja	kg	0,74	0,65	0,6	0,57	0,65
7.	Duhan, suhi list	kg	2,46	2,49	2,52	2,63	2,77
8.	Krompir, merkantilni	kg	0,65	0,45	0,46	0,36	0,35
9.	Grah	kg	3,88	4,04	4,17	4,12	4,14
10.	Crni luk	kg	0,72	0,62	0,57	0,39	0,54
11.	Bijeli luk	kg	3,73	3,9	3,59	5,17	3,30
12.	Kupus	kg	0,32	0,4	0,39	0,26	0,35
13.	Mrkva	kg	1,13	1	1,11	0,88	0,84
14.	Zelena salata	kg	1,38	0,78	1,25	0,98	1,48
15.	Špinat	kg	1,49	1,27	1,33	1,51	1,31
16.	Paradajz	kg	0,93	1,45	0,91	1,00	0,91
17.	Paprika	kg	0,8	1,05	1,05	0,84	0,86
18.	Lucerka	kg	0,25	0,25	0,27	0,22	0,15
19.	Šljive	kg	0,76	0,79	0,69	0,91	0,98
20.	Jabuke	kg	0,8	0,61	0,49	0,71	0,86

21.	Kruške	kg	0,86	0,86	1,21	1,13	1,12
22.	Maline	kg	3,21	2,93	3,39	2,96	1,36
23.	Grožđe	kg	1,39	1,72	1,35	0,93	1,06
24.	Telad starosti do 1 godine	kg	5,39	5,97	5,8	6,44	5,12
25.	Junad starosti od 1 do 2 godine	kg		3,73	3,18	3,70	3,90
26.	Svinje za tov	kg	3,21	2,95	2,57	2,42	2,70
27.	Janjad do 1 godine	kg	4,66	4,57	4,86	5,12	4,92
28.	Tovljeni pilići	kg	2,11	1,98	1,9	1,82	1,68
29.	Jaja	kom	0,18	0,13	0,23	0,11	0,16
30.	Kravlje mlijeko	l	0,58	0,58	0,54	0,53	0,55
31.	Med	l	8,84	9,04	8,27	8,73	8,53

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Poljoprivreda, životna sredina i regionalne statistike: Otkup i direktna prodaja/realizacija poljoprivrednih proizvoda u 2013, 2014, 2015, 2016. i 2017. godini* (Sarajevo), str. 3.

Prosječne otkupne cijene stoke (telad, junad, svinje, janjad) i peradi u posmatranom periodu osciliraju. Njihove promjene u otkupnoj cijeni kreću se do 20%. Najveće su kod junadi i teladi, dok su kod svinja, janjadi i peradi manje. S obzirom na veliki pad u otkupnoj vrijednosti životinja u 2017. godini (za 60% manje u odnosu na 2016. godinu) otkupne cijene stoke i peradi nisu imale velike promjene. Od prosječnih otkupnih cijena stočarskih proizvoda i meda treba izdvojiti da otkupna cijena mlijeka i otkupna cijena meda imaju blage promjene, dok su promjene u otkupnoj cijeni jaja značajne (i preko 50% na godišnjem nivou).

ZAKLJUČAK

Otkup poljoprivrednih proizvoda je kupovina, odnosno preuzimanje proizvoda direktno od porodičnih proizvođača koje poslovni subjekti obavljaju radi daljnje prodaje ili prerade. U Bosni i Hercegovini uključena je u trgovinske djelatnosti i regulirana na nivou entiteta i Distrikta (Zakon o unutarnjoj trgovini Federacije BiH, Zakon o trgovini Republike Srpske i Zakon o trgovini Brčko distrikta BiH, i prateći podzakonski akti). Iako su u većoj mjeri zakonski i podzakonski akti harmonizirani postoje i određene razlike. Naime, u Federaciji BiH i Republici Srpskoj otkup poljoprivrednih proizvoda može se vršiti u otkupnim stanicama, na otkupnim mjestima i na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima, dok regulativa u Brčko distriktu BiH pravi razliku u ovisnosti od vrste poljoprivrednih proizvoda. U pogledu uslova koje određeni prostor treba zadovoljiti kako bi bio otkupna stanica propisi entiteta i Distrikta zahtijevaju da je čini i otvoreni i zatvoreni prostor, kao i prostorija za administrativne poslove. Ostali uslovi koji se tiču samog

uređenja poslovnih prostorija otkupne stanice u određenoj mjeri se razlikuju. Na primjer, u Federaciji BiH površina otkupne stanice ne može biti manja od 200 m², a skladišnog prostora od 50 m², dok u Republici Srpskoj i Brčko distriktu ovakav zahtjev ne postoji.

Otkupna stanica mora biti opremljena odgovarajućim uređajima, opremom i priborom kako bi ispunila propisane uslove. U Federaciji BiH se zahtijeva da mora biti opremljena odgovarajućim uređajima, opremom i priborom za manipulaciju robom pri utovaru i istovaru, za održavanje temperaturnog režima u prostorijama za skladištenje i preradu proizvoda koji zahtijevaju taj režim, i dovoljan broj vaga za mjerenje u ovisnosti od vrste robe. U Republici Srpskoj se još zahtijevaju i odgovarajući uređaji, oprema i pribor za čuvanje zdravstvene ispravnosti robe, spravu za utvrđivanje (hektolitarske mase i vlage) i sondu za uzimanje uzoraka za robu koja podliježe uzorkovanju, a u Brčko distriktu odgovarajući uređaji, oprema i pribor za očuvanje kvaliteta proizvoda.

Regulativa u pogledu uslova za otkupnu stanicu za trgovinu stokom je skoro identična u entitetima i u Distriktu. Zahtijeva se otvoren prostor izgrađen od odgovarajućeg materijala sa osiguranim ulazom i izlazom za stoku, kao poseban ulaz i izlaz za osobe, vezove za stoku, te utovarno-istovarne rampe i odgovarajuće vage, uređaje za dovod zdravstveno ispravne vode za napajanje stoke. Razlika je samo u tome što se u Republici Srpskoj izričito ne zahtijevaju odgovarajuće vage, što je moguće i propust pri sastavljanju podzakonskog akta. Regulativa u Federaciji BiH uopće ne definira uslove za otkupno mjesto, dok su u Republici Srpskoj i Brčko distriktu BiH oni jasno definirani.

Generalno posmatrano, regulativa otkupa poljoprivrednih proizvoda u Bosni i Hercegovini je na zadovoljavajućem nivou. S obzirom da je ova djelatnost u nadležnosti entiteta i Distrikta, važan je postojeći visok stepen harmonizacije ovih propisa. Iz prethodnog rada može se zaključiti da je veći stepen harmonizacije u propisima koji definišu otkup poljoprivrednih proizvoda u Federaciji BiH i Republici Srpskoj, nego sa Brčko distriktom BiH. Imajući u vidu put Bosne i Hercegovine ka učlanjenju u Evropsku uniju, u narednom periodu i ovi propisi će biti izloženi detaljnom preispitivanju i mogućim izmjenama. U ovom procesu trebalo bi dodatno povećati stepen harmonizacije regulative otkupa poljoprivrednih proizvoda. Takođe, stručna javnost trebala bi da razmisli i o direktnom uvezivanju podzakonskih akata kojima je uređena oblast otkupa poljoprivrednih proizvoda sa Zakonom o zaštiti i dobrobiti životinja BiH. Međutim, kao i u svim djelatnostima u Bosni i Hercegovini, tako i sa regulativom otkupa poljoprivrednih proizvoda evidentan je problem njenog poštovanja u praksi, ali to je pitanje za oblast nadzora i inspekcije.

Vrijednost otkupa poljoprivrednih proizvoda u Bosni i Hercegovini iz godine u godinu raste, uz izuzetak 2017. godine. Određena stagnacija je zabilježena 2014. godine zbog katastrofalnih poplava, ali je zato u 2015. godini zabilježen rast od skoro 25%. Najviše raste otkup žitarica, voća i povrća. Otkup životinja je jako rastao do 2017. godine zbog izvoza u Tursku, ali je u ovoj godini zbog

administrativno-političkih problema došlo do zastoja. To je prouzrokovalo veliko smanjenje vrijednosti otkupa životinja, pa čak i pad u ukupnoj vrijednosti otkupa u 2017. godini u odnosu na 2016. godinu.

LITERATURA

1. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Poljoprivreda, životna sredina i regionalne statistike: Otkup i direktna prodaja/realizacija poljoprivrednih proizvoda u 2013. godini* (Sarajevo, mart 2014).
2. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Poljoprivreda, životna sredina i regionalne statistike: Otkup i direktna prodaja/realizacija poljoprivrednih proizvoda u 2014. godini* (Sarajevo, mart 2015).
3. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Poljoprivreda, životna sredina i regionalne statistike: Otkup i direktna prodaja/realizacija poljoprivrednih proizvoda u 2015. godini* (Sarajevo, mart 2016).
4. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Poljoprivreda, životna sredina i regionalne statistike: Otkup i direktna prodaja/realizacija poljoprivrednih proizvoda u 2016. godini* (Sarajevo, mart 2017).
5. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Poljoprivreda, životna sredina i regionalne statistike: Otkup i direktna prodaja/realizacija poljoprivrednih proizvoda u 2017. godini* (Sarajevo, mart 2018).
6. Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine, *Godišnji izvještaj iz oblasti poljoprivrede, ishrane i ruralnog razvoja za Bosnu i Hercegovinu za 2014. godinu* (Sarajevo, 2015).
7. "Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", *Pravilnik o minimalnim uslovima u pogledu poslovnog prostora, uređaja i opreme za obavljanje trgovinske djelatnosti u Brčko distriktu BiH* br. 15/11 i 19/14.
8. „Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, *Zakon o trgovini Brčko distrikta BiH* br. 40/04 i 19/07.
9. "Službeni glasnik Republike Srpske", *Pravilnik o uslovima koje treba ispuniti otkupna stanica i otkupno mjesto* br. 69/08.
10. "Službeni glasnik Republike Srpske", *Zakon o poljoprivredi* br. 70/06, 20/07, 86/07 i 71/09.
11. „Službeni glasnik Republike Srpske“, *Zakon o trgovini Republike Srpske* br. 6/07, 52/11, 67/13 i 106/15.
12. "Službene novine Federacije BiH", *Pravilnik o uslovima minimalne tehničke opremljenosti poslovnih prostora za obavljanje trgovine i trgovinskih usluga* br. 49/12.
13. „Službene novine Federacije BiH“, *Zakon o unutarnjoj trgovini Federacije BiH* br. 40/10 i 79/17.
14. Vijeće ministara – Direkcija za ekonomsko planiranje, *Strategija razvoja Bosne i Hercegovine* (Sarajevo, 2010).

Abdulah Ribić, Senior Associate for Projects and Rural Development
Government of the Brcko District of BiH

PURCHASE OF AGRICULTURE PRODUCTS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA – REGULATIONS AND INDICATORS

Summary: Purchase of agricultural products is buying, or taking over products directly from individual family producers and it is performed by business entities for further sale or processing. This paper analyzes the legal aspects and its by-laws which are governing the purchase of agricultural products in Bosnia and Herzegovina, or in its entities, the Federation of Bosnia and Herzegovina and the Republic of Srpska and the Brcko District of BiH. In addition, the paper analyzes quantitative indicators of purchase of agricultural products in Bosnia and Herzegovina in the period from 2013. to 2017. based on the data of the Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina. The research results show that the regulation of the purchase of agricultural products is not fully harmonized in Bosnia and Herzegovina, and that there are some differences between regulations in the Federation of Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska and the Brcko District of BiH. The differences are primarily related to certain conditions relating to space and equipment at purchase stations, as well as to the regulations of the Federation of BiH which does not provide defined terms that a certain space should meet in order to become an actual purchasing place. Furthermore, the research shows the growth of the total value of agricultural products purchased, especially fruits, as well as fluctuations of purchase prices from year to year.

Keywords: purchase of agricultural products, purchase station, purchasing and location, purchase price.

POLITIČKA PARTICIPACIJA MUSLIMANA U NEMUSLIMANSKIM ZEMLJAMA

Sažetak: Problem političke participacije muslimana u nemuslimanskim zemljama postao je aktuelniji kada su muslimani u zemljama Zapadne Evrope postigli viši nivo integracije u ovim društvima. Pošto se radi o pitanju koje nisu obrađivali klasični islamski pravnici, a oni iz 19. i početka 20. stoljeća rjeđe (vjerovatno i iz razloga što su ideje političke slobode doživjele potpuni razvoj tek u drugoj polovini 20. stoljeća), rasprave i promišljanja kod islamskih pravnika na ovu temu su se razvile tek krajem 20. stoljeća.

U radu su izloženi stavovi i fetve islamskih učenjaka iz islamskog svijeta, iz zapadnih zemalja i fetve Evropskog vijeća za fetve koje problematiziraju ovu tematiku.

Ključne riječi: muslimani u Evropi, politička participacija, manjine, vjerske manjine

UVOD

Kada na karti svijeta isključimo većinski muslimanske zemlje i one zemlje u kojima muslimani predstavljaju jako male procente od ukupnog stanovništva, onda dobijemo one zemlje u kojima je tema „Politička participacija muslimana u nemuslimanskim zemljama“ jako aktuelna. Na karti „Svijet islama – Osnovni geografski, demografski, ekonomski, socijalni i obrazovni pokazatelji“ (koja prikazuje raspored muslimanskog stanovništva i daje značajna broj statističkih podataka o muslimanima u svijetu) možemo vidjeti da te zemlje obuhvataju preko pola Zemaljskog kopna¹. Pošto zapadne zemlje kao demokratske države daju prostor za slobodno političko djelovanje, a i muslimani su u njima već neko vrijeme prisutni u značajnijem broju, u obradi ove teme je veliki akcenat baš na tim zemljama.

Na evropskom tlu, muslimani odavno naseljavaju neka područja Balkana, a nekada davno takav je slučaj bio i sa Pirinejskim poluostrvom. „Ipak, značajnije prisustvo muslimana u Evropi desilo se tek nakon Drugog svjetskog rata, koji je primorao Evropu da, iz samo jednog razloga, širom otvori vrata migraciji ljudi sa Istoka. Taj razlog bilo je reaktiviranje, ponovno vraćanje u funkciju i upravljanje njenim fabrikama, kojima je bila potrebna radna snaga nakon što je ratna stihija

¹ Alibašić, Ahmet: „Svijet islama – Osnovni geografski, demografski, ekonomski, socijalni i obrazovni pokazatelji“, bez izdavača, mjesta i godine izdavanja

uništila sve pred sobom i odnijela veliki broj žrtava iz radničke klase. Tako su u Njemačku najprije počeli pristizati Turci zbog relativne blizine i urgentne potrebe Evrope za nekim ko će izgraditi i obnoviti njenu vitalnu (infra)strukturu. Neki Marokanci doselili su u Španiju, a između njih i izgubljenog Endelusa nije bilo ničeg osim jednog tjesnaca, “Tarikovog brda”, odnosno Gibraltara, autonomne prekomorske teritorije Ujedinjenog Kraljevstva. Alžirci su, na drugoj strani, migrirali u Francusku, nekadašnjeg okupatora i kolonizatora Alžira. Indonežani i Surinamci migrirali su u Holandiju, koju su imali priliku “upoznati” još u svojim zemljama za vrijeme holandske kolonizatorske vladavine. Indijci i Pakistanci (što svakako obuhvata i Bengalce) naselili su prostore Ujedinjenog Kraljevstva (Velike Britanije), koje je upravljalo i vladalo njihovim zemljama više od jednog stoljeća. Broj muslimana migranata u svim spomenutim zemljama dosegao je 20 miliona od ukupno 450 miliona stanovnika. Oni su u navedene zemlje došli kao radna snaga, ali čim su zasnovali porodice i počeli se u njima skrašavati, nisu više bili samo “gosti”, kako su ih nazvali Nijemci prilikom početka dolaska Turaka u njihovu zemlju. Nakon što su se počeli naseljavati i zasnivati porodice, na evropskom nebu počele su se uzdizati munare džamija, a istočnjačka lica neevropske fizionomije počela su ispunjavati njene pijace, trgovine i naselja, u odjeći i nošnji koje su Evropljani poznavali samo iz knjiga i kroz filmove.²

Godišnja Brillova publikacija „Muslimani u Evropi“³, čije je izdanje iz 2010. prevedeno i kod nas, je publikacija koja daje mnogo statističkih i drugih korisnih podataka o muslimanima u Evropi. U izdanju koje je prevedeno 2011. se ne može puno pročitati o političkoj participaciji (osim toga da se u Belgiji kandidati i izborni dužnosnici muslimanske kulture mogu naći u svim političkim strankama i u svim izabranim skupštinama, o turskoj stranci u Bugarskoj koja ima zastupnike u svakom sazivu Skupštine nakon pada komunizma, o turskoj stranci koja je osvojila dva mjesta u Općinskom vijeću Grada Bona u Njemačkoj, o selefijskoj Finskoj islamskoj stranci koja nije uspjela ni da završi proces registracije, o babarogi među strankama – stranci Hizbu-ttahrir, koja je do polovine 2015. zabranjena u Njemačkoj, Rusiji, Kini, Egiptu, Turskoj i svim arapskim zemljama osim Libana, Jemena i UAE⁴, i o tome da muftije u Trakiji – dijelu Grčke sa velikim turskim stanovništvom, još uvijek imaju neke sudske ovlasti). Međutim, mogu se dedektovati mnogi problemi kojima bi politička participacija muslimana mogla biti rješenje. Neki od tih problema su: niska obrazovanost i velika nezaposlenost muslimana u Belgiji, 50%-tna zastupljenost muslimana među zatvorenicima u Francuskoj, nepostojanje bilo kakve stranke koja će predstavljati 12% muslimana stanovništva u Gruziji, nedobijanje državljanstva koje je naročito istaknuto u Italiji, problem džamijskog prostora koji je naročito izražen u Rusiji,

2 Abdulgaffar, Suhejb Hasan: „Srednji put između građanskih dužnosti i očuvanja muslimanskog identiteta“, u: Musić, Kenan (ur.): *Srednji islamski put, društvene implikacije. referati Prve i Druge konferencije o vesatiji*, Centar za dijalog – Vesatija i El-Kalem, Sarajevo, 2013., str. 316.-317.

3 Nielsen, Jørgen S. i drugi (ur.): *Muslimani u Evropi*, El-Kalem i CNS, Sarajevo, 2011.

4 Vidi: https://en.wikipedia.org/wiki/Hizb_ut-Tahrir, zadnji pristup 6.7.2018.

podijeljenost organizacija koje se brinu za vjerski život (nama najbliži primjer u Srbiji), problem hidžaba u Francuskoj i drugim zemljama itd.

U radu ćemo izložiti neke stavove islamskih učenjaka i njihove pojedinačne i grupne fetve na temu političke participacije muslimana u nemuslimanskim zemljama. Glavninu rada predstavljaju citati iz teksta *Religious Authorities of Muslims in the West: Their Views on Political Participation* koji se nalazi u hrestomatiji *Intercultural Relations and Religious Authorities: Muslims in the European Union*, autora prof. dr. Wasef Abdelrahman Shadida i prof. dr. Pieter van Koningsveld. Ovaj autorski dvojac iz Holandije, koji je sada u penziji, je uredio blizu 10 hrestomatija na temu muslimana u Evropi, među njima nekoliko na temu njihove političke participacije.

Kada su u pitanju stavovi u vezi političke participacije može se primijetiti da je, za razliku od nekih prethodnih vremena kada je glavno pitanje bilo da li muslimani trebaju učestvovati u političkom životu nemuslimanskih zemalja, težište rasprave u novije vrijeme prešlo na to kako se muslimani trebaju uključiti u politički život.

1. Fetve i odgovori učenjaka iz islamskog svijeta

„Među brojnim doprinosima od strane sunijskih učenjaka u muslimanskom svijetu, dvije važne fetve zaslužuju da se ovdje prodiskutuju. Prva od njih napisana je od strane bivšeg šejhul-Azhara Džaddul-Hakk Ali Džaddul-Hakka, u kojoj odgovara na pitanje koje mu je poslao musliman iz Kopenhaga (Danska) vezano za pitanje političke participacije. Postavljeno mu je pitanje da li je dozvoljeno da se musliman, pojedinačno ili zajedno sa drugim muslimanima, pridruži sekularnoj ili kršćanskoj političkoj partiji, iako ne vjeruje u njihovu ideologiju, radi kandidovanja na lokalnim izborima, i u slučaju prolaska na izborima, da bude u mogućnosti da služi muslimanima i služi interesima muslimana koliko on može/oni mogu? Isto pitanje je postavljeno u vezi sa izborom državnih predstavničkih tijela. Šejhul-Azhar je takođe upitan da li je dozvoljeno muslimanu da na općinskim ili parlamentarnim izborima daje svoj glas za one danske stranke s kojim nisu u savezu, i koju muslimani vide kao manje štetnu za njih u odnosu na stranke koje će im nametati ograničenja u slučaju da pobijede? Napokon, postavili su pitanje je li dozvoljeno ući u savez sa jednom ili više stranaka ako one čvrsto obećaju da će, u slučaju pobjede, zadovoljiti određene potrebe muslimana kao uzvratnu uslugu za to što će se muslimani čvrsto obećati ta će glasati za nju/njih?

Šejh Džaddul-Hakk upućuje na 6., 7., 8. i 9. ajet sure Mumtehine koja prije svega ističe da je saradnja sa nemuslimanima u jednoj domovini u vezi svjetovnih poslova dozvoljena, sve dok nemuslimani nisu suprotstavljeni muslimanima u vezi sa njihovom vjerom i njihovim domovima. Dalje, on je naglasio da Kur'an dozvoljava muslimanima održavanje raznih društvenih veza sa Jevrejima i kršćanima, uključujući, pod određenim okolnostima, mješoviti brak. U skladu sa ovim kur'anskim zabranama, Poslanik je zaključio sporazum i savez sa

nemuslimanima stanovnicima Medine, uključujući i Jevreje. Ovaj sporazum pokazuje da su život muslimana i nemuslimana traži poštovanje prava muslimana.⁵ „Političke partije su se pojavile u današnje doba kao sredstvo takmičenja radi preuzimanja vlasti u većini država svijeta. Udruženja, druge kooperativne institucije i sindikati, svi oni postoje da bi služili socijalnim, političkim ili sektaškim svrhama. Sve one se vrte oko vlastitih interesa ili javnog interesa svojih članova, u okviru javnog sistema zemlje. Prema tome, nema primjedbe da se musliman uključi, pojedinačno ili zajedno sa drugim muslimanima, u jednu od prepoznatljivih stranaka, uprkos njihovom sekularnom ili kršćanskom karakteru, sve dok oni ne diraju islamsku vjeru ili temeljne interese muslimana. Ovo je značenje citiranih ajeta iz sure Mumtehine. Stoga, musliman može biti kandidovan od strane ovih stranaka za lokalne ili nacionalne izbore. Jednako je dozvoljeno za sve muslimane u svakoj državi da daju svoje glasove za stranku s kojom nemaju savez i traže pomoć od njih u smislu da shvate i zaštite interese muslimana i brane zakonska prava koja su im data. Muslimani, u Danskoj ili bilo kojoj drugoj zemlji svijeta, trebaju se držati zakonskih puteva da bi imali glas koji čuva njihove interese. „Muslimani koji će postati članovi lokalnih ili državnih predstavničkih tijela, ne smiju odobravati nešto što je kontradiktorno islamskom vjerovanju ili interesima muslimana. (...) Muslimani u Danskoj i bilo gdje drugo trebaju se međusobno složiti oko jedne ili više stranaka u koju će se učlaniti ili za nju glasati. Oni se trebaju pridržavati Allahove naredbe u 103. ajetu sure Ali Imran koja ih poziva na jedinstvo njihovih redova: ‘Svi se čvrsto Allahovog užeta držite i nikako se ne razjedinjujte!’“⁶

„Šejh Jusuf Kardavi je pretpostavio sličnu poziciju sa nešto drugačijim akcentom. U televizijskom programu ‘Šerijat i život’ katarske El-Džezire, koji je prikazan 2. marta 1997. godine postavljeno mu je slijedeće pitanje: ‘Koji je stav Šerijata o participaciji muslimana koji žive u zapadnim zemljama te o kandidiranju kroz ove institucije i u njihovim parlamentima sa svim što to prati, uz pridržavanje uslova i programa koji nekad mogu biti u suprotnosti sa propisima Šerijata?’ U svom odgovoru Karadavi se složio da muslimani mogu biti članovi partija na Zapadu, potvrđujući svoje stavove na slijedeći način:⁷

„Musliman u imigrantskoj državi ili van islamskih društava je živi i aktivni organ u društvu u kojem živi. Pošto će svaki organ, kada se rastavi od tijela, umrijeti, musliman koji živi u nemuslimanskom društvu mora biti njegov koristan organ, od njega uzimati i njemu davati, koristiti se njime i njemu koristiti. Nije uobičajeno za muslimana da živi kao parazit društva. Nema ljudskog društva koje nema dobre i loše aspekte. Dužnost je svakog muslimana da iskoristi njegove vrline i odbaci

5 Shadid, W. i P.S. van Koningsveld: „Religious Authorities of Muslims in the West: Their Views on Political Participation“, u: Shadid, W. i P.S. van Koningsveld (ur.): *Intercultural Relations and Religious Authorities: Muslims in the European Union*, Peeters, Leuven, str. 156.

6 Džaddul-Hakk, Džaddul-Hakk Ali: Buhus ve fetava islamije fi kadaja mu’asire, 5 tomova, El-Azhar, Kairo, 1995., 337.-347., navedeno prema: Shadid, W. i P.S. van Koningsveld, isto, str. 156.-157.

7 Shadid-Koningsveld, isto, str.157.

njegove negativne aspekte. On takođe mora učestvovati u političkom, društvenom i ekonomskom životu unutar njega. Naglašavamo da musliman treba učestvovati u političkom životu u zapadnim zemljama gdje su polazne tačke skupštinski sazivi i političke partije. Ako su ove partije neophodne, muslimani ne mogu sebe odvojiti od njih. Ali ako postoji alternativa, moraju je tražiti. Partije su različite po svojim programima, sistemima i filozofijama. Neke od njih su u odnosu na neke druge bliže vrijednostima, propisima i pravilima islama. Muslimani bi trebali izabrati one koje su najbliže [islamu] i slijediti ih. U svakom slučaju, ne postoji idealna partija. Štaviše, može postojati partija koja je čista od poroka, ali je istovremeno fanatična prema muslimanima i protiv stranaca uopće, hoće da ih deportuje i veoma je rasistična. U ovom slučaju muslimani bi trebali izabrati suprotnu partiju u skladu s onim što se naziva „fikhom balansa“ (fikhul-muvazenat). Fikh balansa znači da musliman vaga stvari i mora izabrati ono što je manje zabranjeno i što je manja izopačenost, ostaviti manje radi priskrbljivanja većih koristi, izabrati manju štetu da bi se izbjegla veća šteta. Preporučljivo je za muslimane da ne balansiraju stvarima koje su unutar ličnog okvira. Osoba je mala sama po sebi, ali velika kroz svoju braću; slaba sama po sebi, ali velika kroz svoju zajednicu (džemat)⁸. Allahova podrška je sa zajednicom (džematom). Stav muslimana na Zapadu mora poprimiti formu zajednice. U tom slučaju će utjecajne političke snage pokušavati da dobiju njihovo prihvatanje, dok će oni (muslimani) moći utjecati na to da kandidati izgube ili pobjede u nekim distriktima, bar tamo gdje su brojni. Muslimani se moraju savjetovati, sarađivati i gledati koje partije i kandidati su bolji za njih i njima bliži i onda odlučiti, nakon što su detaljno razmislili i ispitali šta je dobro za zajednicu. Nema prigovora protiv učešća muslimana Zapada u partijama ili njihovog uključivanja u parlamente. Muslimani na Zapadu moraju napustiti rasizam, regionalizam, sektarijanizam koje su neki od njih sa sobom donijeli iz svojih država. Musliman mora zaboraviti svoju nacionalnost čim stigne na Zapad i sarađivati sa svojom braćom, jer je tamo samo musliman i ništa više. Muslimani bi trebali nastupati kao zajednica i stvari promatrati na obuhvatan i razumijevajući način, a ne na parcijalni i nekompletan način.⁹

„Tako je, prema Karadavijevom mišljenju, politička participacija kroz članstvo u (nemuslimanskoj) političkoj stranci nužnost. Ako bi postojala alternativa, musliman bi je trebao tražiti. Ovo bi mogao biti nagovještaj muslimanske stranke, u koju se učlanjenje preferira. U svakom slučaju Karadavi, na mnogo jasniji način nego Džaddul-Hakk, apostrofira nuždu muslimana da djeluju kao zajednica. Svoje političke odluke bi trebali donositi zajedno.“¹⁰

Različiti šijski učenjaci, kojima su postavljena ista pitanja, su se takođe saglasili sa aktivnom političkom participacijom muslimana na Zapadu. Muhammed

8 Shadid i Koningsveld su koristili u svom tekstu izraz group, a u zagradi al-jama'a.

9 Chouket, Kh.: *Political Participation of Muslims in the West. Religious Views and the Reaction of the Muslim Community in the Netherlands*, Leiden, neobjavljeni magistarski rad, navedeno prema Shadid-Koningsveld, isto, str. 157.-158.

10 Shadid-Koningsveld, isto, str. 158.

Husejn Fadlullah, kojeg šijski muslimani smatraju jednim od najvećih učenjaka današnjice u islamskom pravu i koji je istovremeno na čelnoj poziciji Hizbullahu u Libanu, je bio jedan od njih. U svom djelu „El-hidžre vel-igtirab: Te'sis fikhi li-muškilati-lludžu'i vel-hidžre“ „on se takođe složio sa političkom participacijom ali je jasno utvrdio nužnost koordinacije sa islamskim (političkim) pokretom. U razvoju svojih političkih aktivnosti, on smatra, muslimani bi se trebali detaljno konsultirati sa 'islamskom zajednicom' (islamskim džematom) koja ima islamsku političku strukturu. Ovaj islamski pokret bi trebao skicirati program i precizirati poziciju koju će zauzeti te prijedloge koje će donijeti dotični musliman, unutar zapadne stranke u koju se učlanjuje. Drugim riječima: dotični musliman uzima svoje mjesto u dotičnoj neislamskoj stranci, u ime islamskog pokreta. Fadlullah to uzima kao nužni uslov jer individualni musliman, koji radi odvojen od takve islamske političke zajednice, može lahko pasti pod utjecaj na način koji će se na kraju dokazati kao štetan za muslimane i islam, 'naročito ako dotična politička partija ili asocijacija slijedi neke političke trase koje se mogu promijeniti u negativne, antiislamske trase kada je ona potčinjena određenoj međunarodnoj centralnoj uniji koja bi se mogla sukobiti sa muslimanima na nekim mjestima i u vezi nekih pitanja“¹¹

2. Fetve islamskih učenjaka i stavovi muslimanskih intelektualaca iz zapadnog svijeta

Sejid Mutevelli ed-Derš¹², azharski svršeni egipatskog porijekla je, kada je odgovarao na pitanje da li je dozvoljeno muslimanu da učestvuje na lokalnim i općim izborima u Velikoj Britaniji kao kandidat ili glasač, rekao: „Ako ćemo živjeti u ovoj zemlji, i ako želimo da se naš glas i stav čuju, onda moramo odigrati pozitivnu ulogu u životu zajednice ovdje. Isključivanjem sebe ćemo pokazati da ne vjerujemo u našu egzistenciju ovdje; ako je tako, onda trebamo migrirati nazad u naše zemlje porijekla. Uz pretpostavku da se svi slažemo oko prve opcije, mi moramo uzeti učešća i pokazati da smo uvijek zainteresovani da čujemo i podržimo one kandidate i partije koje podržavaju „islamska pitanja“. Ako je pristojan, čvrst musliman koji je svjestan širih pitanja, u stanju da isposluje ono što je interes muslimanske zajednice na objektivan način koristeći bilo koju registrovanu političku stranku kao medij, onda bih ja rekao: Uredu, samo naprijed, zastupaj muslimanski slučaj. A ja znam da ima mnogo ljudi koji su jaki u svojoj vjeri i kulturi i koji rade upravo to. Moramo raditi u okviru sistema uz punu posvećenost prosperitetu zemlje u kojoj živimo. Ako to ne možemo uraditi, onda moramo ići.“¹³

11 Shadid-Koningsveld, isto, str. 158.-159.

12 Dugo vremena je bio imam Regents Park džamije. Takođe je bio predsjedavajući Šerijatskog vijeća u Velikoj Britaniji.

13 Darsh, Sayed Mutawalli: Questions and Answers about Islam, Ta-Ha Publishers, London, 1997., str. 158., navedeno prema: Shadid-Koningsveld, isto, 159.-160.

U Holandiji je fetvu donio Muhammed Zeki Bedevi, predsjednik Šerijatskog vijeća u Velikoj Britaniji, koji je takođe svršeni El-Azhara egipatskog porijekla i koji se nastanio u Velikoj Britaniji. „Prema njemu, temeljna karakteristika islamskog građanstva, kako se ono praktikuje u muslimanskom društvu, 'je njegova briga za ljudska stvorenja kao manifestacija robovanja Bogu. Ovo je fundamentalna razlika između ovog pristupa i pristupa sekularne forme građanstva'. Ima li prostora za muslimansko građanstvo u nemuslimanskim državama poput Holandije ili Velike Britanije? Prema Bedeviju, tokom dugih stoljeća konflikta 'neki učenjaci su savetovali muslimane da ne žive izvan zemlje islama, osim u slučaju nužde'. Ali ovo mišljenje, često ponavljano od strane njegovih pristalica 'nikad nije uzimano za ozbiljno (...)'¹⁴ Ovdje Bedevi navodi tvrdnju za koju ne možemo naći potkrjepljenje u povijesti islama. Do momenta slabljenja muslimanskih država prije i tokom kolonizacije, muslimani nisu u velikom broju živjeli pod nemuslimanskom vlašću. Primjeri muslimana Kine, muslimana u rubnim područjima ili velikog geografa Idrisija, koji se odlučio kao i još neki muslimanski naučnici 12. stoljeća, da živi na području pod vlašću normanskih vladara Sicilije koji su bili mecene nauke i umjetnosti i vodili pluralno društvo, su ipak samo izuzeci koji potvrđuju pravilo da muslimani tokom većeg dijela povijesti nisu živjeli pod nemuslimanskom vlašću. „Ako je jedna od najvažnijih zadaća za muslimana da on/ona obznani svoju vjeru svijetu, kako onda oni mogu biti zatvoreni u kavez svoje zemlje rođenja bez dozvole da iz njega iskorače? Strah ovih izolacionističkih učenjaka da će nemuslimansko okruženje ugroziti vjeru je zaista pretjeran. Sama historija islama ukazuje na odbacivanje ovog stava. (...) Musliman ne smije dobrovoljno obitavati u neprijateljskoj zemlji, naročito ako je on/a prisiljen/a da djeluje protiv svoje vjere. (...) Stoga musliman može postati dio nemuslimanskog društva kao građanin u demokratskom sistemu koji njemu/njoj priznaje sva prava i koji njega/nju obavezuje svim dužnostima kojima obavezuje i druge građane. (...) Prihvatanje državljanstva nemuslimanske zemlje je obaveza za one koji su tamo zasnovali dom. To je iz razloga što bi bez stjecanja građanskog statusa, oni sebe isključili iz procesa donošenja odluka. (...) Islam je naložio muslimanima da brinu o svojim komšijama, što u modernom svijetu znači sve stanovnike naše planete. Oni koji islamsko građanstvo interpretiraju kao ograničavajuću muslimansku lojalnost samo jednom dijelu čovječanstva propuštaju temeljnu univerzalnost i humanost islama.“¹⁵ Islamski koncept komšiluka ne trpi ovakvu definiciju, a za ono što povezuje sve ljude postoji dovoljno kur'anskih i drugih formulacija poput one o beni Ademu – Ademovim sinovima. Preciziranje komšiluka i onih koji ga obuhvataju možemo naći u fikhskim poglavljima koja regulišu slučaj kada ostavitelj oporuči dio imovine komšijama. Za hanefijske pravnike, to su stanovnici mahale koje povezuje mahalska džamija. Za malikijske, komšije su oni koji se nalaze na 6 strana (na 4 strane svijeta, oni iznad i oni ispod

14 Shadid-Koningsveld, isto, str.160

15 Shadid-Koningsveld, isto

njega) i oni nasuprot njega ako ih dijeli manja ulica. Za šafije i hanbelije, komšija je 40 za svaku stranu svijeta, što znači 160 kuća u okolini.¹⁶

Na ovo pitanje fetvu je dao i Taha Džabir el-Alvani, predsjednik Sjevernoameričkog vijeća za fikh. „Pitanje na koje je odgovorio postavio mu je Ali Ramadan ebu Za’kuk, izvršni direktor Američkog muslimanskog vijeća. Američko muslimansko vijeće je tada pokretalo kampanju za registraciju birača na slijedećim izborima u SAD-u. Neki američki muslimani su izrazili ozbiljne sumnje u vezi toga da li je vjerski dozvoljeno za njih da participiraju u političkom sistemu zemlje. Imali su četiri argumenta: 1) Participacija bi mogla dovesti u savez neke muslimane sa drugima s kojima imaju malo zajedničkog u pitanjima vjerovanja. Ovo bi takođe moglo biti razlog za podjelu među muslimanima SAD-a i naštetiti interesima muslimanske zajednice, protivno kur’anskom imperativu da muslimani trebaju podržavati jedni druge. 2) Nekima je argument bilo da bi participacija mogla biti viđena kao *rukūn* (držanje strane) nepravednih, protivno kur’anskoj naredbi ‘I ne držite stranu onih koji nepravedno postupaju’¹⁷ 3) Participacija muslimana u sekularnom političkom sistemu bi ih mogla učiniti manje osjetljivima tako da prihvate trenutni status-quo i uđu u interakciju sa njim, na štetu svih vjernika u društvu. 4) Neki muslimani žive u nadi da će se vratiti u darul-islam¹⁸ onda kada se situacija tamo popravi. Neki od njih daju argument da glasanje može biti opravdano samo u teškoj nuždi.

U svom opširnom odgovoru, autor se poziva na svoj članak pod naslovom ‘Uvod u jurisprudenciju manjina: Temeljni stavovi’, koji treba izaći u posebnoj broju Žurnala prava i religije (Journal of Law and Religion) posvećenom islamu, u kojem se pozabavio principima i pravilima kojima bi se trebao voditi današnji muslimanski islamski pravnik (i današnji musliman uopšte) u vezi ove teme. On kvalificira vezu svoje fetve i ovog uvoda kao vezu ‘derivativnog principa (grane, ar. *fer’*) sa fundamentalnim principom (korijenom, ar. *asl*) ili vezu primjera i opšteg pravila’. Nakon uvida u 13 pravnih metodoloških principa iznijetih u spomenutom uvodu kao i ‘američkih posebnosti’ koje ‘treba uzeti u obzir da bi se moglo donijeti najprikladnije rješenje’ (između ostalog o SAD-u kao zemlji imigranata i slobode i kao otvorenoj civilizaciji), on, naime, stiže do dva zaključka: 1) Američkim muslimanima je dužnost da konstruktivno participiraju u političkom procesu bar iz razloga zaštite svojih prava i davanja podrške stavovima i ciljevima koje favorizuju. Ova dužnost ‘spada u kategoriju obezbjeđivanja potreba i osiguranja i unapređenja muslimanske zajednice u ovoj zemlji’. 2) Sva legitimna sredstva ili instrumenti koji pomažu da se postignu ovi ciljevi se isto tretiraju, uključujući kandidiranje nekoga ili kandidiranje samoga sebe od strane bilo kojeg kompetentnog američkog muslimana za izbore na bilo koji položaj, prihvatanje nemuslimanskog kandidata, obezbjeđivanje finansijske podrške

16 Ez-Zuhajli, Vehbe: *El-fikhu-l-islamijju ve edilletuh*, Daru-l-fikr, Damask, 1996., treće ponovljeno izdanje, 8. tom, str. 75.-76.

17 Hud, 113. ajet

18 Zemlje sa muslimanskom većinom i muslimanskom vlašću.

nemuslimanskom kandidatu, prihvatanje američkog državljanstva, registriranje za izbore i izlazak na njih.

Autor pobija gore navedene primjedbe protivnika na sljedeći način: 1) Vrsta saveza sa nemuslimanima na koju se upozorava u Kur'anu je ona koja šteti interesima muslimanske zajednice. Međutim, u ovom slučaju imamo posla sa pragmatičnom odlukom koja uključuje pravilnu primjenu principa 'moralnosti', 'iskrenosti i pravednosti', prosperiteta i konstruktivnog ponašanja. U ovom smislu je Poslanikovo prijateljstvo sa etijopskim kršćanskim kraljem i sklapanje saveza sa medinskim Jevrejima i kršćanima. 2) Pogrešno je shvatati kur'anski koncept *rukūna* kao princip koji uključuje sve vrste saradnje. Kur'ansko značenje 'držanja strane onih koji nepravedno postupaju' je 'potpuna suprotnost činu participacije čiji je cilj zaštita javnog interesa i zaštita muslimanske manjine od nepravde'. 3) Sekularno u američkom slučaju ne znači 'nevjerojato' ili 'nevjerničko', već prije znači 'vjerski neutralno'. Protivljene participaciji u sekularnim političkim sistemima 'prenosi brkanje pojmova koje se pojavljuje u zemljama sa muslimanskom većinom u zemlje gdje su muslimani manjina. (...) Dok su muslimani u muslimanskim zemljama obavezni podržavati islamski zakon svoje države, od muslimanskih manjina u SAD-u ni islamsko pravo ni zdrav razum ne traže da podižu islamske vjerske simbole u sekularnoj državi, osim u onoj mjeri u kojoj je to u toj državi dozvoljeno. Ono što se traži od muslimanskih manjina u sekularnom društvu je podrška islamskom životu njihove zajednice i služenje javnom interesu kroz ozbiljnu participaciju u političkom životu'. 4) Na kraju, argument vremenski ograničenog boravka i konačnog povratka u darul-islam 'se temelji na historijskoj perspektivi i prevaziđenim pravnim pojmovima (...)'¹⁹.

Autori sa Zapada se mnogo više bave detaljima političke participacije. Tako kod dr. Suhejba Hasana Abdulgaffara, koji je inače član Evropskog vijeća za fetve i sekretar Islamskog šerijatskog vijeća u Velikoj Britaniji, pronalazimo distinkciju između kandidovanja za lokalni i kandidovanja za državni nivo. Na primjeru Velike Britanije on to ovako obrazlaže:

„Učešće na lokalnim izborima, odnosno za općinska vijeća, ne bi trebalo da bude nikakav problem i smetnja, jer se ona interesuju i bave pitanjima koja se dotiču blagostanja građana, razvoja i napretka. Međutim, učešće u vijećima koja se, shodno razumijevanjima i poimanjima demokratije bave donošenjem, usvajanjem, revidiranjem i izmjenama zakona za ostale građane, dakle u parlamentima, dovelo je u nezavidan položaj i zbunilo mnoge pravnike i mislioce. Učešće u takvim zakonodavnim organima, premanjihovom razumijevanju, ulazi u polje presuđivanja prema onome i na osnovu onoga što nije objavio Allah, dž.š. Britanski parlament je, naprimjer, osobama koje imaju različite seksualne (abnormalne) orijentacije ili preferencije,²⁰ dao puno pravo u pogledu spomenute prakse ukoliko su obje strane dobrovoljno u tome i to u osnovi smatraju prihvatljivim načinom svoga

¹⁹ Shadid-Koningsveld, isti rad, str. 160.-162.

²⁰ Termin se odnosi na fizičku, seksualnu, emocionalnu, duhovnu i dr. privlačnost prema osobama različitog i/ili istog spola i/ili roda, opaska prevodioca

života. Sasvim je nezamislivo i krajnje čudno da neki muslimani koji pripadaju LGBT populaciji (lezbijke, homoseksualci, biseksualci i transseksualci) imaju posebnu organizaciju pod imenom „Al-Fatiha”, da nas Allah sačuva toga.²¹ Slično ovom problemu jeste pitanje bavljenja advokatskim i sudačkim poslom. U prvom slučaju, tj. advokatskoj profesiji, može doći do situacije u kojoj se dobrovoljno, na osnovu vlastitog izbora, brani i podržava neki propis ili pravilo koji nisu u skladu s islamom, dok se u drugom slučaju u svojstvu jednog od sudija donose presude koje također nisu u skladu s islamom.“²²

U prikazu knjige Muslimu Uruba vel-mušareketu-ssijasije (Evropski muslimani i politička participacija) Husama Šakira, Ahmed el-Metbuli sažeto iznosi ciljeve političke participacije koje je postavio autor.

„Istraživač je precizirao direktne ciljeve političke participacije poželjne za muslimane Evrope koji sažeto glase:

- 1) Pozitivni utjecaj u donošenju političkih odluka: na zakonodavnom i izvršnom nivou, uz usmjerenost na jačanje one strane na kojoj su umjerene stranke unutar evropskog političkog života i kroćenje svih negativnih stavova ili ekstremnih tendencija koje se pojavljuju u njemu.
- 2) Čuvanje muslimanske egzistencije: kroz ono što je vezano za pitanje islamske vjere, od bilo kojeg pretjerivanja koje njega ima za cilj ili zloupotrebe koja ga može pogoditi, uz presijecanje puta faktorima isključivanja i marginalizacije i slučajevima segregacije i diskriminacije, uz trud na podupiranje jednakih šansi u jednom društvu.
- 3) Stalno poboljšavanje općeg pozitivnog prisustva muslimana u društvenom prostoru i u razmjeni sa političkim nivoom, uz sav trud i zalaganje koje to zahtijeva. Za ovo se veže osiguravanje klime koja će biti poticajna za muslimane da izraze svoja viđenja, mišljenja i stavove o javnom mnijenju.
- 4) Čuvanje interesa muslimanskih manjina na način da će ga odlikovati odgovornost i da će takođe ići u korak sa islamskim ciljevima i smjernicama koji su za to vezani i onim što istovremeno podržava opšte interese evropskih društava i podržava društveni mir i kreira stanje suživota i međusobnog razumijevanja unutar njega.
- 5) Zaštita zahtjeva evropskih muslimana i sazrijevanje tih zahtjeva uzimajući u obzir sumu utvrđenih vjerskih, kulturnih, društvenih i političkih prava uz zalaganje da se shvati društvena klima i političke partije koje utječu na ove zahtjeve.
- 6) Iznošenje viđenja i stavova muslimana o svim javnim poslovima i politikama u evropskoj stvarnosti i onome što ima veze sa muslimanima ili islamskim pitanjima i njihovim problemima vezano za njih na najposebniji način.

21 Fondaciju „Al-Fatiha” osnovao je Faisal Alam 1997. godine; promovise i zastupa interese LGBT muslimana, a registrovana je kao neprofitna organizacija sa sjedištem u Sjedinjenim Američkim Državama (opaska prevodioca)

22 Abdulgaffar, Suhejb Hasan: „Srednji put između građanskih dužnosti i očuvanja muslimanskog identiteta“, u: Musić, Kenan (ur.): *Srednji islamski put, društvene implikacije. referati Prve i Druge konferencije o vesatiji*, Centar za dijalog – Vesatija i El-Kalem, Sarajevo, 2013., str. 320.-321.

- 7) Rad na ostvarivanju svih zakonskih, političkih i proceduralnih okvira i sistema koji garantuju najprimjereniji oblik uređenja odnosa sa muslimanskim manjinama u evropskim zemljama na pokrajinskom i lokalnom nivou osim natpokrajinskog i sveevropskog nivoa.
- 8) Osvješćivanje svih muslimana u Evropi u vezi njihovih prava i obaveza, onoga što zaslužuju i onoga za što su odgovorni unutar cjelovite opće stvarnosti u njihovim evropskim društvima što jača njihovu političku svijest i unaprjeđuje njihove sposobnosti za aktivno i ispravno političko učešće.
- 9) Pronalaženje odgovarajućih kanala za međusobno povezivanje političkog prostora u Evropi i svih njegovih nivoa sa evropskim muslimanskim manjinama, a ispravna politička participacija je, bez sumnje u mogućnosti da poveća broj ovakvih kanala, bez kojih se ne može u pluralnom društvu.²³

3. Fetve i odluka Evropskog vijeća za fetve i istraživanja

Kada je na svojoj drugoj sesiji Evropsko vijeće za fetve i istraživanja prvi put odgovaralo na pitanje političke participacije, odgovor je bio kratak i odluku o sudjelovanju ili nesudjelovanju u evropskoj politici prebacio islamskim ustanovama i organizacijama. Jedini uvjet je da ustupci ne budu veći od koristi. Fetva br. 42. glasi:

„Pitanje: Je li dozvoljeno muslimanima sudjelovanje na lokalnim izborima u Evropi ili glasanje za neislamsku stranku koja ne ostvaruje interese muslimana?

Odgovor: Procjena ovog pitanja pripada islamskim ustanovama i organizacijama. Ako one smatraju da se na taj način mogu postići interesi muslimana ili da se bez ovog sudjelovanja oni ne mogu postići, onda nema smetnje da se sudjeluje u tome. Uvjet je da to ne podrazumijeva da muslimani čine ustupke koji bi bili veći od ostvarene koristi.“²⁴

U Fetvi br. 2 Odluke 5/5 se dozvoljava i učešće žene u politici. Fetva naslovljena „O sudjelovanju žene u javnim poslovima“ glasi:

„Odluka vijeća: Vijeće ukazuje na istaknuto mjesto koje žena ima u islamu. Islam ženu smatra sestrom muškarca, njemu ravnom u osnovnim ljudskim osobinama i nošenju Božijeg emaneta, uz međusobno upotpunjavanje prava i dužnosti: „One imaju isto toliko prava koliko i dužnosti prema zakonu“ (El-Bekare, 228). Nema nikakve sumnje u to da je žena u prošlosti bila, ali i danas je, izložena različitim nepravdama i da je samo islam prema njoj pravedan. Kada je pitanje sudjelovanja žene u javnim poslovima Vijeće potvrđuje da ona ima pravo, koje čak nekad može dostići i stepen obaveze, da osniva i sudjeluje u osnivanju i upravljanju islamskim centrima i dobrotvornim organizacijama, na taj način vršeći da'vu među

23 Austro-Arab News, <http://www.aymanwahdan.at/seite/themen/Books/7ossamShakir.html>, zadnji pristup 14.5.2018.

24 Ljevaković, Enes (prev. i ur.): *Fetve Evropskog vijeća za fetve i istraživanja*, „Connectum“, Sarajevo, 2005, str. 117.

muslimanima i drugima, pružajući im usluge, naročito ženskoj populaciji. Isto kao što ima pravo sudjelovati u organiziranim aktivnostima čiji je cilj reformacija islamskog života, takođe ima pravo sudjelovati i u političkim aktivnostima, bilo da glasa ili da se kandidira na izborima. Sve ovo je dozvoljeno uz uvjet da bude sukladno propisima Šerijata i islamskog bontona (edeb).“²⁵

Na 16. sesiji Evropsko vijeće za fetve i istraživanja je donijelo Odluku br. 72. (5/16) pod naslovom „Politička participacija, njeni propisi i pravila“, koja glasi: „Nakon zajedničkog iščitavanja prethodnih studija vezanih za ovu temu Vijeće donosi slijedeće odluke:

- 1) Cilj političke participacije je osiguranje prava i sloboda, zaštita muslimanske egzistencije u toj državi i njihovih legitimnih interesa.
- 2) Politička participacija muslimana u Evropi je u osnovi propisana a ta propisanost se kreće od mubaha preko menduba do vadžiba, i na ovo ukazuju riječi Uzvišenog: „Jedni drugima pomažite u dobročinstvu i čestitosti, a ne sudjelujte u grijehu i neprijateljstvu.“ (Maide, 2). Politička participacija se takođe smatra jednom od obaveza građanina.
- 3) Politička participacija obuhvata priključivanje udruženjima građana, uključivanje u stranke, učešće u formiranju javnog mnijenja i učešće na izborima glasanjem i kandidovanjem.
- 4) U najvažnija pravila političke participacije spadaju pridržavanje islamskog ahlaka kao što su iskrenost, pravednost, lojalnost i povjerljivost, zatim poštivanje pluralizma i suprotnog mišljenja, pošteno rivalstvo prema oponentima i izbjegavanje nasilja.
- 5) Među pravila političke participacije spada i glasanje na izborima pod uslovom pridržavanja normi Šerijata, ahlaka i zakona. U to spadaju i jasni ciljevi u služenju interesima društva, udaljenost od obmane ili želje za slavom i neposjedovanje ličnih strasti.
- 6) Dozvoljeno je trošiti sredstva za izbornu kampanju čak i u slučaju da je kandidat nemusliman, dok god je najsposobniji za provođenje općeg interesa.
- 7) Propisi participacije se primjenjuju na ženu muslimanku, jednako kao i na muškarca.“²⁶

ZAKLJUČAK

U radu smo se pozabavili stavovima alima iz islamskog svijeta i stavovima alima i intelektualaca iz zapadnih zemalja o političkoj participaciji muslimana u nemuslimanskim zemljama.

²⁵ Isto, str. 126.

²⁶ El-Džedi', Abdullah ibn Jusuf: *El-kararatu ve-l-fetave-ssadiretu 'anil-Medžlisil-urubijji lil-ifta' i vel-buhus munzu te 'isihi ve hatte-ddevretil- 'išrin*, „El-Medžlisul-urubijju lil-ifta' i vel-buhus“, Dablin, 2013., str. 152.-153.

Mogli smo primijetiti da se njihovi stavovi i izlaganja razlikuju. Dok su fetve i stavovi alima iz islamskog svijeta općenitiji i govore o ključnim smjernicama, fetve i stavovi alima i intelektualaca sa Zapada su više orijentisani na preciznija pitanja. Tako nalazimo da više njih zastupa stav da je muslimanu dozvoljeno da se kandiduje za zastupnika u općinskom vijeću, ali ne i u državnom parlamentu. Alimi iz islamskog svijeta zbog nepoznavanja demokratije, gaje prema njoj, najblaže rečeno, rezervu dok je alimi sa Zapada često idealiziraju. Izlaganja alima i intelektualaca sa Zapada su slobodnija u argumentaciji, ali u njima možemo naći i čudne ideje poput ideje o tome da nam je čitav svijet komšiluk, što obezvrjeđuje smisao komšiluka.

Prisustvo muslimana u Kini, koje datira još iz vremena ashaba, je cijelo vrijeme obilježeno egzistiranjem muslimanske manjine u većinski nemuslimanskom društvu. Muslimani Rusije su jačanjem Ruske carevine postali stanovnici nemuslimanske države. Muslimani Indije (koji su sada i najveća muslimanska manjina u svijetu) su razdvajanjem cjelovitog prostora koji danas predstavlja današnje države Indiju, Pakistan i Bangladeš i vlastitom odlukom da ostanu u Indiji, definitivno postali dio nemuslimanskog društva. Od 20. stoljeća prisustvo muslimana u nemuslimanskim zemljama se intenzivira na prostoru Zapadne Evrope i Amerike.

Rasprava o njihovoj političkoj participaciji i dalje traje, ali se čini da ona sa pitanja Da li? sve više prelazi na pitanje Kako?

Literatura

- Alibašić, Ahmet: „*Svijet islama – Osnovni geografski, demografski, ekonomski, socijalni i obrazovni pokazatelji*“, bez izdavača, mjesta i godine izdavanja
- Austro-Arab News, <http://www.aymanwahdan.at/seite/themen/Books/7ossamShakir.html>, zadnji pristup 14.5.2018.
- El-Džedi', Abdullah ibn Jusuf: *El-kararatu ve-l-fetave-ssadiretu 'anil-Medžlisil-urubijji lil-ifta'i vel-buhus munzu te'sisihi ve hatte-ddevretil-išrin*, „El-Medžlisul-urubijju lil-ifta'i vel-buhus“, Dablin, 2013.
- Ez-Zuhajli, Vehbe: *El-fikhu-l-islamijju ve edilletuh*, Daru-l-fikr, Damask, 1996., treće ponovljeno izdanje, 8. tom, str. 75.-76.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Hizb_ut-Tahrir, zadnji pristup 6.7.2018.
- Landau, Sidney I. (ur.): *The New International Webster's Concise Dictionary of the English Language*, Trident Press International, Florida, 1998.
- Ljevaković, Enes (prev. i ur.): *Fetve Evropskog vijeća za fetve i istraživanja*, „Connectum“, Sarajevo, 2005.

- Muftić, Teufik: *Arapsko-bosanski rječnik*, 3. izdanje, El-Kalem, Sarajevo, 1997.
- Musić, Kenan (ur.): *Srednji islamski put, društvene implikacije. referati Prve i Druge konferencije o vesatijji*, Centar za dijalog – Vesatijja i El-Kalem, Sarajevo, 2013.
- Nielsen, Jørgen S. i drugi (ur.): *Muslimani u Evropi*, El-Kalem i CNS, Sarajevo, 2011.
- Shadid, W., P.S. van Koningsveld (ur.): *Intercultural Relations and Religious Authorities: Muslims in the European Union*, Peeters, Leuven, 2002.

Hišam Hafizović, professor of Islamic Theology
Medzhlis Islamic Community Mostar

POLITICAL PARTICIPATION OF MUSLIMS IN NONMUSLIM COUNTRIES

Summary: The issue of political participation of Muslims in non-Muslim countries has become more actual when Muslims in Western Europe have achieved a higher level of integration in these societies. Since it is a question that has not been dealt with by classical Islamic jurists, and those from the 19th and early 20th centuries have dealt with it rarely (probably because the ideas of political freedom have undergone complete development only in the second half of the 20th century), discussions and reflections of Islamic jurists on this topic developed only in the late 20th century.

The paper presents the views and fetwas of Islamic scholars from the Islamic world, from the Western countries and the fetwas of the European Council for Fetwas that are problematizing this topic.

Keywords: Muslims in Europe, political participation, minorities, religious minorities

